

336

М 35

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М.С. Жуковського
"Харківський авіаційний інститут"

І.Ю. Матюшенко, В.П. Божко

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Частина I
Навчальний посібник

Научно-техническая
библиотека
"ХАИ"

mt0184700

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА
БІБЛІОТЕКА

Національного аерокосмічного
університету ім. М.С.Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Харків "ХАИ" 2000

604-6024

ББК 65.262.1

Б 23

Банківські операції: Ч.1 / І.Ю.Матюшенко, В.П.Божко.-Навч. посібник.- Харків:Нац.аерокосмічний ун-т "Харк. авіац. ін-т," 2000.-140 с.

Розглянуто принципи організації, побудови та сучасну структуру банківської системи України. Визначено місце та роль Національного банку України в сучасній банківській системі.

Описано активні та пасивні операції, доходи, видатки та прибуток комерційного банку, процес формування власних, залучених і позичених ресурсів банку, зокрема їхні залучення на міжбанківському ринку, а також процес контролю за діяльністю банку та основні економічні нормативи.

Особливу увагу приділено розрахунково-касовим операціям банків, принципам організації готівкових і безготівкових розрахунків. Викладено основні види та способи безготівкових розрахунків – схеми документообігу, техніка розрахунків, переваги та недоліки. Розглянуто основні інструменти і механізм розрахунків для міжбанківських операцій, розрахунків з використанням пластикових карток.

Викладено основи організації банківського кредитування, зокрема, класифікацію кредитів, основні умови кредитної угоди, засоби захисту від кредитного ризику, способи видачі та сплати кредиту, контроль за використанням і погашенням кредиту. Розглянуто операції банків з видачі та погашення окремих видів позик.

Для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів третього та четвертого рівнів акредитації.

Іл. 25. Табл.3. Бібліогр.: 8 назв

Рецензенти: д-р техн. наук, проф.А.І. Бабушкін,
канд. економ. наук А.Л. Дуленко

© Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
"Харківський авіаційний інститут", 2000 р.

ВСТУП

Банки – це один із найважливіших інститутів ринкової економіки, які акумулюють тимчасово вільні кошти юридичних і фізичних осіб, перерозподіляють їх шляхом кредитування у разі виникнення тимчасової потреби в додаткових ресурсах, організують міжгосподарські розрахунки у грошовій формі, здійснюють операції із цінними паперами, обслуговують зовнішньоекономічну діяльність і надають нетрадиційні банківські послуги підприємствам та організаціям. За сучасних умов значно зросла самостійність банків, розширився спектр їхніх операцій та послуг, підвищилася їхня роль у розвитку економіки та зростанні ефективності суспільного виробництва.

Комерційні банки вільні у виборі методів проведення операцій, зокрема кредитних, визначенні рівня процентних ставок за позичками та депозитами. Але разом з тим комерційні банки входять до єдиної банківської системи України і тому їхні функції, які потребують єдності дій усієї банківської системи, відповідають правилам ведення таких операцій, що встановлює Національний банк України (НБУ).

Розробка ефективної стратегії й тактики управління банківськими операціями, модифікація взаємин банку з клієнтами за умов кризових явищ у національній економіці та частих змін у законодавчій та нормативній базі, яка регулює банківську діяльність, вимагають передусім високого рівня кваліфікації банківського персоналу, а також керівників і персоналу фінансово-економічних служб підприємств, що обслуговуються у банку. Це неможливо без ґрунтовних знань теорії та практики банківської справи.

Навчальний посібник “Банківські операції” дає змогу ознайомитися з базовими операціями сучасного вітчизняного комерційного банку та функціями, операціями та засобами регулюючого впливу НБУ. Формування ресурсів, організація готівкових і безготівкових розрахунків, механізм банківського кредитування суб'єктів господарювання, операції банків із цінними паперами, інвестиційна діяльність, банківське обслуговування зовнішньоекономічної діяльності підприємств, а також послуги комерційних банків викладено з урахуванням змін у чинному законодавстві та нормативних документів НБУ станом на кінець 1999 року.

1. Банківська система України

1.1. Основні принципи організації та побудови банківської системи України

Сукупність кредитних відносин та інститутів, що організують ці відносини, являє собою кредитну систему. Основним провідником кредитних відносин є банківська система, тобто сукупність банків і банківських установ країни усіх видів.

Банки – це установи, що акумулюють грошові кошти та нагромадження, використовують їх як ресурси для надання кредитів, здійснюють грошові розрахунки, емісію грошей та цінних паперів, облік векселів, операції із золотом, іноземною валютою тощо і надають послуги.

Залежно від виконуваних функцій розрізняють банки *емісійні* та *неемісійні*. Емісійними, як правило, є центральні банки, яким надається право випускати в обіг грошові знаки.

Банки, що виконують функції центральних, торгують грошовим товаром тільки з банками і не вступають у безпосередні кредитні відносини із суб'єктами господарювання.

Головне завдання емісійних банків полягає в управлінні емісійною, кредитною та розрахунковою діяльністю банківської системи.

Крім банків, у кредитній системі функціонують різні кредитно-фінансові інститути, що виконують окремі банківські функції, проте не є власне банками і не входять до банківської системи.

Існують чотири основних принципи поділу кредитних установ на банки та небанківські кредитно-фінансові інститути:

- обов'язковість для всіх банківських установ збереження резервів у центральному банку;
- залучення тимчасово вільних коштів до вкладів і депозитів;
- кредитне обслуговування клієнтів;
- введення рахунків і розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

Залежно від підпорядкованості кредитних інститутів згідно з чинним законодавством і від ієрархічної структури кредитної системи розрізняють два основних принципи побудови банківської системи: одно- та дворівневий.

Однорівневий принцип побудови банківської системи передбачає перевагу горизонтальних зв'язків між банками, універсалізацію їхніх функцій та операцій.

Дворівневий принцип побудови банківської системи ґрунтується на організації відносин між банківськими установами як по горизонталі, так і по вертикалі. Відносини по *горизонталі* – це відносини рівноправного партнер-

ства між низовими ланками (комерційними банками різних типів і видів незалежно від форми власності); відносини по *вертикалі* – це відносини між центральним банком як керівним та управлінським центром і низовими ланками (комерційними банками). У цьому випадку відбувається розмежування адміністративних та оперативних функцій, пов'язаних із безпосереднім обслуговуванням суб'єктів господарювання. Центральний банк залишається банком у повному розумінні цього слова тільки для двох категорій клієнтів – комерційних банків та урядових структур. При цьому переважають функції "банку банків" та управління діяльністю банківських установ з метою регулювання та контролю за функціонуванням ринку кредитно-фінансових послуг.

Сучасну банківську систему України побудовано за дворівневим принципом: на першому рівні – центральний банк (Національний банк України - НБУ), на другому – комерційні банки різних форм власності, спеціалізацій та сфери діяльності.

1.2. Національний банк України – мета, завдання, функції, структура

Кінцева мета центрального банку як органу координування та регулювання така:

- забезпечення товарно-грошової збалансованості в економіці країни;
- стимулювання економічного зростання;
- досягнення стабільності національної валюти;
- урегулювання державного боргу.

Центральний банк має також тактичні й оперативні завдання, вони не такі місткі і відповідають грошово-кредитній політиці банку на певному етапі розвитку державної економіки.

На сучасному етапі розвитку України *головні завдання* НБУ:

- організація процесів управління операціями банків;
- координація діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ;
- забезпечення стабільного функціонування банківської та грошової системи держави.

Крім перелічених чотирьох основних функцій, центральний банк виконує й такі:

- зберігає офіційні золотовалютні резерви країни, управляє ними і проводить офіційну валютну політику держави;
- представляє інтереси у відносинах із центральними банками держав і міжнародних фінансово-кредитних організацій;
- здійснює нагляд за діяльністю кредитних установ і за станом усього фінансового ринку.

Відповідно до функцій Національний банк України - це *центральний банк*, який проводить єдину державну політику у сфері

грошового обігу, кредиту та забезпечення стабільності національної грошової одиниці;

- *емісійний центр* країни, що має монопольне право на випуск банкнот в обіг, визначає вид грошової одиниці, її номінал, основні ознаки та систему захисту;
- *валютний орган* – головний орган, що визначає валютну політику держави;
- *орган банківського нагляду*, на який покладено контроль за виконання комерційними банками законодавства з банківської справи, дотриманням економічних нормативів, установлених НБУ, та власних нормативних актів;
- *банк банків*, який з метою забезпечення стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей надає комерційним банкам кредити (а з іншого боку, зосереджує в себе обов'язкові резерви комерційних банків);
- *державний банк*, що організовує та здійснює через банківську систему касове обслуговування державного бюджету, проводить операції з державними цінними паперами, надає кредити уряду (за рішенням Верховної Ради України);
- *організатор міжбанківських розрахунків*, які здійснюються через запровадження в січні 1994 року автоматизованої системи міжбанківських розрахунків (СЕР).

Основні джерела ресурсів НБУ:

- статутний фонд та інші фонди банку;
- залишки коштів на рахунках державної скарбниці та інших урядових структур;
- залишки коштів на рахунках банків;
- кошти в обігу та в міжбанківських розрахунках та інші пасиви.

Основні напрями розміщення ресурсів:

- золотовалютний запас;
- цінні папери;
- видані кредити;
- кошти на рахунках в інших банках;
- касова готівка та інші активи.

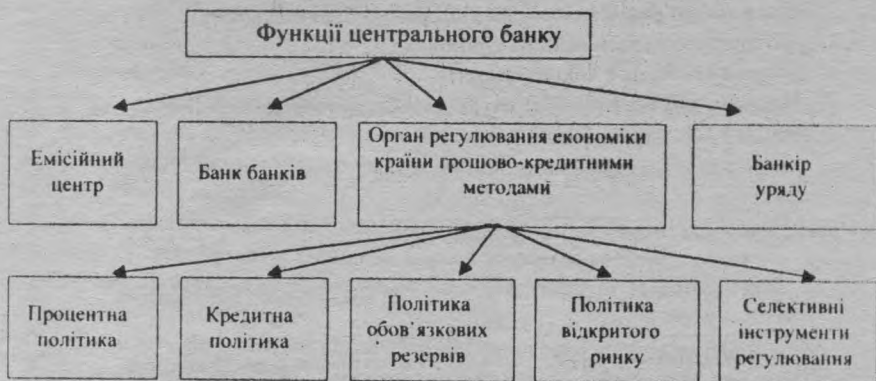
Внаслідок своєї діяльності НБУ (як і будь-яке державне підприємство) одержує *прибуток*, який розподіляють так:

- частину - на власні потреби;
- частину - на формування золотовалютного запасу;
- частину (основну) - перераховують до бюджету.

До функціональної структури НБУ входять:

- головні органи управління (центральный апарат, правління НБУ);
- служби та підрозділи, які виконують відповідні функції і наділені відповідними повноваженнями.

У нинішній структурі НБУ найбільша ланка – *департаменти*: економічний, емісійно-кредитний, фінансовий, готівкового грошового обігу; бухгалтерського обігу, валютного регулювання, банківського нагляду, інформатизації, юридичний і т.ін.

Регіональна будова НБУ

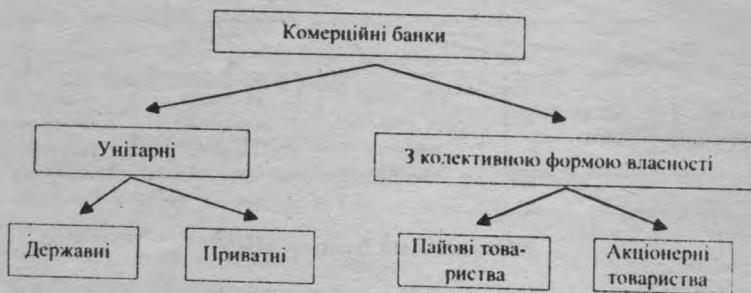
Кожен департамент складається з окремих управлінь, до структури яких входять відділи. Відділи мають сектори.

У структурі НБУ є самостійні управління, що не входять до складу жодного з департаментів, а також структурні підрозділи, які не виконують суто банківських функцій.

1.3. Комерційні банки – класифікація, структура, функції

У банківській системі України функціонують комерційні банки, різні за формою власності, організаційною формою діяльності, величиною капіталу, спеціалізацією:

1. *Залежно від форм власності* комерційні банки бувають:
 - унітарні, тобто засновані на єдиновладді;
 - з колективною формою власності.
2. *Залежно від організаційних форм діяльності* комерційні банки поділяються так:

Унітарні банки засновані на принципах єдиновладдя й мають єдиного власника в особі держави чи приватної особи. В Україні працюють два унітарні комерційні банки, обидва *державні*: Укросадбанк і Укрексімбанк (експортно-імпорتنний банк).

Акціонерні банки формують свій капітал об'єднанням індивідуальних капіталів засновників через випуск і реалізацію акцій. Власником капіталу банку є саме акціонерне товариство, тобто банк. Акціонери не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків, що підвищує його стійкість і надійність.

Пайові комерційні банки не володіють своїм капіталом, оскільки кожен з учасників зберігає право власності на свою частку капіталу, а не передає його банку.

Акціонерні банки в Україні утворюють як товариства відкритого й за-

критого типу. Пайові комерційні банки організують на засадах товариств з обмеженою відповідальністю, тобто товариств, де відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску до загального капіталу банку.

3. *Залежно від величини статутного фонду*, а також величини власного капіталу й активів комерційні банки поділяють на дрібні, середні та великі. Більшість діючих в Україні банків слід віднести до дрібних і середніх.

До найбільших банків в Україні належать: Промінвестбанк, АКБ "Україна", Укрсоцбанк, Укрексімбанк, Приватбанк, "Аваль", Перший український міжнародний банк, Укрощадбанк.

4. *Залежно від наявності філій* комерційні банки є:

- безфілійні;
- малофілійні;
- багатofilійні.

Переважна більшість новостворених банків безфілійні або малофілійні.

5. *Залежно від території діяльності* комерційні банки є:

- міжнародні, що створюються за участю іноземного капіталу, можуть мати свої філії за кордоном;
- республіканські, до яких належать багатofilійні банки, що мають розгалужену мережу своїх відділень на всій території країни;
- регіональні, що обслуговують, як правило, клієнтів одного регіону, міста, району, області.

Більшість вітчизняних комерційних банків є регіональними.

6. *Залежно від діапазону виконуваних операцій* комерційні банки поділяють на такі:

- універсальні, що виконують широкий спектр операцій і надають різноманітні послуги клієнтам;
- спеціалізовані, що обслуговують певну категорію клієнтів (клієнтська спеціалізація);
- спеціалізовані, що обслуговують юридичних і фізичних осіб переважно однієї певної галузі (галузева спеціалізація);
- спеціалізовані, що надають більшості своїх клієнтів обмежену кількість послуг (функціональна спеціалізація).

Організаційну структуру комерційного банку визначають дві головні риси:

- a) структура управління банку;
- b) структура його функціональних підрозділів і служб.

(a) *Найвищим органом управління* банку є збори його акціонерів (учасників), які скликаються щороку (не пізніше ніж через місяць після складання балансу за звітний рік) і вирішують стратегічні завдання діяльності банку:

- ухвалюють рішення про заснування, реорганізацію чи припинення діяльності банку;

- затверджують акти та документи ділової політики банку;
- затверджують статут банку;
- розглядають і затверджують звіт про роботу банку;
- розглядають і затверджують результати діяльності банку й ухвалюють рішення щодо використання прибутку чи покриття збитків;
- ухвалюють рішення щодо формування фондів банку;
- обирають членів виконавчих і контрольних органів, а також голову правління (директора) банку.

Найвищий орган банку реалізує свої завдання і функції безпосередньо через виконавчі та контрольні органи, які повністю йому підзвітні. Для загального керівництва роботою банку, а також для здійснення нагляду й контролю за роботою правління та ревізійного комітету банку збори акціонерів обирають *спостережну раду банку* (звичайно терміном на п'ять років). Члени ради не можуть бути одночасно членами правління чи ревізійного комітету банку. Рада вирішує стратегічні завдання, пов'язані з управлінням і розвитком банку, керуючись чинним законодавством і нормативними актами. Засідання ради скликають не рідше одного разу на рік. Рада банку затверджує *склад правління банку*, до якого входять голова правління та його заступники. Кількість заступників залежить від обсягу операцій, що їх виконує банк.

Голова правління банку керує поточною діяльністю банку відповідно до статуту й на практиці реалізує рішення ради банку.

При раді банку звичайно створюють два комітети: *кредитний і ревізійний*.

Кредитний комітет формує кредитну політику банку, розробляє структуру залучення коштів та їх розміщення, готує рішення щодо надання "великих" кредитів і рівня процентної ставки на окремі кредити.

Ревізійний комітет (комісія) обирають збори акціонерів (учасників), і до його складу не можуть входити члени ради (правління) банку, а також інші особи, що обіймають будь-які штатні посади в банку. Головне завдання комітету – здійснювати контроль за дотриманням банком законодавчих і нормативних актів, які регулюють його діяльність.

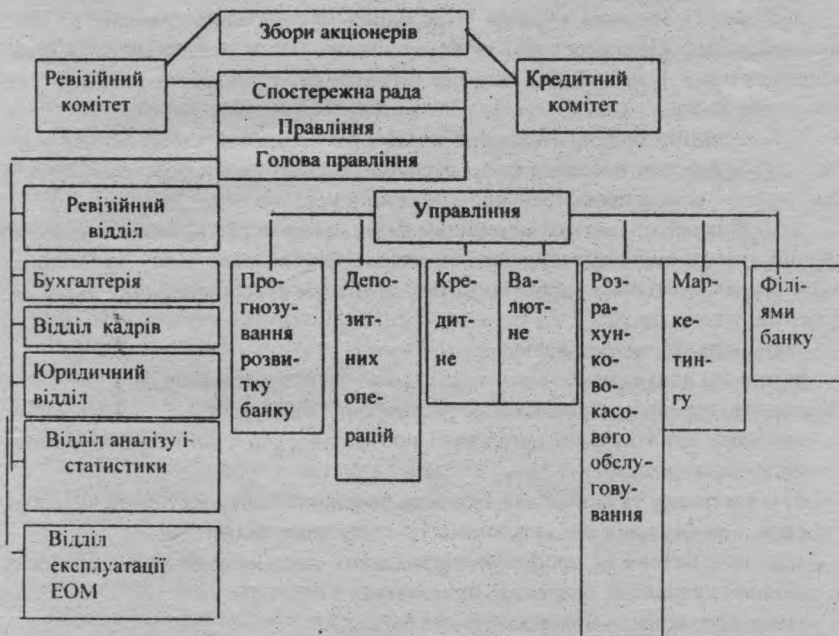
(б) *Функціональну структуру* комерційного банку утворюють підрозділи та служби, які виконують певні операції і мають свої права й обов'язки. Основним критерієм функціональної будови комерційного банку є економічний зміст та обсяг операцій, що їх виконує цей банк. Управління (відділи) банку формуються відповідно до класифікації банківських операцій за їхнім функціональним призначенням.

Основними функціями комерційного банку традиційно вважа-

ють:

- акумулювання тимчасово вільних коштів, грошових заощаджень і нагромаджень юридичних і фізичних осіб (управління депозитних операцій);
- забезпечення функціонування розрахунково-платіжного механізму, здійснення розрахунків у народному господарстві, організація платіжного обороту (управління розрахунково-касового обслуговування);
- кредитування юридичних і фізичних осіб (кредитне управління);
- облік векселів та операції з ними (управління розрахунково-касового обслуговування);
- зберігання фінансових і матеріальних цінностей;
- довірче управління майном клієнтів.

Організаційна структура сучасного комерційного банку

1.4. Організація діяльності та умови відкриття комерційного банку

Засновниками комерційного банку можуть бути вітчизняні й іноземні юридичні та фізичні особи за винятком:

- рад народних депутатів усіх рівнів та їхніх виконавчих органів;
- політичних організацій;
- профспілкових організацій;
- спілок і партій;
- громадських фондів.

Засновників комерційного банку має бути щонайменше три, оскільки частка кожного з учасників не повинна перевищувати 35% статутного фонду.

Акціонери (учасники) роблять внесок до статутного фонду тільки у вигляді грошових коштів у національній валюті.

Статутний капітал формують тільки за рахунок власних коштів акціонерів (учасників). Забороняється використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти, а також кошти, одержані у кредит і під заставу.

Згідно із Законом України "Про банки та банківську діяльність" мінімальний розмір статутного фонду комерційного банку встановлено на рівні, еквівалентному 1 млн. ЕКЮ на день підписання установчого договору про створення банку.

Комерційні банки, незалежно від форми власності, створюються з дозволу НБУ шляхом внесення їх до республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ.

Щоб зареєструвати комерційний банк, орган його управління у двотижневий термін після аудиторської перевірки фінансового стану засновників подає до регіонального управління НБУ за місцем створення банку пакет документів, у тому числі:

- заяву про реєстрацію банку;
- установчі документи;
- економічне обґрунтування й мету створення банку;
- висновок аудиторської організації про фінансовий стан і платоспроможність засновників;
- бухгалтерську та фінансову звітність учасників банку на перше число місяця, в якому вони роблять внесок до статутного фонду;
- дані про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку (голови правління, головного бухгалтера);
- угоду про надання приміщення для банку;
- інше.

Перед тим, як подавати до НБУ пакет документів, необхідних для реєстрації, потрібно зібрати всю суму коштів, що відповідає установчому догово-

ру, але не меншу від встановленого законодавчо мінімального розміру, заявленого у фактично сплаченому статутному фонді.

Для формування статутного капіталу в установі НБУ за місцем створення комерційного банку відкривають *тимчасовий рахунок*, на який кожен засновник вносить визначену установчими документами частку статутного фонду.

До моменту реєстрації банку на тимчасовому рахунку має бути сума, не менша від еквівалента :

- 1 млн.ЕКЮ, якщо банк створюється за участю національного капіталу;
- 5 млн.ЕКЮ, якщо банк створюється за участю іноземного капіталу, частка якого менше 50%;
- 10 млн.ЕКЮ; якщо частка іноземного капіталу становить 50% і більше.

Після того, як необхідну суму для формування статутного капіталу зібрано, до регіонального управління НБУ подають пакет документів, потрібних для реєстрації.

Регіональне управління у двотижневий термін після одержання повного пакета документів готує висновок :

- про фінансовий стан, платоспроможність і репутацію акціонерів банку;
- наявність приміщення, придатного для розміщення банку;
- професійну придатність і репутацію головних посадових осіб.

Висновок разом із пакетом документів подають до НБУ.

Рішення про створення комерційного банку за участю національного капіталу приймає комісія НБУ з питань нагляду і регулювання діяльності банків, а про створення банку за участю іноземного капіталу – правління НБУ.

Реєстрацію банку здійснюють у *місячний термін* після одержання всіх документів. Після реєстрації кошти з тимчасового рахунку перераховуються до статутного фонду на кореспондентський рахунок у НБУ.

Комерційні банки можуть створювати свої філії та представництва як на території України, так і за її межами за погодженням із регіональним управлінням НБУ за місцем їх знаходження на підставі пакета документів, необхідних для реєстрації.

Філію можна відкрити за таких умов:

- наявність придатного приміщення;
- професійна придатність і відповідна репутація керуючого та головного бухгалтера філії;
- забезпечення філії кваліфікованими кадрами.

Регіональне управління НБУ в *тижневий термін* після погодження питання щодо відкриття філії надсилає до НБУ положення про філію, повідомляє її повну та скорочену назву, дані про субкореспондентські рахунки, поштову адресу, прізвище керівних осіб, телефони.

Для представництва відкривають поточний рахунок у РУ НБУ, яке

здійснює нагляд за його діяльністю і в тижневий строк після погодження питання щодо відкриття представництва надсилає до НБУ положення про представництво, повідомляє назву, відомості про поточний рахунок, адресу, телефони та прізвища представників.

2. ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

2.1. Активні та пасивні операції, доходи, видатки та прибуток комерційного банку

Сучасний комерційний банк – це автономне, економічно самостійне незалежне комерційне підприємство. Основні принципи його діяльності такі:

- діяльність у межах реально наявних ресурсів;
- повна економічна самостійність;
- побудова стосунків із клієнтами на партнерських засадах і договірних умовах;
- добір висококваліфікованих кадрів;
- діяльність у межах державного контролю з боку центрального банку.

Особливе значення для стабільної роботи банку має формування його пасивів, тобто джерел вкладення коштів, до яких належать власні, залучені та позичені кошти, що у сукупності складають банківські ресурси.

Операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій, називають *пасивними операціями*.

Операції з формування власних ресурсів включають:

- операції з формування статутного фонду банку;
- операції з формування резервного фонду банку;
- операції з формування страхових фондів банку;
- операції з формування інших фондів банку спеціального призначення, які створюють за рахунок прибутку банку і використовують відповідно до рішення, прийнятого вищою управлінською ланкою банку;
- операції, пов'язані з формуванням і розподілом банківського прибутку.

Операції з формування залучених ресурсів називають *пасивними депозитними операціями*. Вони відображають процес залучення й обліку в банківському балансі тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб, банків, які зберігаються на різноманітних рахунках (строкових і до запитання). Вкладниками можуть бути як юридичні та фізичні особи, що постійно обслуговуються в даному банку (клієнти банку), так і юридичні та фізичні особи, що не належать до постійних клієнтів цього банку, а обслуговуються в іншому банку.

У банківській практиці України передбачено можливість вибору банку для постійного обслуговування і для проведення окремих депозитних операцій на вигідних умовах в інших банках. З цією метою банки відкривають ра-

хунки до запитання (поточні, бюджетні, депозитні) та на строк (депозитні). Наявність залишку грошових коштів на цих рахунках дає можливість банку, що обслуговує власників рахунків, використовувати ці залишки як ресурси для здійснення активних операцій з метою одержання доходу. Пасивні депозитні операції включають можливість користування тимчасово вільними грошовими коштами інших банків, які зберігаються на кореспондентських рахунках (кошти до запитання) та строкових депозитах (кошти на строк).

Отже, пасивні депозитні операції можна класифікувати:

1. *За категорією вкладника:*

- операції із залучення тимчасово вільних коштів юридичних осіб на поточні, бюджетні, депозитні рахунки;
- операції із залучення тимчасово вільних коштів фізичних осіб на поточні, депозитні рахунки;
- операції із залучення тимчасово вільних коштів банків-кореспондентів на кореспондентські та депозитні рахунки.

2. *За строком:*

- операції із залучення тимчасово вільних коштів на рахунки до запитання (поточні, бюджетні, кореспондентські) з метою подальшого використання для проведення поточних розрахунків;
- операції із залучення тимчасово вільних коштів на строкові депозитні рахунки для зберігання протягом обумовленого договором періоду.

Крім мобілізації власних і залучених ресурсів, комерційні банки використовують можливості міжбанківського ринку капіталів, а також залучають кошти інвесторів шляхом емісії та розміщення власних незабезпечених боргових зобов'язань. Мобілізовані у такий спосіб ресурси являють собою позичені ресурси банку. Ця частина банківського капіталу є найоперативнішою щодо залучення. Позичені ресурси комерційного банку мобілізуються шляхом здійснення *пасивних кредитних та пасивних інвестиційних операцій*.

Пасивні кредитні операції – це операції комерційного банку, пов'язані з одержанням кредитів на міжбанківському ринку (в інших комерційних банках та в НБУ). Комерційні банки в Україні можуть отримувати кредит в інших банків на визначених договорами умовах строком від одного дня (кредити овернайт) до декількох місяців. Крім власне міжбанківських кредитів, комерційні банки можуть звертатись за кредитом до кредитора в останній інстанції – Національного банку України, який надає ломбардні кредити (під заставу державних цінних паперів) і продає кредити через кредитні аукціони.

Пасивні інвестиційні операції – це операції комерційного банку, пов'язані з випуском і розміщенням власних незабезпечених боргових зобов'язань. Банки можуть емітувати облігації, які поповнюють банківський капітал коштами інвесторів на строк обігу цих цінних паперів.

Активні операції – це фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою одержання прибутку. До активних операцій відносять такі:

- операції з вкладення банківських ресурсів у грошові кошти в готівковій та безготівковій формі з метою підтримання ліквідності банку;
- розрахункові операції, пов'язані з платежами клієнтів;
- касові операції з приймання і видавання готівки;
- кредитні операції, пов'язані з наданням кредитів різних форм і видів юридичним, фізичним особам, банкам;
- інвестиційні операції з вкладення банківських ресурсів у цінні папери (акції, державні та корпоративні облігації) на тривалий строк;
- фондові операції з купівлі–продажу цінних паперів;
- валютні операції з купівлі–продажу іноземної валюти на внутрішньому і міжнародному валютних ринках;
- депозитні операції з розміщення тимчасово вільних ресурсів банку в депозити в НБУ та інших комерційних банках;
- операції з купівлі–продажу банківських коштовних металів на внутрішньому та міжнародному валютних ринках;
- операції з обслуговування зовнішньоекономічної діяльності;
- банківські послуги, серед яких важливе місце належить лізинговим і факторинговим операціям.

Таким чином, усі активні та пасивні операції комерційних банків можна класифікувати згідно з табл. 1.1.

Відповідно до Закону України “Про банки та банківську діяльність” і Положення НБУ “Про порядок ліцензування банків в Україні” комерційні банки мають право на здійснення банківських операцій тільки після одержання відповідної ліцензії НБУ. Ліцензія містить перелік операцій, які може виконувати певний банк. Щоб одержати ліцензію, банк має подати до РУ НБУ відповідний пакет документів.

Одна з головних цілей комерційного банку - це одержання прибутку, що є джерелом створення банківських фондів, виплати дивідендів, базою для піднесення добробуту працівників банку та розширення його діяльності.

Балансовий прибуток банку виводять як різницю між валовим доходом і витратами за звітний період.

Валовий дохід формується за рахунок надходжень від клієнтів у вигляді оплати проведених банком операцій та наданих послуг.

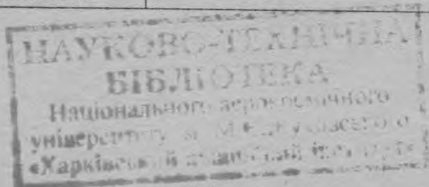
До *банківських витрат* відносять відрахування, пов'язані із залученням коштів клієнтів, оплатою послуг, утриманням управлінського апарату банку, амортизаційні відрахування тощо.

Відповідно до чинної методики комерційні банки визначають прибуток чи збитки від своєї діяльності щоквартально в останній операційний день. Протягом кварталу доходи і витрати обліковують наростаючим підсумком.

Таблиця 1.1

АКТИВНІ ТА ПАСИВНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

АКТИВ	ПАСИВ
Грошові активи: <ol style="list-style-type: none"> 1. Кошти на кореспондентському рахунку в НБУ. 2. Кошти в касі. 3. Кошти на кореспондентських рахунках в інших банках (на рахунках НОСТРО). 4. Депозити, розміщені в інших банках. 	Власні ресурси: <ol style="list-style-type: none"> 1. Статутний фонд. 2. Резервний фонд. 3. Страховий фонд. 4. Фонди економічного стимулювання. 5. Інші фонди спеціального призначення. 6. Нерозподілений прибуток.
Кредитний портфель: <ol style="list-style-type: none"> 1. Усі кредити, видані юридичним особам у національній та іноземній валюті (в тому числі прострочені і пролонговані). 2. Всі кредити, видані фізичним особам (в тому числі прострочені та пролонговані). 3. Видані міжбанківські кредити (в тому числі прострочені та пролонговані). 	Залучені ресурси: <ol style="list-style-type: none"> 1. Кошти вкладників (юридичних і фізичних осіб) на рахунках до запитання (поточних, бюджетних, депозитних). 2. Кошти банків-кореспондентів на кореспондентських рахунках, відкритих у даному банку (на рахунках ЛОРО). 3. Кошти вкладників (юридичних і фізичних осіб) на строкових депозитних рахунках 4. Депозити, залучені від інших банків.
Інвестиційний портфель: <ol style="list-style-type: none"> 1. Вкладення в державні цінні папери. 2. Вкладення в корпоративні цінні папери. 3. Вкладення в статутні фонди підприємств та організацій. 	Позичені ресурси: <ol style="list-style-type: none"> 1. Кредити, одержані в інших комерційних банків. 2. Кредити, одержані в НБУ. 3. Боргові цінні папери банку.
Матеріальні активи: <ol style="list-style-type: none"> 1. Основні фонди. 2. Товарно-матеріальні цінності. 	

Розподіл чистого прибутку (після оподаткування) проводять відповідно до рішення вищої управлінської ланки комерційного банку.

2.2. Контроль за діяльністю банку, економічні нормативи

Діяльність комерційних банків підлягає контролю з боку держави. В Україні провідником державного контролю є НБУ, який регулює діяльність вітчизняних банків з метою захисту інтересів вкладників шляхом встановлення *обов'язкових економічних нормативів*:

- достатності капіталу;
- ліквідності;
- максимально допустимого кредитного ризику;
- валютного ризику.

Достатність капіталу характеризує здатність комерційного банку захистити інтереси кредиторів і вкладників від непередбачених збитків, яких може зазнати банк у своїй діяльності залежно від величини різноманітних ризиків. У вітчизняній практиці достатність капіталу певного банку оцінюють за допомогою таких нормативів:

- мінімальний розмір банківського капіталу;
- мінімальний розмір статутного капіталу;
- платоспроможність (співвідношення капіталу банку і активів, зважених на ступінь ризику);
- достатність капіталу (співвідношення банківського капіталу та загальної суми активів);
- категорія капіталу (узагальнюючий показник, значення якого залежить від ступеня дотримання інших нормативів достатності капіталу).

Ліквідність – це здатність банку перетворити свої активи в наявні кошти з метою задоволення вимог вкладників і кредиторів банку. Ліквідність оцінюють за допомогою таких нормативів:

- миттєва ліквідність (співвідношення грошових коштів банку та коштів вкладників до запитання);
- загальна ліквідність (співвідношення загальної суми активів банку й усіх його зобов'язань);
- співвідношення високоліквідних активів і робочих активів банку.

НБУ спонукає комерційні банки до мінімізації *кредитного ризику* в процесі здійснення активних кредитних операцій, встановлюючи граничні (максимально допустимі) співвідношення між такими показниками:

- сукупною заборгованістю з усіх виданих кредитів, векселів і 100%-них позабалансових зобов'язань щодо одного позичальника та банківським капіталом (норматив максимального розміру ризику на одного позичальника);

- сукупним розміром великих кредитів, виданих банком (з урахуванням 100%-них позабалансових зобов'язань банку), і банківським капіталом (норматив великих кредитних ризиків);
 - сукупним розміром виданих банком кредитів, поручництв, урахованих векселів, 100%-них позабалансових вимог щодо інсайдера та банківським капіталом (норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручництв, виданих одному інсайдерові);
 - сукупним розміром наданих банком позик, поручництв, урахованих векселів, 100%-них позабалансових вимог щодо всіх інсайдерів і банківським капіталом (норматив максимального сукупного розміру всіх кредитів, виданих інсайдером). **Інсайдер** – юридична чи фізична особа, яка:
 - володіє 10% та більше акцій банку;
 - обрана до Ради акціонерів чи в Ревізійну комісію;
 - займає керівну посаду у банку;
 - приймає рішення щодо діяльності банку незалежно від посади;
 - має родинні зв'язки з вказаними категоріями (тобто має змогу одержати кредит на пільгових умовах);
 - загальною сумою наданих банком міжбанківських кредитів і банківським капіталом (норматив максимального розміру наданих банком міжбанківських кредитів);
 - коштами, інвестованими на придбання часток акціонерних товариств, недержавних боргових зобов'язань, і банківським капіталом з урахуванням вкладень у цінні папери й асоційовані компанії (норматив інвестування).
- Кредитний ризик із пасивних кредитних операцій мінімізується граничним максимально доступним співвідношенням між загальною сумою одержаних банком позик і залучених централізованих коштів і банківським капіталом (норматив рефінансування).

Проводячи розрахунково-кредитне обслуговування комерційних банків,

Національний банк України водночас здійснює нагляд за їхньою діяльністю.

Мета банківського нагляду — захищати інтереси вкладників і забезпечувати стабільність та ефективність роботи окремих банків і банківської системи загалом. **Основні завдання банківського нагляду** такі:

- перевіряти відповідність діяльності банківських установ чинному законодавству та вимогам нормативних актів НБУ;
- оцінювати ступені ризику операцій окремих банків, їхніх угруповань і секторів;
- перевіряти стан ліквідності банків;
- контролювати й аналізувати прибутковість банківських операцій, структуру доходів і видатків;
- сприяти розвитку конкуренції щодо підвищення конкурентоспроможності окремих банківських установ;

• своєчасно виявляти "проблемні" банки й недоліки в роботі банківського сектора загалом.

Основні форми банківського нагляду:

- реєстрація банківських установ і видача їм ліцензій на здійснення банківської діяльності;
- контроль за дотриманням економічних нормативів, що регулюють діяльність комерційних банків;
- інспектування комерційних банків і ревізія їхньої діяльності. Безпосередньо функції органів банківського нагляду в НБУ виконують такі підрозділи:
 - *управління реєстрації та ліцензування комерційних банків* реєструє комерційні банки, видає ліцензії на здійснення банківської діяльності (вступний контроль);
 - *управління безвізного нагляду* збирає, аналізує й узагальнює інформацію щодо дотримання банками економічних нормативів, які регулюють їхню діяльність (попередній контроль);
 - *управління інспектування банків* безпосередньо перевіряє діяльність банків на місці (поточний контроль);
 - *управління роботи з "проблемними" банками* розробляє і вживає заходів організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення "проблемних" банків (поточний контроль);
 - *управління координації з питань банківського нагляду* розробляє та вдосконалює методологію банківського нагляду. Органи банківського нагляду НБУ мають такі повноваження:
 - вимагати потрібну інформацію;
 - перевіряти звітність на місці;
 - застосовувати санкції відповідно до чинного законодавства. Згідно з Інструкцією "Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків" (від 14.04.98, № 141), останні мають щодня подавати до НБУ баланс і звіт про відкриту валютну позицію, а щомісяця таку інформацію:
 - баланс;
 - звіт про дотримання економічних нормативів;
 - балансовий звіт;
 - звіт про кредитний портфель;
 - звіт про залишки за депозитами;
 - звіт про дотримання нормативів відкритої валютної позиції. З метою приведення діяльності комерційних банків у відповідність із нормами чинного законодавства та власними нормативними актами НБУ може вживати до них примусових і непримусових заходів впливу.

Непримусових заходів впливу вживають до комерційних банків у разі незначного підвищення рівня ризику та незначного рівня фінансових проблем.

Реакція комерційних банків на ці заходи має добровільний характер. Такі заходи можуть обмежуватися:

а) *листом комерційного банку* із зобов'язанням розв'язати проблеми, що виникли, й усунути недоліки. Лист містить перелік конкретних заходів, яких зобов'язується вжити комерційний банк;

б) *письмовим попередженням* органів банківського нагляду про можливість вжити до комерційного банку примусових заходів впливу.

Примусових заходів впливу НБУ вживає до комерційних банків, діяльність яких позначена високим рівнем ризику і які:

- порушують чинне законодавство, чинні нормативи, що регулюють їхню діяльність, а також порядок, строки й технологію виконання банківських операцій;

- допускають несанкціоновану емісію;

- не виконують нормативних актів НБУ;

- не подають звітності чи подають недостовірну звітність;

- створюють ситуацію, що загрожуватиме інтересам вкладників і кредиторів банку і діяльність яких збиткова чи перешкоджає діям антимонопольного характеру та праву клієнта вільно обирати банк.

До примусових заходів впливу відносять:

- підвищення норм обов'язкових резервів;

- відкликання ліцензії на здійснення окремих чи всіх банківських операцій;

- стягнення штрафу в розмірі неправомірно одержаного доходу;

- усунення керівництва комерційного банку від управління;

- призначення тимчасової адміністрації для управління комерційним банком;

- реорганізацію чи ліквідацію комерційного банку.

Рішення стосовно вжиття будь-якого заходу примусового впливу приймається Правлінням НБУ і оформлюється постановою, за винятком штрафу, який стягують у претензійно-позовному порядку.

2.3. Власні, залучені та позичені ресурси комерційного банку, їх формування та прогнозування

Банківські ресурси - це сукупність коштів засновників, вкладників, кредиторів та інвесторів, а також коштів внутрішньобанківського походження, якими банк розпоряджається на певних умовах і користується для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Залежно від джерела й умов мобілізації коштів банківські ресурси поділяють на власні, залучені та позичені.

Власні ресурси – це сукупність коштів, мобілізованих від засновників

банку (в процесі формування та поповнення статутного фонду), та коштів внутрішньобанківського походження (по суті сформовані за рахунок прибутку фонди, поточний прибуток, нерозподілений прибуток минулих періодів).

До власних ресурсів банку відносять:

- кошти статутного, резервного, страхового та інших фондів;
- доходи, що формуються внаслідок здійснення банківських операцій, за відрахуванням поточних витрат банком;
- нерозподілений прибуток банку;
- інші кошти внутрішньобанківського походження.

Частина власних ресурсів у вигляді коштів, мобілізованих від засновників, прибутку та сформованих за рахунок прибутку фондів, являє собою власний капітал, який має невелику питому вагу в загальному обсязі сукупного капіталу (що зумовлено специфікою діяльності банку), однак виконує важливі функції:

- *захисну*, оскільки його створюють для захисту інтересів вкладників;
- *оперативну*, оскільки за його рахунок фінансується придбання для банку приміщень (їхнє будівництво чи оренда, обладнання меблями, організаційною і обчислювальною технікою, а також забезпечення іншими матеріальними цінностями, впровадження систем захисту, зв'язку тощо);
- *регулюючу*, оскільки з огляду на його розмір регулюючі органи впливають на діяльність комерційного банку загалом.

Чільне місце у власному капіталі посідає статутний капітал, оскільки саме через нього власники реалізують свої права на дохід та управління банком.

Статутний капітал - це капітал, мобілізований до статутного фонду банку шляхом:

- випуску та розміщення акцій банку (якщо банк сформовано як акціонерне товариство);
- внесення паїв учасниками (якщо банк сформовано як пайове товариство);
- фінансування з бюджету (тільки для діючих державних комерційних банків).

Створення статутного фонду, подальше його збільшення чи зменшення здійснюють лише після внесення відповідних змін до установчих документів і реєструють у НБУ.

Джерелами збільшення статутного фонду можуть бути кошти:

- нових акціонерів (учасників), залучені додатковою емісією акцій або внесенням паїв;
- одержані реінвестуванням дивідендів через придбання нових паїв або акцій засновниками;
- одержані внаслідок обміну облігацій банку на акції;
- одержані внаслідок індексзації акцій.

Забороняється збільшувати статутний фонд комерційного банку за

рахунок нерозподіленого прибутку та коштів інших фондів банку. Також не можна збільшувати статутний фонд для покриття збитків.

Резервний фонд призначено для покриття збитків і виплати дивідендів у разі недостатності прибутку. Резервний фонд формують у порядку, передбаченому зборами акціонерів (учасників) на рівні певного процента (але не вище 50%) від статутного фонду комерційного банку. *Джерело формування резервного фонду – прибуток*. Розмір відрахувань від прибутку визначають збори акціонерів, але він має становити щонайменше 5% чистого прибутку.

Комерційні банки формують також (за рішенням своїх правлінь та уряду) страхові та інші *фонди спеціального призначення*.

Страхові фонди призначені для покриття певних ризиків у банківській діяльності.

Кількість, назву, розмір відрахувань до решти фондів спеціального призначення комерційний банк визначає самостійно. Якщо відрахування у фонд здійснюють за рахунок чистого чи нерозподіленого прибутку, то кошти таких фондів включають до банківських ресурсів.

Нерозподілений прибуток – це джерело власного капіталу банку внутрішнього походження, що його визначає сума прибутку, який залишається в розпорядженні банку після його розподілу (обов'язкових відрахувань до фондів і виплати дивідендів). Оскільки розміри всіх відрахувань від прибутку (крім дивідендів) відомі заздалегідь, то й залишок нерозподіленого прибутку за минулий період залежить переважно від розміру дивідендів, встановленого загальними зборами акціонерів. Цю частину прибутку спрямовують на розширення банківської діяльності.

Залучені ресурси – це тимчасово вільні кошти вкладників, мобілізовані банком на певних умовах і на певний термін чи до запитання. Залежно від категорії вкладника це можуть бути кошти:

- юридичних осіб;
- фізичних осіб;
- банків і фінансово-кредитних установ;
- бюджету.

Операції банків, спрямовані на залучення тимчасово вільних коштів, звичайно називають *пасивними депозитними операціями*.

Усі кошти вкладників банки акумулюють на різних рахунках:

- поточних, бюджетних, депозитних рахунках підприємств, установ та організацій;
- поточних, вкладних рахунках фізичних осіб;
- спеціальних рахунках клієнтів, призначених для зберігання різних за своїм цільовим призначенням коштів і фондів;
- кореспондентських депозитних рахунках інших банків у цьому банку;
- тимчасових поточних рахунках юридичних осіб.

Структура залучених банківських ресурсів залежить від строку та порядку вилучення вкладниками коштів.

Вклади до запитання – це кошти на рахунках, відкритих у банку з метою здійснення поточних операцій у національній та іноземній валюті.

Коли кошти на перелічених рахунках регулярно використовують для здійснення поточних операцій, на більшості з них все одно залишається на певний час якась невикористана сума. Банки, обслуговуючи клієнтів, яким відкрито такі рахунки, а також банки-кореспонденти використовують кредитові залишки на цих рахунках для проведення активних операцій з метою одержання прибутку.

Строкові вклади – це кошти на вкладних депозитних рахунках у банку, відкритих з метою зберігання коштів вкладників протягом обумовленого договором періоду.

Забороняється здійснювати розрахункові операції та видавати готівку з депозитного рахунку. Кошти на депозитний рахунок перераховують з поточного рахунку клієнта і після закінчення строку депозиту повертають на той

самий поточний рахунок.

Фізичні особи можуть внести депозит готівкою. Депозитні рахунки призначені для зберігання довіреної банку суми на певний термін.

Вкладний рахунок банк відкриває фізичній особі з метою збереження та нагромадження коштів. Тому за таким рахунком допускаються додаткові внески протягом терміну зберігання.

Кошти на вкладний рахунок фізичної особи можна:

- вносити готівкою;
- перераховувати з власного вкладного рахунку в іншому банку;
- перераховувати з поточного рахунку.

При цьому вкладникові неодмінно видають вкладний документ (ощадну книжку, сертифікат).

Залишки коштів на вкладних і депозитних рахунках вносять на триваліший період порівняно з коштами до запитання, тому в цьому разі вкладники одержують вищі депозитні проценти. Банк також зацікавлений залучити строкові депозити (незважаючи на вищу плату за них), оскільки дістає змогу користуватися коштами клієнта довший час. Вкладаючи кошти в активні операції, що приносять проценти, вищі за депозитні, банк має змогу одержувати більші доходи.

Залучені ресурси – це основне джерело банківських ресурсів з огляду на специфіку діяльності банків. Проте вони мають і низку недоліків:

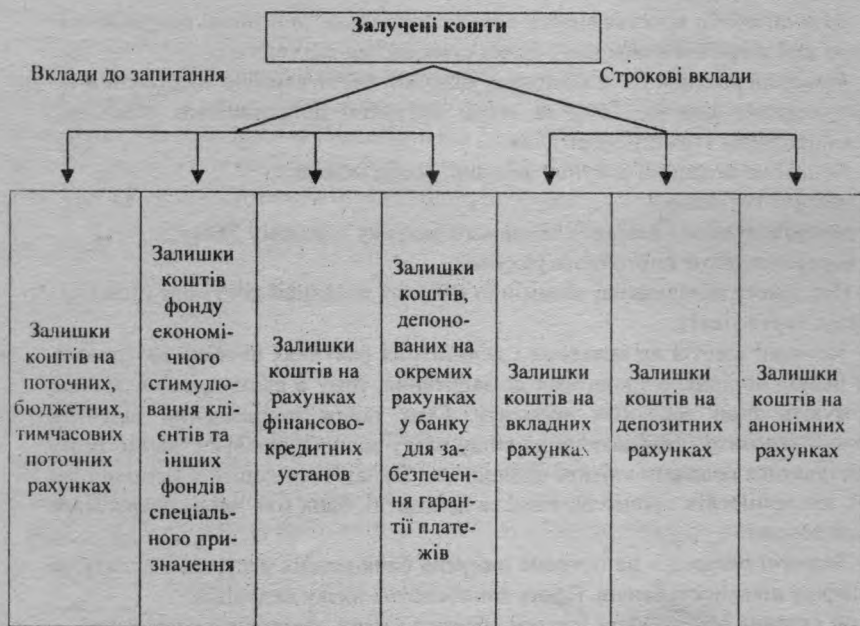
- об'єктивна обмеженість їхнього обсягу в межах сфери діяльності банку;
- значні маркетингові витрати;
- необхідність обов'язкового резервування на кореспондентському рахунку в НБУ частини залучених ресурсів у встановленому проценті від їхнього загального обсягу.

Саме тому комерційні банки, щоб оперативно залучити додаткові кошти, використовують можливості і міжбанківського ресурсного ринку, де продаються кошти, мобілізовані іншими кредитними установами.

Міжбанківський кредит посідає особливе місце в структурі ресурсів комерційного банку. За способом одержання коштів це оперативне джерело, що має переважно короткостроковий характер, проте воно найдорожче порівняно з іншими джерелами банківських ресурсів.

Розмір кредитів, терміни та плата за користування кредитами банки визначають самостійно.

Додаткові ресурси комерційні банки можуть залучити і від НБУ через кредитні аукціони шляхом одержання централізованих ресурсів із НБУ, а також через ломбардне кредитування під заставу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Розмір, термін і плату за користування такими кредитами встановлює НБУ.

Загальний обсяг одержаних міжбанківських кредитів і централізованих ресурсів у нашій країні обмежується трикратним розміром власного капіталу банку-позичальника.

Можливість надавати кошти одним комерційним банком іншому залежить від наявності в першого у певний період надлишкових ресурсів, однак вона обмежена двократним розміром його власного капіталу.

Ще одним джерелом банківських ресурсів є кошти інвесторів, укладені в довгострокові незабезпечені боргові зобов'язання банку (облігації, сертифікати). Згідно з чинним законодавством, банки можуть емітувати облігації тільки після повної сплати заявленого статутного фонду і в обсязі, що не перевищує 25% його розміру.

Отже, *позичені ресурси* – це грошові кошти кредиторів та інвесторів, мобілізовані банками за певних умов на міжбанківському та фондовому ринках.

Залучені кошти, одержані кредити і реалізовані боргові зобов'язання сукупно визначають розмір *балансових зобов'язань* банку перед вкладниками, кредиторами й інвесторами.

А загалом наявні в банку ресурси визначають його потенціал для проведення активних операцій. Щоб визначити ресурсну позицію банку, потрібно порівняти мобілізовані ресурси з розміром реалізованих вкладень в активи:

$$РП = Р_{\text{моб}} - \text{Рез.лікв.} - \text{Вкл. в акт.},$$

де **РП** – ресурсна позиція, тобто надлишок чи нестача ресурсів для проведення активних операцій;

Р_{моб} - мобілізовані (у вигляді власних, залучених, позичених) ресурси;

Рез.лікв. – резерв ліквідності, тобто частина залучених ресурсів, що має зберігатися в НБУ як обов'язковий резерв;

Вкл. в акт. – фактичні вкладення в активні операції.

2.4. Залучення ресурсів на міжбанківському ринку

До позиченого капіталу комерційного банку належать кошти, одержані від емісії та продажу облігацій, та кредити, одержані в інших банках, у тому числі в НБУ.

Кошти, одержані банком за допомогою випуску **облігацій**, свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики. Власник облігації набуває права на одержання фіксованого прибутку за нею протягом строку дії позики. З настанням строку погашення облігації банк повертає власнику номінальну вартість цього цінного паперу. Якщо банк і надалі хоче утримувати у своєму обороті кошти, залучені за допомогою випуску облігацій, він вдається до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється шляхом викупу раніше випущених облігацій за кошти, одержані від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань. Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані в прості акції, що дає змогу підвищити їх привабливість у колі покупців, оскільки останні можуть придбати акції банку в найвигідніший момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, бо у разі банкрутства банку кошти повертаються кредиторам раніше, ніж звичайним акціонерам.

Комерційний банк може випускати облігації для залучення позичкових коштів лише за умови повної сплати усіх випущених ним акцій. Реалізація облігацій може відбуватися або на основі їх продажу за договорами з покупцями, або шляхом обміну на раніше випущені облігації та цінні папери. Погашаються облігаційні позики банками після закінчення строку обігу облігацій за їхньою номінальною вартістю. Банківські облігації в Україні не набули розвитку. Причинами такого становища є їх незабезпеченість, нездатність нових банків довести статутні капітали до розмірів мінімальних вимог НБУ, фінансові труднощі, що виникли в більшості банків останнім часом, а також відсутність вторинного ринку цінних паперів.

Одним із джерел поповнення ресурсів комерційного банку є *міжбанківський кредит*. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, в яких завжди є надлишок ресурсів. Ці банки для одержання прибутку прагнуть розмістити вільні ресурси в інших банках. Крім фінансової вигоди, банки-кредитори одержують можливість установалення ділових партнерських стосунків.

Банкам вигідно розмішувати кредитні ресурси в інших банках порівняно з кредитуванням суб'єктів господарської діяльності, оскільки перші відрізняються, як правило, вищою надійністю. Проте в Україні з другої половини 1994 р. у банківській системі склалася кризова ситуація, однією з причин якої було неповернення окремими банками міжбанківських кредитів. Тому нині банки дуже обережно підходять до вирішення питань про видачу міжбанківських кредитів.

Строки міжбанківських кредитів можуть бути різними – від одного дня до трьох-шести місяців. Процентна ставка за міжбанківськими кредитами нижча, ніж за кредитами, наданими господарникам, і пов'язана з обліковою ставкою НБУ.

Банки-позичальники залучують міжбанківський кредит для розширення своєї кредитної діяльності з клієнтами, а також у зв'язку з необхідністю регулювання банківської ліквідності. В Україні у зв'язку з упровадженням електронних розрахунків міжбанківське кредитування здійснюється шляхом прямих контактів між банком-кредитором і банком-позичальником, на договірних умовах, на чітко визначений термін. Досить активно використовують міжбанківські кредити строком на один день, мета яких полягає у підтримці поточної ліквідності банку.

У договорі про міжбанківське кредитування, крім строку, обумовлюють суму кредиту, рівень процентної ставки, порядок погашення. Звичайно при порушенні строку погашення міжбанківського кредиту банк-кредитор передбачає своє право на безспірне списання боргу. Якщо банк, що позичив кредитні ресурси, не може їх повернути в установлений строк, то він купує гроші в іншому банку.

При укладенні договору на міжбанківський кредит банк-позичальник повинен повідомити банку-кредитору значення своїх економічних нормативів (платоспроможності, ліквідності).

НБУ застосовує механізми рефінансування комерційних банків через операції РЕПО та ломбардне кредитування, а також через надання кредитів під заставу конверсійних облигацій внутрішньої державної позики (КОВДП) та стабілізаційних кредитів.

НБУ встановлює кілька офіційних процентних ставок:

- *облікову* — ставку редисконтування, за якою центральні банки переобліковують комерційні векселі доти, доки вони обліковані комерційними банками. Через те, що вексельний обіг в Україні нерозвинений, облікова ставка має індикативний характер;
- *ломбардну* — ставку за кредитами, що їх НБУ надає під забезпечення облигаціями внутрішньої державної позики;
- *рефінансування* — ставку, за якою надають кредити через кредитні аукціони НБУ.

Регулюючи рівень офіційних процентних ставок, НБУ впливає на збільшення або зменшення попиту комерційних банків на кредит, а зрештою - і на обсяг грошової маси в обігу.

Основною формою рефінансування комерційних банків є *ломбардне кредитування* і *операції РЕПО*. Їх частка в загальних кредитах НБУ комерційним банкам становитиме понад 76%, у тому числі на операції РЕПО припадає понад 54%, а на ломбардне кредитування – понад 27%. На інші механізми рефінансування (кредити під заставу КОВДП та стабілізаційні) припадає близько 24%.

Банки можуть позичити кошти в НБУ шляхом одержання кредитів через *закриті кредитні аукціони*. Хоча з 1997 р. кредитні аукціони не здійснювалися, можливість їх проведення існує. Загальне керівництво і відповідальність за проведення кредитних аукціонів покладені на Аукціонний комітет, персональний склад якого визначається і затверджується правлінням НБУ. Єдиним продавцем кредитів на кредитному аукціоні є НБУ.

Кредитні аукціони можуть проводитися періодично. Рішення про дату аукціону, обсяг кредитів, строк і цілі, на які вони продаються, а також початкова процентна ставка приймається правлінням НБУ.

Умовою допуску до кредитного аукціону є дотримання банком таких вимог:

- один банк не може одержати понад 50% запропонованого обсягу кредитів на кредитному аукціоні;
- сума заборгованості за кредитами НБУ з урахуванням поданої заявки на купівлю кредитів на даному кредитному аукціоні не повинна перевищува-

ти п'ятикратного розміру власного капіталу банку, розрахованого на основі останнього балансу.

На кредитному аукціоні заявки задовольняються в міру зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої. У разі, якщо два або кілька учасників кредитного аукціону пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишилися на продаж, недостатній для задоволення всіх заявок з однаковою процентною ставкою, то рішення про задоволення тієї чи іншої заявки приймає Аукціонний комітет.

НБУ здійснює регулювання міжбанківського ринку кредитних ресурсів. З упровадженням в Україні ринку державних цінних паперів (ОВДП) значна частина операцій з купівлі-продажу міжбанківських ресурсів відбувається під забезпечення ОВДП (поширена назва – *ломбардний кредит*) і операції РЕПО.

Ломбардний кредит надається на строк до 30 днів у межах лімітів, установлених на квартал НБУ для своїх регіональних управлінь. Право на одержання цього кредиту мають банки, які:

- отримали ліцензію на здійснення банківської діяльності, включені до Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ, що працюють не менше одного року;
- дотримуються встановлених НБУ економічних нормативів, правил ведення бухгалтерського обліку, свосчасно і в повному обсязі звітують регіональному управлінню НБУ;
- не мають простроченої заборгованості за кредитами НБУ та за процентами за ними.

Як забезпечення ломбардного кредиту використовують державні цінні папери, що відповідають таким вимогам:

- вони занесені НБУ до ломбардного списку як такі, що перебувають на балансі комерційного банку і до них немає претензій;
- строк їх погашення не припадає на строк користування ломбардним кредитом (строк погашення настає не раніш як через 35 днів з моменту переказування їх відповідної кількості на рахунок ДЕПО в НБУ).

Після того, як регіональне управління НБУ ухвалило рішення про надання ломбардного кредиту, банк переказує портфель цінних паперів, які є забезпеченням кредиту, зі свого ДЕПО-рахунку на ДЕПО-рахунок у депозитарії НБУ. Одночасно регіональне управління НБУ зараховує кошти ломбардного кредиту на кореспондентський рахунок банку-позичальнику.

Заборгованість комерційного банку за ломбардним кредитом не може перевищувати 75% вартості портфеля цінних паперів, наданих як забезпечення ломбардного кредиту. Після закінчення строку погашення ломбардного кредиту регіональне управління НБУ списує його суму з кореспондентсь-

кого рахунку комерційного банку. Одночасно погашаються проценти за користування цим кредитом.

Після погашення ломбардного кредиту і процентів відбувається розблокування рахунків ДЕПО комерційного банку, і цінні папери знову переходять у власність комерційного банку.

У зв'язку з фінансовою кризою, яка мала місце в Україні у вересні 1998 р., уряд змушений був здійснити конверсію ОВДП, тобто перенести строки погашення своїх зобов'язань за раніше випущеними ОВДП на пізніший термін.

У зв'язку з цим були випущені конверсійні облігації внутрішньої державної позики (КОВДП).

Комерційні банки, які беруть участь у процесі конверсії ОВДП в КОВДП, можуть звертатися до НБУ для підкріплення своєї поточної ліквідності за рефінансуванням під забезпечення КОВДП. Це рефінансування здійснюють в розмірі до 50% обсягу заміненних ОВДП. Строк кредитування – до 60 днів, процентна ставка – на рівні доходності КОВДП.

Операція РЕПО — це операція з цінними паперами, що ґрунтується на угоді між НБУ та комерційним банком про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотної купівлі-продажу у визначений строк або на вимогу однієї із сторін за заздалегідь обумовленою ціною.

Операції РЕПО здійснюють на позабіржовому ринку з метою підтримання на певному рівні ліквідності комерційних банків. Учасниками таких операцій можуть бути всі без винятку комерційні банки, які мають ліцензію на здійснення операцій з державними цінними паперами.

Отже, учасниками угоди виступають, з одного боку, комерційний банк, а з іншого — НБУ. Неодмінна умова такої угоди полягає в тому, що обидві сторони мають бути власниками державних цінних паперів — об'єкта угоди.

НБУ застосовує звичайно як пряме РЕПО, так і зворотне. Коли банківська система в межах установлених основних монетарних параметрів потребує підтримки ліквідності, НБУ через комерційні банки здійснює операції *прямого РЕПО*, тобто на підставі генеральної угоди купує у комерційних банків (або в одного банку) державні цінні папери (ОВДП) на певний період з умовою зворотного викупу їх комерційними банками (чи одним банком) у визначений термін. Таким способом НБУ випускає в обіг додатковий обсяг платіжних засобів і підтримує ліквідність банківської системи.

Якщо грошова маса в обігу зростає значно вищими темпами, ніж це передбачено основними монетарними параметрами, і накопичується надлишкова ліквідність банківської системи, НБУ застосовує механізм *зворотного РЕПО* — на підставі генеральної угоди продає комерційним банкам зі свого портфеля державні цінні папери на відповідний період за умови викупу їх у

визначений термін. У такому разі НБУ вилучає з обігу надлишкову грошову масу через регулювання ліквідності банківської системи.

3. Розрахунково-касові операції банків

3.1. Основи організації та принципи грошових розрахунків.

Готівкові та безготівкові розрахунки

У сучасних умовах гроші є неодмінним атрибутом господарської діяльності. Усі операції, пов'язані з поставками товарно-матеріальних цінностей, виконанням робіт чи наданням послуг, завершуються грошовими розрахунками. *Залежно від форми коштів*, у якій їх використовують, розрахунки поділяють на дві сфери:

- *готівкові розрахунки*, які обслуговуються законними грошовими знаками держави;
- *безготівкові розрахунки*, які обслуговуються платіжними засобами в депозитній формі та у формі комерційних боргових зобов'язань (векселі, чеки, банківські сертифікати тощо).

Безготівковий обіг грошей має певні переваги порівняно з готівковим. Тому в країнах з розвинутою ринковою економікою скорочується сфера готівкових розрахунків, що значною мірою пов'язано з широким розвитком електронної системи розрахунків.

Організаційно безготівкові розрахунки поділяють на *міжбанківські*, що обслуговують відносини між банками, та *міжгосподарські*, що обслуговують відносини між банківськими клієнтами.

Міжгосподарські безготівкові розрахунки здійснюються шляхом запису за рахунками в банку, коли гроші списують з рахунку платника й записують на рахунок одержувача.

Організація міжгосподарських безготівкових розрахунків базується на єдиних умовах і правилах, визначених законодавчими та нормативними актами. Насамперед це Інструкція НБУ №7 «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України».

Механізм організації безготівкових розрахунків становлять:

- сукупність принципів їхньої організації;
- сукупність вимог щодо їхньої організації, які впливають з конкретних умов господарювання;
- форми безготівкових розрахунків;
- способи безготівкових розрахунків;
- документообіг, властивий певній формі безготівкових розрахунків.

Організація міжгосподарських безготівкових розрахунків в Україні базується на таких принципах:

- кошти підприємств та організацій підлягають обов'язковому зберіганню в

банках, що їх обслуговують;

- безготівкові розрахунки провадяться через банківські рахунки перерахуванням відповідних сум з рахунку платника на рахунок бенефіціара;
- кошти з рахунку клієнта списують за розпорядженням власника цього рахунку – клієнта банку відповідно до визначеної ним (клієнтом) черговості в межах залишку коштів на цьому рахунку;
- суб'єкти господарської діяльності самостійно обирають форми розрахунків і вказують їх під час укладення договорів між собою;
- суб'єкти господарської діяльності мають право самі обирати банк і відкривати в ньому рахунки для розрахунково-касового обслуговування, яке здійснюється на договірних засадах між банківською установою та клієнтом;
- безготівкові розрахунки провадять на підставі розрахункових і платіжних документів установленої форми.

Принцип терміновості означає здійснення розрахунків із суворим дотриманням певних термінів, передбачених у господарських, кредитних, страхових, колективних, депозитних договорах та інструкціях Міністерства фінансів.

Економічний зміст цього принципу полягає в тому, що одержувач коштів зацікавлений у зарахуванні на свій рахунок коштів не стільки взагалі, скільки саме в обумовлений термін.

Принцип забезпеченості платежу означає, що для забезпечення терміновості платежу платник (боржник) повинен мати ліквідні кошти, які він може використати для погашення зобов'язань перед бенефіціаром, коли настане термін платежу (причому це можуть бути як власні кошти, так і позичені, а також кошти гаранта).

Перелічені принципи організації безготівкових розрахунків можна знайти в Інструкції №7 “Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України”.

3.2. Ведення рахунків клієнтів

Для зберігання коштів і здійснення безготівкових розрахунків банки відкривають клієнтам такі види рахунків:

у національній валюті:

- поточні – для юридичних і фізичних осіб (у тому числі типу “Н” і “П”);
- бюджетні – для юридичних осіб;
- кредитні - для юридичних і фізичних осіб (крім нерезидентів);
- депозитні - для юридичних і фізичних осіб;
- вкладні – для фізичних осіб;
- тимчасові поточні - для юридичних осіб;

в іноземній валюті:

- поточні - для юридичних і фізичних осіб;
- розподільчі - для юридичних і фізичних осіб, які займаються підприємницькою діяльністю;
- тимчасові поточні - для юридичних осіб;
- кредитні - для юридичних осіб;
- депозитні - для юридичних осіб;
- вкладні - для фізичних осіб;
- анонімні - для фізичних осіб.

Кожне підприємство-резидент може відкрити по одному поточному рахунку в національній та іноземній валютах (за кожним кодом валюти відповідно до класифікації НБУ), в тому числі в різних банківських установах.

Представництва юридичних осіб-нерезидентів за ліцензією НБУ можуть відкрити тільки по одному поточному рахунку в національній та іноземній валютах.

У разі відкриття двох і більше поточних рахунків у національній валюті власник рахунку протягом трьох робочих днів після відкриття рахунків визначає один із них як основний.

Основним вважають той рахунок, на якому обліковують заборгованість, що списують безспірно.

Усі платежі провадять в межах реально наявних коштів на рахунку платника, тобто в межах кредитового сальдо за цим рахунком. Це означає, що *платежі одного клієнта за рахунок коштів іншого клієнта не допускаються*. Якщо на поточному рахунку (основному) клієнта коштів недостатньо, банк обліковує заборгованість, що підлягає безспірному списанню, після надходження коштів на поточний рахунок клієнта.

Кошти з рахунку власника не завжди списують за його розпорядженням. Існує практика безакцептного, безспірного списання сум з причин, передбачених чинним законодавством (за рішенням суду, арбітражного суду або за виконавчим приписом нотаріуса).

Рахунок відкривають у будь-якій установі банку на вибір клієнта за згодою банку.

Ведення банками рахунків клієнтів є необхідною передумовою та важливою складовою їх розрахунково-касового обслуговування. Весь процес ведення рахунків умовно можна розділити на три стадії: відкриття, обслуговування, закриття рахунків.

Відкриття рахунків. Для зберігання грошових коштів і здійснення всіх видів операцій банки відкривають своїм клієнтам кілька видів рахунків: поточні, депозитні (вкладні), бюджетні. Перші два види рахунків можуть відкриватися в національній та іноземній валюті, а останній — тільки в національній.

ЗАЯВА
на відкриття рахунків

Ідентифікаційний код ЄДРПОУ
Ідентифікаційний номер ДРФО

Найменування установи банку

Найменування підприємства

(повна і точна назва)

Просимо відкрити

(поточний (основний, додатковий), бюджетний та інші рахунки)

рахунок на підставі Інструкції № 3 Національного банку України, що має для нас обов'язкову силу. Зі змістом Інструкції № 3 ознайомлені. В інших установах банків рахунків

не маємо, маємо (вказати номери рахунків та в яких установах банків відкриті)

Керівник (посада)

(Підпис

прізвище, ініціали)

Головний бухгалтер

(Підпис

прізвище, ініціали)

"__" ____ 200__ р.

М.п.

Відмітки банку

Відкрити _____ рахунок

(поточний, бюджетний та інші рахунки)

Документи на оформлення

відкриття рахунку та здійснен-

ня

ня операцій за рахунком перевірів

Дозволю

Керівник

(підпис)

Дата відкриття рахунку

"__" ____ 200__ р.

Номер балансового рахунку	Номер особового рахунку

Головний
бухгалтер

(Підпис)

Рис.3.1. Форма заяви підприємства на відкриття поточного рахунку

КАРТКА

зі зразками підписів та відбитком печатки

ВІДМІТКА БАНКУ

Дозвіл на прийняття
зразків підписів

Власник рахунку (повна назва)	Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ Ідентифікаційний номер ДРФО	Головний бухгалтер (чи його заступник) (Підпис) " " _____ 200 __ р.
Адреса		
Номер телефону		ІНШІ ВІДМІТКИ
Назва вищої організації (міністерство, відомство, центральна, кооперативна чи громадська організація)	коди	
Назва установи банку		
Місцезнаходження установи банку		
Наводимо зразки підписів і печатки, які просимо вважати обов'язковими при здійсненні операцій за рахунком		
Чеки та інші розпорядження за рахунком _____ просимо вважати дійсними в разі наявності на них одного першого й одного другого підписів		

Рис.3.2. Форма картки зі зразками підписів повноважних осіб підприємства та відбитком його печатки

Поточні рахунки в національній валюті банки відкривають підприємствам усіх видів і форм власності, їх відокремленим підрозділам, представництвам фірм-нерезидентів, фізичним особам для приймання та зберігання їхніх власних грошових коштів і для здійснення всіх розрахунково-касових операцій з ними. Ці рахунки найчастіше використовують у банківській практиці, за ними здійснюють переважну частину міжгосподарських платежів, що проходять через банківську систему.

Підприємство, одержавши згоду вибраного банку на розрахунково-касове обслуговування, подає йому такі документи для відкриття рахунку:

- 1) заяву за встановленою формою, підписану керівником та головним бухгалтером підприємства (рис. 3.1);
- 2) засвідчену нотаріально копію свідоцтва про державну реєстрацію;
- 3) засвідчену нотаріально копію зареєстрованого статуту;
- 4) копію документа, що підтверджує взяття підприємства на облік податковим органом;
- 5) картку із зразками підписів осіб, яким надано право розпоряджатися рахунком і підписувати розрахунково-касові документи (рис. 3.2);

б) нотаріально засвідчену копію документа про реєстрацію підприємства в органах Пенсійного фонду України.

Якщо підприємство створене як господарське товариство, колективне підприємство чи громадське об'єднання, то воно зобов'язане подати банку також нотаріально засвідчену копію установчого договору чи копію протоколу загальних зборів засновників. Орендні підприємства подають також засвідчену нотаріально копію договору оренди, довірчі товариства — ще й копію ліцензії на право здійснення операцій з приватизаційними паперами.

Фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, що працюють без створення юридичної особи, відкривають поточні рахунки на своє ім'я, для чого подають банкам:

- заяву;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію;
- картку зі зразком підпису, засвідчену працівником банку, що відкриває рахунок, чи нотаріально;
- документ, що засвідчує особу;
- копії документів про взяття на податковий облік і про реєстрацію в органах Пенсійного фонду, засвідчені нотаріально чи органами, що їх видали. Такі підприємці можуть надавати право іншим особам розпоряджатися своїм рахунком за довіреністю, що завірена нотаріально;
- договір на відкриття та обслуговування поточного рахунку.

Власник рахунку (резидент) може надавати довіреність іншій особі (резиденту) на здійснення операцій за його рахунком. Така довіреність засвідчується нотаріально чи уповноваженою особою банку.

Депозитні (вкладні) рахунки в національній валюті відкриваються підприємствам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам на підставі депозитного договору, укладеного між банком і його клієнтом на певний строк.

Для підприємств та їхніх відокремлених підрозділів такі договори укладають у формі окремого документа, в якому чітко визначають розмір і строк депозиту, рівень процентної ставки, обов'язки сторін, порядок виплати дохо-

ду та повернення коштів при закритті рахунку тощо. На відкритий депозитний рахунок кошти переказують із поточного рахунку його власника і після закінчення строку повертають на поточний рахунок, якщо договір не буде продовжений. Переказуванням на поточний рахунок чи зарахуванням на поповнення депозиту виплачують проценти за депозитними вкладками. За депозитними рахунками забороняється проводити безготівкові розрахункові операції та видавати готівку.

Депозитні рахунки для фізичних осіб прийнято називати *вкладними*. Їх відкривають тим самим категоріям фізичних осіб, яким можуть відкрити й поточні рахунки. Для осіб-нерезидентів вкладні рахунки відкривають за умови підтвердження джерел походження готівки в гривнях, що вкладається, чи перерахування коштів з власного поточного рахунку.

Для відкриття вкладного рахунку банк укладає з клієнтом договір з вимогою йому вкладного документа. Ним може бути ощадна книжка (іменна чи на пред'явника) або окремий документ, що засвідчує укладення договору. Фізичним особам-нерезидентам видають лише іменну ощадну книжку.

Бюджетні рахунки відкривають підприємствам (їх відокремленим підрозділам), військовим частинам, установам та організаціям, яким виділяють кошти за рахунок державного та місцевих бюджетів для цільового їх використання. Відкриття бюджетних рахунків здійснюють на підставі дозволів, які видаються фінансовими органами — розпорядниками бюджетних коштів, а також заяви клієнта про відкриття рахунку, картки зі зразками підписів осіб — розпорядників рахунків і відбитком печатки. Якщо даний клієнт має в цій установі банку поточний рахунок, то бюджетний рахунок йому може бути відкритий лише на підставі заяви без подання інших документів.

Обслуговування рахунків. З дати відкриття поточного рахунку, вказаної на заяві клієнта, банк може здійснювати на ньому операції із зарахування коштів у готівковій та безготівковій формі. Видаткові операції, тобто списання грошей з рахунку, банк має право здійснювати після одержання повідомлення від податкового органу про взяття клієнта на податковий облік.

Клієнт банку має право змінити свій основний рахунок. Якщо при цьому у нього буде податкова заборгованість, то він зобов'язаний подати в установу банку, що веде картотеку заборгованості, письмову згоду від податкового органу, в якому він зареєстрований як платник податків, і від установи банку, в якій відкривається новий основний рахунок, на переведення картотеки заборгованості в цей банк.

Грошові кошти, що надійшли на адресу клієнта, банк зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня зарахувати на його рахунок. У разі наявності грошей на рахунку клієнта банк повинен негайно — протягом операційного дня — виконати розпорядження клієнта про списання грошей з рахунку для оплати його боргових зобов'язань. Якщо таке розпорядження надійшло в

банк після завершення операційного дня, воно виконується наступного дня.

Усі надходження коштів на поточний рахунок обліковуються в його кредитовій стороні — виторг від реалізації продукції, наданих послуг і виконаних робіт, виторг від продажу цінних паперів і проценти за ними, виторг від продажу іноземної валюти, одержані банківські позички, кошти із закритих депозитних рахунків тощо. Всі платежі з поточного рахунку обліковуються в його дебетовій стороні — оплата купленої сировини, матеріалів, інших цінностей, одержаних послуг чи виконаних робіт, одержання готівки для оплати праці, витрат на відрядження, господарських витрат, платежі та збори до бюджету та позабюджетних фондів, погашення кредитів і сплата процентів за ними тощо.

Доручення платника на перерахування коштів приймаються банком у межах коштів, наявних на рахунку на початок робочого дня. Виняток становлять доручення на переказування з основних рахунків до бюджету та позабюджетних цільових фондів сум податків і зборів, неподаткових платежів, пені, штрафів та інших санкцій, передбачених законодавством. Такі доручення приймаються банком і обліковуються окремо за балансом як неоплачені в строк через відсутність коштів у платника. Це так звана картотека неоплачених документів.

Протягом трьох робочих днів платник зобов'язаний переказати залишки коштів з інших поточних рахунків на основний для оплати вказаних документів картотеки або оплатити їх безпосередньо з додаткового поточного рахунку.

У разі відсутності коштів на рахунку банк приймає до виконання документи на безспірне списання (стягнення) коштів. Їх розміщують також в картотечі неоплачених документів і виконують згідно зі встановленою законодавством черговістю платежів, а якщо вона не встановлена, то за календарною черговістю їх надходження.

Закриття рахунків. Банки закривають поточні рахунки підприємств у національній та іноземній валюті на підставі:

- заяви власника рахунку;
- рішення органу, на який покладено обов'язки щодо ліквідації підприємства;
- рішення суду або арбітражного суду про ліквідацію підприємства;
- інших обставин, передбачених чинним законодавством чи договором між банком і клієнтом.

У разі ліквідації підприємства його основний рахунок переоформляють на ім'я ліквідаційної комісії, а всі додаткові рахунки закривають. Якщо на рахунку, що закривається, є залишок коштів, то підприємство повинно платіжним дорученням переказувати їх на інший рахунок, спеціально відкрити для цих цілей.

Поточні рахунки фізичних осіб у національній та іноземній валюті закривають на підставі їх заяви, в разі смерті та в інших випадках, передбачених договором або чинним законодавством. Залишки коштів на рахунок видають готівкою або переказують на інший рахунок за розпорядженням власника чи спадкоємців.

Закриття депозитних (вкладних) рахунків у національній та іноземній валюті юридичних і фізичних осіб здійснюють:

- при закінченні строку депозиту, на який був укладений договір;
- при достроковому розірванні договору однією зі сторін, якщо така можливість передбачена договором;
- у разі смерті власника (для фізичних осіб).

В обох випадках кошти з депозитних рахунків юридичних осіб разом із процентами переказують на поточний рахунок власника депозитного рахунку. Видача коштів готівкою юридичній особі при закритті її депозитного рахунку не дозволяється.

Протягом трьох робочих днів після закриття поточних, бюджетних і депозитних рахунків (крім рахунків фізичних осіб та офіційних представництв) банк зобов'язаний повідомити про це податковий орган за місцем реєстрації власника рахунку.

3.3. Види та способи безготівкових розрахунків - схема документообігу, техніка розрахунків, переваги та недоліки

Безготівковий платіжний оборот обслуговують розрахункові й платіжні документи встановленої форми, що їх банки приймають за умови дотримання всіх обов'язкових реквізитів.

Розрахунковими вважають складені в установленій формі документи, які подає до банку юридична чи фізична особа з дорученням або вимогою перерахувати з її рахунку (або зарахувати на її рахунок) певну суму грошей. Такими документами є платіжне доручення, платіжна вимога, платіжна вимога-доручення, акредитивна заява, інкасове доручення (розпорядження).

Платіжними вважають складені в установленій формі документи, які одна юридична або фізична особа передає іншій із зобов'язанням (чи наказом третій особі) сплатити певну суму грошей пред'явникові цього документа. Такими документами в платіжному обороті України є вексель і чек.

Відповідно до розрахункових і платіжних документів, що обслуговують платіжний оборот, безготівкові розрахунки в Україні здійснюють у таких формах:

- платіжними дорученнями;
- платіжними вимогами-дорученнями;
- чеками;

- акредитивами;
- векселями;
- платіжними вимогами;
- інкасовими дорученнями.

За будь-якої форми безготівкових розрахунків користуються тим чи іншим способом платежу, який визначається порядком та умовами виконання суб'єктами господарської діяльності їх грошових зобов'язань.

У вітчизняній практиці міжгосподарських безготівкових розрахунків розрізняють такі способи платежу:

1. Залежно від терміну виконання:

- *строковий платіж*, коли кожна поставка сплачується негайно;
- *з відстроченням платежу*, коли товар продають у кредит;
- *довгостроковий платіж*:
 - а) авансовий платіж, коли оплата (але тільки її частина) передус відвантаженню товару;
 - б) попередня оплата, коли одержувачу перераховують усю суму до моменту відвантаження товару;
- *прострочений платіж*, тобто такий, що не сплачений вчасно;
- *продовжений платіж*, тобто такий, виконання якого за домовленістю сторін перенесено на пізніший термін.

2. Залежно від джерел коштів, призначених для здійснення платежу:

- *за рахунок власних коштів платника*, коли платіж здійснюють із рахунку платника в банку;
- *за рахунок банківського кредиту*;
- *за рахунок комерційного кредиту*.

3. Залежно від способу перерахування коштів:

- *прямим перерахуванням* з рахунку платника на рахунок бенефіціара;
- *заліком взаємних вимог*, коли взаємні зобов'язання боржника та кредитора погашають у рівновеликих сумах і лише за різницею здійснюють платіж на загальних підставах;
- *періодичними перерахуваннями* (плановими платежами), коли розрахунки провадять не за кожну окрему поставку, а періодично, в передбачені договором строки. У такому разі розмір платежу визначають з урахуванням плану поставок і коригують залежно від результатів звірки розрахунків за період, передбачений договором.

Кожній формі безготівкового розрахунку властива своя схема документообігу, що ґрунтується на техніці проходження розрахункового чи платіжного документа через банки від моменту його випускання до моменту його оплати й зарахування коштів на рахунок бенефіціара.

3.3.1. Розрахунки платіжними дорученнями

В основу *розрахунків платіжними дорученнями* покладено розрахун-

ковий документ "платіжне доручення" – це письмове розпорядження платника до банку, який його обслуговує, про списання з його рахунку певної суми та зарахування її на рахунок одержувача (рис.3.3, 3.4).

Техніка розрахунків платіжними дорученнями

1. Постачальник відвантажує товар, надає послуги чи виконує роботу й надсилає покупцеві відповідний рахунок-фактуру та інші комерційні документи згідно з договором.
2. Покупець, одержавши товар і перевібивши його якість, комплектність і т. ін., виписує платіжне доручення й надсилає його до банку, де відкрито поточний рахунок. Доручення банк приймає до виконання протягом 10 календарних днів від дня його оформлення.
3. Банк покупця списує суму, зазначену в платіжному дорученні, з поточного рахунку клієнта у межах кредитового залишку.
4. Банк покупця повідомляє банк постачальника (якщо постачальника та покупця обслуговують різні банківські установи) про списання коштів.

ПЛАТІЖНЕ ДОРУЧЕННЯ №			
від "___" _____ 200__ р.		Одержано банком "___" _____ 200__ р.	
Платник	<input type="text"/>		
Код за ЄДРПОУ	<input type="text"/>		
Банк платника в.м.	код банку <input type="text"/>		
Одержувач	<input type="text"/>		
Код за ЄДРПОУ	<input type="text"/>		
Банк одержувача в.м.	код банку <input type="text"/>		
Сума (словами)	<input type="text"/>		
Призначення платежу	<input type="text"/>		
<input type="text"/>	Підпис платника	Проведено банком "___" _____ 200__ р.	
		Підпис банку	

Рис.3.3. Форма платіжного доручення

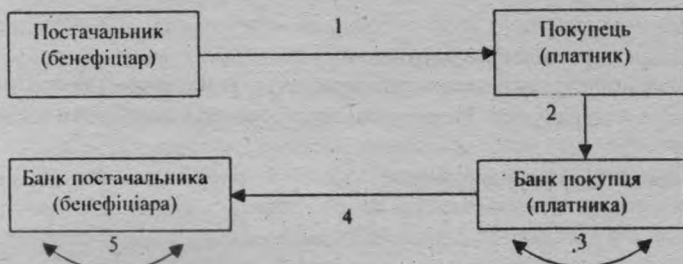

Рис.3.4. Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями

5. Банк постачальника зраховує кошти на поточний рахунок постачальника.

Переваги розрахунків платіжними дорученнями:

- досить проста схема документообігу, що прискорює розрахунки;
- можливість попередньої перевірки якості товарів чи робіт;
- можливість використання цієї форми у разі нетоварних операцій.

Недоліки розрахунків платіжними дорученнями:

- відсутність гарантії платежу для постачальника;
- залежність постачальника від покупця, який може зволікати з випусканням платіжного доручення.

Досить простий механізм розрахунків і можливість уникнути зазначених недоліків, удавшись до попередньої оплати, пояснюють широкую сферу використання розрахунків платіжними дорученнями:

- відповідно до зобов'язань за фактично відвантажений товар, надані послуги чи виконану роботу;
- за зобов'язаннями перед фінансовими та страховими органами і банками та іншими юридичними особами;
- для завершення розрахунків за актами звіряння взаємної заборгованості в разі проведення її заліків;
- за зобов'язаннями перед фізичними особами (заробітна плата, пенсії, гонорари, аліменти).

Якщо фізичні особи не мають поточних рахунків, розрахунки провадять з використанням гарантованих платіжних доручень (рис.3.5).

Техніка розрахунків гарантованими платіжними дорученнями

1. Підприємство-платник, яке бажає розрахуватися гарантованими платіжними дорученнями, подає до банківської установи, яка його обслуговує, платіжне доручення у трьох примірниках. У дорученні зазначають підприємство зв'язку, через яке здійснюватимуть переказ.

2. Банк:

- а) перевіряє правильність доручення;
- б) списує відповідну суму з поточного рахунку підприємства-платника і депонує її на рахунку "Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями";
- в) засвідчує платіжне доручення:

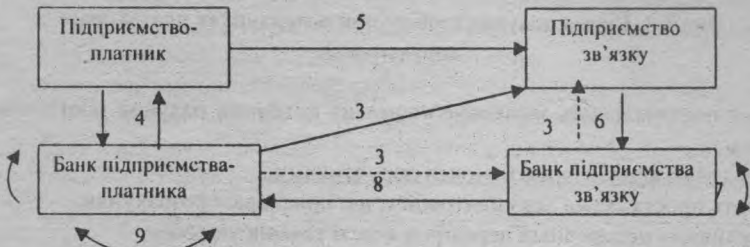

Рис.3.5. Схема документообігу при розрахунках гарантованими платіжними дорученнями

- двома підписами банківських працівників, які уповноважені виконувати доручення;
 - гербовою печаткою банківської установи.
3. Банк підприємства-платника на підтвердження гарантії платежу передає безпосередньо підприємству зв'язку, зазначеному на платіжному дорученні, оплата якого гарантується (або через банківську установу, що обслуговує підприємство зв'язку):
 - зразки підписів посадових осіб банку;
 - відбиток гербової печатки.
 4. Банк підприємства-платника передає йому (платникові) один примірник гарантованого платіжного доручення.
 5. Підприємство-платник передає підприємству зв'язку:
 - примірник гарантованого платіжного доручення;
 - заповнені бланки переказу.
 6. Підприємство зв'язку здає до банківської установи, що його обслуговує:
 - гарантоване платіжне доручення;
 - складений реєстр гарантованих платіжних доручень.
 7. Банк підприємства зв'язку зраховує кошти на поточний рахунок клієнта.

8. Банк підприємства зв'язку повідомляє банк підприємства-платника про проведення оплати гарантованого платіжного доручення.
9. Банк підприємства-платника списує кошти з рахунку "Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями".

Коли користуються гарантованими платіжними дорученнями, *перевазу дістає одержувач коштів*, оскільки гарантію платежу підтверджує банк, за-свідчуючи відповідне доручення двома підписами своїх працівників і гербовою печаткою. Цю гарантію банк забезпечує коштами, які він випишує з рахунку платника та депонує на окремому рахунку, що свідчить про вилучення коштів з обороту платника.

3.3.2. Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями

В основі *розрахунків платіжними вимогами-дорученнями* (рис.3.6) лежить розрахунковий документ, що складається з двох частин:

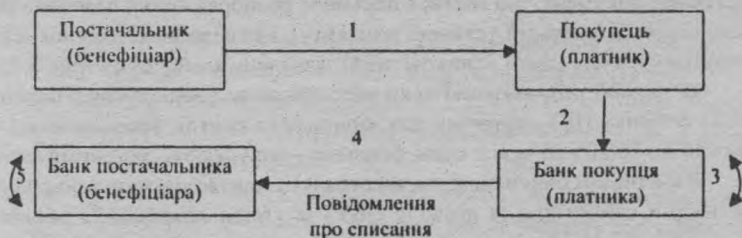

Рис.3.6. Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями

- вимоги постачальника до покупця оплатити надіслані йому комерційні документи на відвантажений товар;
- доручення покупця своєму банку оплатити зазначені документи, перерахувавши гроші постачальникові.

Техніка розрахунків платіжними вимогами-дорученнями

1. Постачальник відвантажує товар, виконує роботи чи надає послуги та надсилає платіжну вимогу-доручення, заповнену в частині вимоги, разом із комерційними документами безпосередньо покупцеві.
2. Покупець (платник) у разі згоди оплатити цей розрахунковий документ заповнює другу його частину – доручення і надсилає до свого банку. Платіжні вимоги-доручення банк приймає протягом 20 календарних днів від дня заповнення (не враховуючи дня заповнення).
3. Банк покупця приймає до оплати вимогу-доручення і списує відповідну суму з поточного рахунку покупця в межах кредитового залишку.

4. Банк покупця повідомляє банк постачальника-одержувача коштів (якщо у постачальника та покупця - різні банки) про списання коштів.

5. Банк постачальника зараховує кошти на поточний рахунок постачальника.

Переваги розрахунків платіжними вимогами-дорученнями:

- досить проста схема документообігу;
- можливість оплати проти документів, а не проти товару, що прискорює розрахунки.

Недоліки розрахунків платіжними вимогами-дорученнями:

- відсутність гарантії платежу;
- неможливість попередньої перевірки якості товару у разі проведення оплати проти документів.

3.3.3. Розрахунки чеками

В основу *чекової форми розрахунків* покладено *розрахунковий чек* – платіжний документ, що містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банківській установі (емітенту), яка веде його рахунок, сплатити чекоутримувачеві (пред'явникові чека) зазначену в чеку суму (рис 3.7, 3.8).

В Україні розрахункові чеки виготовляє на спеціальному папері банківська фабрика НБУ, причому для юридичних осіб їх брошурують у чекові книжки по 10, 20 і 25 чеків, а для фізичних - випускають окремими бланками.

Комерційні банки можуть виготовляти чекові книжки з розрахунковими чеками самостійно (з дозволу НБУ) за умови дотримання обов'язкових вимог. Юридичні особи оплачують чеками з чекових книжок одержані товари, виконані роботи чи надані послуги, а фізичні особи використовують розрахункові чеки для здійснення разових операцій. Причому банк-емітент може видати на ім'я чекодавця (фізичної особи) один чи кілька розрахункових чеків на суму, яка не перевищує залишку коштів на рахунок чекодавця, або на суму, внесену готівкою. Термін дії чекової книжки – один рік, розрахункового чека для разового розрахунку - три місяці.

Техніка розрахунків чеками

1. Покупець подає до свого банку заяву на одержання чекової книжки та платіжне доручення для депонування коштів у розмірі ліміту чекової книжки.
2. Банк покупця списує кошти з його поточного рахунку та зараховує їх на рахунок "Розрахунки чеками" відповідно до платіжного доручення.
3. Банк-емітент видає клієнтові-чекодавцю чекову книжку.
4. Постачальник відвантажує товар, виконує роботу чи надає послуги.
5. Чекодавець виписує чек із чекової книжки та передає його безпосередньо постачальникові - чекоутримувачу, підтверджуючи цим самим одержання товару, виконання роботи чи надані послуги. Виписуючи чек, чекодавець

переносить залишок ліміту з корінця попереднього чека на корінець вписаного та виводить новий залишок ліміту.

6. Перевіривши, чи правильно заповнено чек, а також термін його дії, чекоутримувач здає чек разом із спеціальним реєстром до банку, що його обслуговує. *Розрахунковий чек із чекової книжки подають для оплати в банк чекоутримувача протягом 10 календарних днів (без урахування дня, коли вписано чек).*
7. Банк чекоутримувача, перевіривши, чи правильно складено реєстр і реквізити чека до банку-емітента за допомогою спеціального зв'язку (якщо розрахунки чеками провадяться клієнтами різних банків).
8. Банк-емітент перевіряє, яке відношення має чек до цього банку, чи відповідає номер рахунку, чи дотримано вимоги щодо чекових розрахунків, а також підписи та відбиток печатки чекодавця і після цього списує відповідну суму з рахунку чекодавця, на якому депоновано кошти для розрахунків чеками.
9. Банк-емітент повідомляє банк чекоутримувача про списання коштів.
10. Банк чекоутримувача зараховує кошти на його поточний рахунок.

Переваги чекової форми розрахунків:

- постачальник має гарантію оплати, оскільки покупець заздалегідь депонує кошти на окремому рахунку;
- покупець має право та змогу попередньо перевірити якість товару, виконаних робіт чи наданих послуг, оскільки чек виписують під здійснення товарної операції;
- поставка товару (виконання робіт, надання послуг) і момент платежу максимально наближені в часі;
- її можуть використовувати як юридичні, так і фізичні особи.

Недоліки чекової форми розрахунків:

- вилучення коштів з обігу платника (чекодавця) у зв'язку з необхідністю їх депонування;
- досить ускладнений документообіг, особливо для банків, які ще не стали членами СЕП (системи електронних платежів).

КОРИНЕЦЬ РОЗРАХУНКОВОГО ЧЕКА	РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК 0401006									
Серія _____ № _____ " ____ " _____ 200__ р. (дата видачі)	(чекодавець) _____ (назва банку-емітента МФО №)									
(кому)	Ідентифікаційний код _____ Серія _____ № _____ Д-т рах. № _____ К-т рах. № _____									
(платити за що)	На _____ " ____ " _____ 200__ р. (сума цифрами) Підпис банку _____									
(№№ і дати документів)	Кому _____ (назва чекоутримувача)									
Залишок ліміту	Сплатіть за цим чеком _____									
Списано за цим чеком	_____ (за що, номери та дати документів)									
Залишок ліміту До наступного чека	Сума літерами _____									
Сума літерами	Місце складання чека _____									
	Дата " ____ " _____ 200__ р. Підпис чекодавця _____ М. п. _____									
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <tr> <td style="width: 10%;">Серій-ний №</td> <td style="width: 5%;">x</td> <td style="width: 15%;">Раху-нок №</td> <td style="width: 5%;">x</td> <td style="width: 15%;">Сума</td> <td style="width: 5%;">x</td> <td style="width: 10%;">№ МФО банку</td> <td style="width: 5%;">x</td> <td style="width: 20%;">Текст</td> </tr> </table>	Серій-ний №	x	Раху-нок №	x	Сума	x	№ МФО банку	x	Текст
Серій-ний №	x	Раху-нок №	x	Сума	x	№ МФО банку	x	Текст		

Рис. 3.7. Форма розрахункового чека

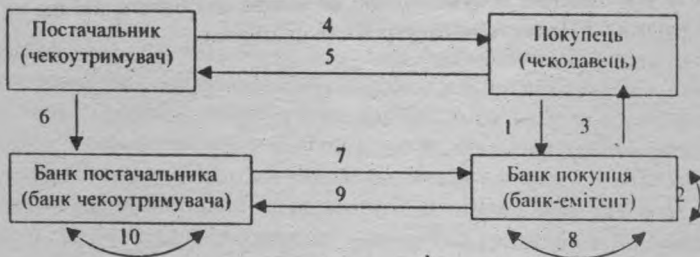

Рис.3.8. Схема документообігу при розрахунках чеками

3.3.4. Розрахунки акредитивами

При *акредитивній формі розрахунків* банк-емітент за дорученням свого клієнта – заявника акредитива зобов'язаний:

- виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлений товар, виконану роботу чи надані послуги;
- надати повноваження іншому банку (виконавцю) здійснити цей платіж.

Основою акредитивної форми розрахунків є акредитивна заява – розрахунковий документ, що являє собою письмове доручення платника банку забронювати певну суму грошей для оплати документів конкретного постачальника за відвантажений на його адресу і на певних умовах якийсь товар.

Види акредитивів, що їх використовують у міжгосподарських безготівкових розрахунках:

1. *Залежно від способу гарантування платежу:*

- *покритий* (для здійснення платежів на окремому рахунку в банку-емітенті завчасно бронюють усю суму коштів);
- *депонований* (кошти бронюють у виконавчому банку);
- *непокритий* (у разі відсутності коштів на рахунку платника оплату за таким акредитивом банк гарантує власним кредитом);
- *гарантований* (якщо банк-емітент доручає виконання непокритого акредитива іншому банку, то останній дістає право списувати кошти з кореспондентського рахунку банку-емітента, відкритого під час встановлення кореспондентських відносин між банками).

2. *Залежно від можливості змінювати умови акредитива:*

- *відкличний* – той, який можна змінити чи анулювати без попереднього погодження з постачальником;
- *безвідкличний* – той, який можна змінити чи анулювати тільки за погодженням з постачальником.

3. *Залежно від способу контролю за дотриманням умов договору:*

- *з акцентом* заявника акредитива уповноваженій ним особі. Для здійснення розрахунку уповноважена особа має подати до банку-виконавця паспорт, зразок підпису, засвідченого заявником акредитива, та доручення заявника акредитива щодо повноважень цієї довіреної особи. Такий акредитив приймають до виконання, коли є письмовий акцепт уповноваженої особи.

Кожен акредитив призначено для розрахунків тільки з одним певним бенефіціаром, і його не можна переадресувати.

Термін дії акредитива в банку-емітенті – до 15 днів від часу його відкриття, не враховуючи нормативного терміну проходження документів спеціальним зв'язком між банками. Банк-емітент має право за поданням заявника продовжити термін дії акредитива до 10 днів, якщо така потреба зумовле-

на зміною умов поставки (рис.3.9).

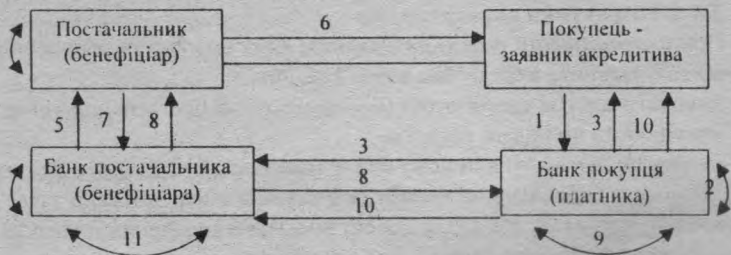

Рис.3.9. Схема документообігу при акредитивній формі розрахунків

Техніка розрахунків акредитивами (акредитив депоновано в банку-емітенті)

1. Щоб відкрити акредитив, підприємство-заявник подає до свого банку акредитивну заяву та платіжне доручення для депонування коштів.
2. Банк заявника перевіряє акредитивну заяву і в разі дотримання всіх обов'язкових реквізитів відповідно до доручення клієнта перераховує кошти з його поточного рахунку на рахунок "Розрахунки акредитивами".
3. Банк-емітент повідомляє заявника та виконавчий банк про відкриття акредитива (надсилаючи кожному по примірнику заяви).
4. Виконавчий банк зараховує суму акредитива на позабалансовий рахунок "Акредитиви до сплати".
5. Виконавчий банк повідомляє бенефіціара про відкриття та закриття акредитива.
6. Постачальник, одержавши повідомлення про відкриття акредитива в банку покупця, відвантажує товар, виконує роботу чи надає послуги.
7. Постачальник подає до виконавчого банку разом із реєстром документів папери, передбачені умовами акредитива.
8. Виконавчий банк перевіряє документи та виконання всіх умов акредитива і надсилає документи банку-емітенту та бенефіціарові.
9. Банк-емітент перевіряє виконання всіх умов акредитива та списує кошти з рахунку "Розрахунки акредитивами".
10. Банк-емітент повідомляє покупцеві про оплату (надавши йому реєстр документів), а виконавчому банку – про проведене списання коштів.
11. Банк бенефіціара, одержавши кошти від банку-емітента, зараховує їх на рахунок бенефіціара та списує суму за акредитивом з позабалансового рахунку "Акредитиви до сплати".

Переваги акредитивної форми розрахунків:

- постачальник має гарантію оплати;
- можна проконтролювати товарну операцію, якщо умовами договору пе-

редбачено відкриття акредитива з акцептом оплати уповноваженою особою.

Недоліки акредитивної форми оплати:

- відвернення коштів у разі відкриття всіх видів акредитивів (крім гарантованого) з господарського обігу покупця;
- досить ускладнена схема документообігу;
- невідвантаження постачальником товару у разі затримки з відкриттям акредитива, що негативно позначається на фінансовому стані.

3.3.5. Розрахунки векселями

В основу *вексельної форми* міжгосподарських безготівкових *розрахунків* покладено платіжний документ – *комерційний вексель*.

Основні види векселів, їх реквізити й обіг

Вексель – це вид цінних паперів, що являє собою безумовне письмове боргове зобов'язання юридичної чи фізичної особи встановленої форми сплатити після настання строку власникові векселя певну суму грошей, що в ньому вказана.

Власник векселя (векселеутримувач, постачальник, кредитор) має беззаперечне право вимагати від боржника (векседавця, покупця) сплатити вказану у векселі суму в зазначений у ньому термін. У буквальному перекладі слово «вексель» (wechsel, change, exchange, cambio) означає «розмін».

За формою та способом використання векселі поділяють на прості і переказні. *Простий вексель* означає зобов'язання однієї особи виплатити зазначену суму коштів іншій особі за поставлені товари чи надані послуги. *Переказний вексель* є наказом позичальнику виплатити певну суму коштів пред'явнику векселя.

Залежно від характеру угод, що спричинили появу векселя, розрізняють комерційні та фінансові векселі.

Комерційний вексель з'являється в обігу в результаті реальної угоди з купівлі-продажу цінностей, виконаних робіт, наданих послуг. Звідси походять синоніми комерційного векселя: товарний, торговий.

Фінансовий вексель виникає внаслідок фінансової операції і засвідчує одержання грошової позики. Векселі, в основу яких покладено реальні фінансові угоди і які виписані (акцептовані) авторитетними особами, передусім банками, мають досить широку сферу обігу. В обігу, однак, можуть виникати і фіктивні, безгрошові векселі, до яких належать так звані дружні, бронзові, підроблені векселі.

Підроблений вексель — це вексель, в якому міститься підроблений підпис векседавця або акцептанта, фальсифіковано вексельну суму чи строк погашення. Підробку здійснюють з метою одержання коштів у банку під даний вексель.

Дружній (приятельський) вексель також не передбачає реальної кредитної операції. Він акцептується з метою надання допомоги в одержанні кредиту під вексель неплатоспроможній особі. Як правило, обидва суб'єкти угоди акцептують векселі один на одного для того, щоб згодом одержати під них кредит у банку. Такі векселі, коли кілька суб'єктів виступають то векседавцем (платником), то векसेлутримувачем (покупцем), називають *зустрічними*. Однак зустрічні векселі не завжди є фіктивними (дружніми чи бронзовими), оскільки вони можуть виникати і в результаті реальних торгових відносин між контрагентами.

Бронзовий (дуптий, вигаданий) вексель виписують на ім'я неіснуючої або заздалегідь неплатоспроможної особи. Метою подібної операції є одержання кредиту чи збільшення заборгованості неплатоспроможної особи для того, щоб майно банкрута залишилось у близьких йому осіб замість того, щоб перейти у власність реальних кредиторів. На відміну від дружнього векселя, в якому особа, що його акцептувала (підписала), бере на себе вексельні зобов'язання, бронзовий вексель виникає для обману кредиторів. Проблема, однак, у тому, що, незважаючи на економічну дефективність дружніх і бронзових векселів, у них немає юридичних дефектів, оскільки підписи не фіктивні, наявні усі реквізити. Це вимагає підвищеної уваги з боку працівників банку до здійснення вексельного кредитування.

Економічна сутність векселя полягає в такому:

1. *Вексель* — це свідоцтво боргу. Право власності на вексель зумовлює право на зобов'язання, покладені в основу векселя, а вексель є символом цих зобов'язань під час надання, обігу та виконання останніх. Реалізація прав, що випливають з векселя, можлива лише по його пред'явленні, а у разі втрати векселя вимоги до боржника реалізують через складну судову процедуру.

2. *Вексель* — це грошове зобов'язання. Предметом вексельного зобов'язання можуть бути лише гроші.

3. *Вексель* є абстрактним борговим зобов'язанням, тобто незалежним від причин виникнення боргу, відносин між суб'єктами вексельної операції, часу і місця здійснення угоди. В тексті векселя відсутні будь-які положення, які б пов'язували оплату векселя з виконанням умов товарної угоди. Відповідальність за векселем не залежить від матеріальної основи, тобто безпосередніх боргових зобов'язань, що спричинили появу векселя. Так, боржник за векселем зобов'язаний виплатити суму боргу будь-якому пред'явнику векселя, вказаному в тексті вексельного бланка, навіть при наявності підстав відмовитись від оплати за товарною угодою, наприклад через непоставку, недопоставку, некондиційність товару тощо, і навіть якщо гроші помилково було сплачено раніше. Пред'явник векселя твердо переконаний в оплаті векселя, і його інтереси ніяк не перетинаються зі стосунками постачальника товару та його покупцем.

4. *Вексель* — це безспірне боргове зобов'язання. Особа, що є платником за векселем, не може ухилитись від сплати боргу чи продовжити термін використання кредиту.

5. *Вексель* — це безумовне боргове зобов'язання. Платіж вексельної суми має бути здійснений незалежно від причин виставлення векселя, навіть якщо в тексті векселя міститиметься згадка про котрийсь із документів, що лежав в основі появи векселя. *Вексель* є письмовим документом, виписаним суворо за встановленою формою, і не може існувати поза письмовою формою. Отже, ні усна заява боржника при свідках про визнання боргу, ні аналогічне визнання, записане на магнітних носіях інформації, не має сили векселя. До втрати сили векселя призводять і порушення в заповненні його змісту. Іншими словами, все у тексті векселя, що не відповідає встановленим вимогам, вважається ненаписаним.

Для визнання документа векселем він має містити ряд елементів, які називають *обов'язковими реквізитами векселя*. Згідно з Положенням про переказний і простий вексель переказний вексель повинен містити вісім, а простий вексель — сім обов'язкових реквізитів, які наведені у табл. 3.1. Зразок заповнення вексельних бланків, відповідно переказного і простого векселів, показано на рис. 3.10 і 3.11.

Таблиця 3.1

Обов'язкові реквізити переказного і простого векселів

Реквізити переказного векселя	Реквізити простого векселя
1. Найменування «Вексель»	1. Найменування «Вексель»
2. Простий і нічим не зумовлений наказ сплатити певну суму	2. Просте і нічим не зумовлене зобов'язання сплатити певну суму
3. Найменування платника	
4. Зазначення строку платежу	3. Зазначення строку платежу
5. Зазначення місця платежу	4. Зазначення місця платежу
6. Найменування того, кому або за наказом кого має бути здійснений	5. Найменування того, кому або за наказом кого має бути здійснений
7. Дата і місце складання векселя	6. Дата і місце складання векселя
8. Підпис векселедавця	7. Підпис векселедавця

ПЕРЕКАЗНИЙ ВЕКСЕЛЬ № 67311409000 (1)		(7)
Валюта платежу: грн	сума цифрами: 7000 - 00	7 жовтня 2000 р.
(4) Місце складання: 1 грудня 2000 р.	(2) закладати проти цього векселя КСП "ГРОНО"	дата складання
Кому або за наказом кого платіж повинен бути здійснений		чи його наказу
Валюта: грн	сума прописом: сім тисяч грн 00 коп.	
Платник (траст): Торговий дім "Комета"	(3) Найменування: м. Київ, вул. Поповича, 36	(8)
Точна адреса: м. Київ, вул. Стендаля, 7	(5) Підлягає сплаті в м. Київ, вул. Стендаля, 7	АТ "МАСКА"
Місце платежу: 2-а філія АБ "Сорекс"	п/р 2600439519	м. Яготин, вул. Польова, 98
МФО 322147	найменування банківської установи	Назва, підпис і точна адреса векселя дати
Замість нас заплатить фірми "ХІМАТРУ" м. Київ, КСП "ГРОНО"	Сплатить на казу ЗАГ "Гуслав", м. Обухів, "Хіматру"	

Рис. 3.10. Переказний вексель та його реквізити

Розглянемо обов'язкові реквізити векселя:

1. **Вексельна мітка**, тобто найменування «вексель», включене у текст документа на мові, якою складено вексель. З метою ускладнення перетворення невиксельного зобов'язання у вексель слово «вексель» зазначають двічі: у лівому верхньому куті і в тексті документа, наприклад словами «заплатити проти цього векселя...», «платити за цим переказним векселем...».

2. **Простий і нічим не зумовлений наказ** (для переказного векселя) або **зобов'язання** (для простого векселя) **сплатити певну суму**. У векселі має бути зазначена конкретна точна сума (не допускається заповнення типу «приблизно три тисячі гривень», чи «шість-сім тисяч євро»).

Якщо вексельна сума позначена словами та цифрами, то у разі розбіжності між цими позначеннями вексельною сумою вважають цифру, позначену прописом. Якщо ж у переказному векселі сума позначена кілька разів — або прописом, або цифрами — то у випадку розбіжності між цими

ПРОСТИЙ ВЕКСЕЛЬ № 673114090206 (1)		
грн	7000 – 00	
Валюта платежу	сума цифрами	
(3) м. Полтава	(2)	(6) 1 жовтня 1998 р.
Місце складання		дата складання
1 грудня 1998 р. ми заплатимо проти цього векселя		
ТОВ. "ТЕМП"		чи його наказу
<small>Кому або за наказом кого платіж повинен бути здійснений</small>		
грн	сім тисяч грн 00 коп.	(5)
Валюта	сума прописом	
Підлягає сплаті в м. Полтава, вул. К. Маркса, 6		АТ "ПРОФІТ" (7)
ПФ АКБ "Елегія" (4)		м. Полтава,
<small>Місце платежу</small>		вул. Магістральна, 5/6
п/р 2600384756		
<small>Найменування банківської</small>		
МФО 322607		
<small>установи</small>		<small>Назва, підпис і точна адреса векселедавця</small>

Рис. 3.11. Простий вексель та його реквізити

позначеннями вексельною сумою вважають лише меншу суму.

У переказному векселі, який підлягає оплаті за поданням або у визначений строк від подання, векселедавець може обумовити, що на вексельну суму нараховуватимуться проценти. У будь-якому іншому випадку таку умову вважають ненаписаною. Процентна ставка має бути вказана у векселі. За відсутності такої вказівки умову вважають ненаписаною. Проценти нараховуються із дня складання переказного векселя, якщо не вказана інша дата.

3. Найменування платника. У тексті векселя зазначають реквізити юридичної особи або прізвище фізичної особи, а також їхні адреси. Допускається присутність у векселі назв кількох платників (як і кількох векселедержувачів), однак позначення вексельної суми має бути єдиним.

4. Зазначення строку платежу. Існує кілька варіантів вираження строку платежу за векселем (строку векселя):

— на визначений день, місяць, рік. Наприклад — "21 січня 1997 р.". Якщо конкретне число місяця не зазначено, то строк платежу настає в останній день цього місяця. Якщо строк векселя припадає на неробочий день, то платіж за векселем має бути здійснений у перший наступний за ним робочий день;

— через певний строк після дати складення, наприклад «через два місяці». Можливі позначення типу «На початку травня», «В середині червня», «Наприкінці грудня», що означає, відповідно, перше, п'ятнадцяте й останнє

числа місяця;

— за поданням. День подання векселя до оплати і буде строком векселя, причому вексель має бути поданим до оплати протягом року від дати складання;

— через певний строк після подання векселя. Відлік строку платежу починається з дня подання векселя. Як і в попередньому випадку, максимальним строком погашення векселя є один рік з дати його складання.

5. Зазначення місця платежу. Місце оплати векселя може бути за місцем перебування чи проживання платника, або ж не збігатись з ним. Позначають назву населеного пункту, в якому має проводитись оплата векселя. Закон не передбачає детальних вимог щодо місця платежу, проте деталізація дає змогу уникнути можливих непорозумінь. Наприклад, визначення місцем платежу м. Ямпіль може призвести до того, що вексель буде презентовано у Вінницькій обл., а платник-готуватись до оплати у Сумській обл. Для полегшення процедури оплати дозволяється зазначати назву юридичної особи, де буде здійснено платіж, наприклад, приміщення біржі, банківської установи тощо.

Місце платежу, позначене у векселі, є єдиним для всієї вексельної суми, тобто надписи типу «Заплатить 1 000 грн. у Коневі і 2 500 грн. у Черкасах» роблять вексель недійсним.

6. Найменування того, кому або за наказом кого повинен бути здійснений платіж. Зазначають повну або ж скорочену назву організації, прізвище та ім'я фізичної особи, які є першим векселедержувачем. При цьому помилки у назві першого векселедержувача (наприклад, Нагорняк замість Нагірняк, «Ай Пі» замість «Ай Пе») не позбавляють вексель сили, хоч і створюють певні труднощі для останнього власника векселя. Переказний вексель може бути виданий за наказом самого векселедавця, на самого векселедавця, а також за рахунок третьої особи.

7. Дата і місце складання векселя. Вексельну дату зазначають один раз у вигляді числа місяця та року поряд із зазначенням місця складання векселя, а позначення на зразок «На Івана Купала», «В третій понеділок серпня» роблять вексель недійсним. Наявність датування векселя дає змогу визначити строк платежу та наявність у векселедавця дієздатності на момент складання векселя. Невідповідність фактичної вексельної дати до дати, зазначеної у векселі, не позначається на силі векселя.

Місце складання векселя позначається у вигляді конкретної географічної назви, однак фактичне місце може і не збігатися з місцем, указаним у векселі. Важливість даного реквізиту полягає у наявності правила, за яким у разі неточності позначення місця платежу останнє знаходиться в районі місця складання векселя.

8. Підпис того, хто видає документ. Підписом особа підтверджує, що

текст векселя відповідає її волі, тому без такого підпису вексель не має сили. Підпис роблять рукописним способом і власноруч (механічне відтворення підпису не допускається) фізичною особою та керівником і головним бухгалтером підприємства — юридичної особи з відбитком печатки (при цьому назва підприємства може бути продубльована штампом).

Підпис на векселі може бути зроблений і не особою, яка видає документ, а уповноваженою особою. Уповноважена особа має вписати у вексель ім'я та прізвище особи, від якої видається цей вексель, і завірити свій підпис. На векселі проставляють надпис "За довіреністю", "Як уповноважений" тощо, без чого відповідальність за векселем нестиме уповноважена особа.

Наявність зазначених реквізитів є обов'язковою для того, щоб документ мав силу векселя. У Женевській вексельній конвенції зроблено лише три винятки:

- коли у тексті векселя не вказано вексельний строк, вексель вважають таким, що підлягає оплаті за поданням;
- за відсутності особливого позначення місце, зазначене поряд з найменуванням платника, вважають місцем платежу, а також місцем проживання платника;
- вексель, у якому не вказано місце його складання, вважають виписаним у місці, вказаному поряд із назвою векселедавця.

Простий вексель служить для оформлення відносин боргу за реалізованим в кредит товари (надані послуги), видані грошові кошти. В складанні простого векселя беруть участь дві особи: боржник і кредитор. Боржник (векселедавець) виписує вексель, в якому він зобов'язується виплатити суму боргу у зазначений строк, підписує його і передає своєму кредитору (векселеутримувачу).

Коли простий вексель є свідоцтвом боргу, що також дає його власнику можливість достроково вилучити капітал, переказний вексель (тратта), призначений для переміщення коштів від однієї особи до іншої. Як правило, в складанні переказного векселя беруть участь три суб'єкти (рис.3.12):

- кредитор (*трасант*, векселедавець) — особа, яка виставляє вексель з наказом здійснити платіж;
- боржник (*трасат*, платник) — особа, яка одержує наказ заплатити;
- *ремітент* (векселеутримувач, перший покупець векселя) — особа, на користь якої видано вексель.

Наприклад, сільськогосподарське підприємство «Гроно» поставило партію молока маслозаводу «Маска» на суму 7 тис. грн. з умовою оплати через два місяці (1). Згідно з попередньою угодою, маслозавод зобов'язався реалізувати вершкове масло на таку саму суму Торговому дому «Комета», погодившись надати своєму контрагенту комерційний кредит строком на два

місяці. У даному прикладі маслозавод (трасант) виписує переказний вексель (тратту) і разом із партією масла направляє його торговому дому (трасату) для акцептування (2).

Рис.3.12. Обіг переказного векселя

Акцепт (від ассіреге (лат.) — приймаю) означає згоду платника оплатити вексель, прийняття ним зобов'язань за векселем. Він здійснюється надписом «Акцептовано», «Заплачу» тощо та підписом боржника в лівому боці лицьового боку векселя, після чого *акцептант* стає основною зобов'язаною за векселем особою. Слід наголосити, що попри виняткове значення акцепту даний реквізит не належить до переліку обов'язкових. Це означає, що вексель може функціонувати і без акцепту, наприклад, коли векселеутримувач упевнений у платоспроможності і порядності трасата. Проте в такому разі для реалізації своїх вимог векселеутримувач не зможе скористатись силою вексельного права.

Хоч звичайно вексель подається до акцепту після його заповнення, строк подання може продовжуватись аж до настання строку оплати і навіть після нього. Акцептант має право здійснити *частковий акцепт*, тобто погодитись не на всю вексельну суму, і тоді на залишок коштів вексель вважатиметься неакцептованим.

Припустимо, що у нашому прикладі Торговий дім «Комета» акцептував виставлений на нього вексель на повну суму і став акцептантом. Після цього він пересилає вексель назад маслозаводу (3), який передає його підприємству «Гроно» (*ремітенту*) як покриття своєї кредиторської заборгованості (4).

Для ремітента володіння векселем передбачає кілька можливостей:

1) він може зберігати вексель у власному сейфі або в банку і при настанні строку платежу подати його трасату для оплати;

2) векселеутримувач може одержати банківський кредит, переврахувавши вексель у банку до настання строку його погашення або надавши вексель банку в заставу;

3) власник векселя може розплатитись ним зі своїм контрагентом. Наприклад, підприємство «Гроно» замовило фірмі «Хімагро» партію мінеральних добрив на суму 10 тис. грн. За умовою угоди 3 тис. грн. сплачуються негайно банківським переказом на рахунок постачальника, а 7 тис. грн. останній погоджується одержати через два місяці, приймаючи від замовника вексель, акцептований торговим домом «Комета». Для перевідступлення прав за векселем його утримувач (*індосант*) робить на звороті векселя або присьоднаному до нього аркуші передавальний надпис — *індосамент* (від італ. *in dosso* — на хребті, в даному випадку — на звороті) на користь *індосата* і підписує його: «Замість нас заплатіть фірмі «Хімагро». Сільськогосподарське підприємство «Гроно» (5). Підпис на індосаменті повинен бути виконаним власноручно, тоді як інші його частини можуть наноситись механічними засобами.

Індосамент має бути простим і нічим не зумовленим. Частковий індосамент є недійсним. Допускається застосування *бланкового індосаменту*, в якому не зазначено назви нового власника векселя, а є лише підпис індосанта: *Сільськогосподарське підприємство «Гроно»*. В останньому випадку векселеутримувач може заповнити бланк на своє ім'я або на ім'я третьої особи, індосувати вексель як через бланк, так і за допомогою іменного індосаменту, просто передати вексель третій особі.

Індосованим може бути не лише переказний, а й простий вексель. Відмінності між ними буде лише у мінімальній кількості підписів: два — для простого і три — для переказного.

За умов розвинутого комерційного кредиту торговельні звичаї часто передбачають включення у ціну товару процентів за відстрочення платежу і надання продавцем певної знижки за умови негайної оплати товару. Цю знижку називають *сконто*.

Векселедавець і будь-який векселеутримувач може не допустити обертання векселя, зробивши на ньому надпис «Не наказу» або «Лише» тощо. Такий вексель називається іменним. Він також може перевідступати, але шляхом не індосаменту, а *цесії*. Між правами ж індосата та *цесіонарія* (особи, що одержує права за цесією) існує принципова відмінність. Важливою особливістю вексельного права є наявність *солідарної відповідальності* кожної з осіб, які поставили свої підписи на векселі. Як наслідок перед векселеутримувачем несе відповідальність не лише акцептант — як у випадку цесії — а й

усі векселеутримувачі та гаранті. Цесіонарій також втрачає можливість скористатись самостійним і безумовним характером вексельного зобов'язання, яку зберігає індосат.

Останнім елементом схеми обігу переказного векселя є процедура його погашення. Останній векселеутримувач (фірма «Хімагро») повинен подати вексель до сплати в день, коли він має бути оплачений, або в один із двох наступних робочих днів (за згодою сторін строк платежу може бути пролонговано, а угода оформляється новим векселем з аналогічними умовами, в якій черговість індосантів повинна бути збережена). Дострокова оплата векселя можлива лише за згодою платника. Боржник, він же *презентант* (торговий дім «Комета»), за допомогою індосаменту чи неперервного ланцюга індосаментів дізнається про нового власника векселя, впевнюється в тому, що *презентант* векселя (особа, яка подає вексель до платежу чи до акцепту) і векселеутримувач є однією особою, та сплачує останньому вексельну суму в грошовій формі, зробивши на звороті векселя розписку про здійснення платежу. Оплата векселя може провадитись готівкою, чеком або переказом на банківський рахунок. З моменту оплати векселя особа, що здійснила платіж, вважається вільною від зобов'язання.

Якщо боржник запропонує виплатити лише частину вексельної суми, то векселеутримувач не має права відмовитись від такої пропозиції. В цьому разі у тексті векселя червоним кольором роблять помітку залишкової суми боргу.

У разі відмови або неспроможності боржника оплатити вексельну суму, використовуючи принцип солідарної відповідальності за векселем, векселеутримувач може подати позов до всіх індосантів, гарантів і трасанта без урахування черговості підписів на векселі. Відповідно, коли вексель оплачується одним із індосантів, особа яка оплатила вексель, може подати позов до інших індосантів і трасанта, проте трасант не має права вимагати оплати від індосантів. Однак поданню позову проти солідарно відповідальних осіб має передувати процедура *протесту* векселя з боку векселеутримувача. За умови відсутності протесту, несвоєчасного його подання, недотримання при здійсненні протесту необхідних правових норм векселеутримувач втрачає право на висунення позову до трасанта та індосантів.

Процедура протесту полягає в офіційному засвідченні факту відхилення від встановленого законом порядку обігу векселя і про настання певних правових наслідків. Векселеутримувач протягом двох робочих днів після строку платежу за векселем подає вексель нотаріусу за місцезнаходженням платника (або третьої особи, якій доручено здійснити оплату векселя). У той самий день нотаріус висуває вимогу платежу (акцепту) боржнику. Якщо до 12 год наступного дня платник виплачує суму боргу (акцептує вексель), то нотаріус повертає йому вексель без здійснення протесту. Якщо ж у вказаний

строк платіж (акцепт) не надходить, нотаріус опротестовує вексель шляхом внесення запису в текст векселя помітки про неплатіж (неакцепт), спеціальний реєстр і складанням *Акту про протест векселя*. Серед обов'язкових даних акта про протест:

- дані про особу, проти якої висувається протест (протестант);
- вказівка на безуспішну пропозицію оплатити (акцептувати) вексель;
- місце і дата подання протесту;
- підпис посадової особи, що здійснює протест;
- печатка установи, яка здійснює протест.

Акт разом з векселем вручається векселеутримувачу, який оплачує витрати на здійснення протесту, що включають державне мито, спеціальний збір за здійснення нотаріальних дій, канцелярські, поштові, транспортні витрати тощо.

У випадку, коли боржник не виявить бажання зустрічатись із нотаріусом, не допустить його до себе в кабінет чи квартиру, або коли місцезнаходження платника не відоме, а також проти неіснуючих, фіктивних фірм здійснюють *символічний протест*.

Після здійснення протесту протягом чотирьох днів векселеутримувач повинен повідомити свого індосанта та векседавця про неплатіж (неакцепт), а ті, у свою чергу, протягом двох днів з моменту одержання повідомлення інформують про це свого індосанта аж до закінчення ланцюжка надписантів векселя. Ця процедура називається *нотифікацією*. Вона дає змогу швидко повідомити усіх зобов'язаних за векселем осіб і сприяє якнайшвидшому погашенню векселя. Оскільки несплата векселя негативно впливає на репутацію фірми, а плата за вчинення протесту покладається на осіб, що сплачують опротестований вексель, часто попередній векселеутримувач чи трасант добровільно оплачує вексель, виключаючи вплив судових органів і уникаючи додаткових витрат. Уникнути витрат на протест векселя можна, зробивши на ньому надпис «*Оборот без витрат*», «*Без протесту*». В такому разі векселеутримувач має право вимоги до суб'єкта, що здійснив такий надпис і без процедури протесту. Якщо цим суб'єктом є трасант, то такий надпис робить непотрібним протест щодо всіх зобов'язаних за векселем осіб. У сукупності розмір зворотної вимоги векселеутримувача включає таке:

1. Несплачену вексельну суму разом з процентами, якщо вони передбачалися.
2. Проценти із дня закінчення строку векселя. Одноманітним законом про переказний і простий вексель встановлено процентну ставку в розмірі 6% річних, яка, втім, за рішенням національного законодавства може бути змінена.
3. Пеня в розмірі 3% річних, рахуючи із дня строку платежу до дня фактичного погашення векселя.

4. Витрати, пов'язані з протестом.

Існують строки давності щодо вимог за векселем. Зокрема, стосовно акцептанта строк давності претензій становить три роки, до індосантів та особи, що виставила вексель, — один рік. У випадку, коли вексель було оплачено одним із індосантів, строк давності його вимог до інших солідарно відповідальних осіб становить шість місяців.

Операції інкасування та доміцилювання векселів

У процесі розрахунково-касового обслуговування клієнтів комерційні банки виконують такі операції з комерційними векселями:

- інкасування (за дорученням векселеутримувача);
- доміцилювання (за дорученням векселедавця або трасата).

Інкасування векселя полягає у виконанні банком доручення клієнта-векселеутримувача стягти з боржника платіж. Усі операції, пов'язані з інкасуванням векселів, здійснюються згідно з відповідним *договором*, за їх виконання банк дістає комісійну винагороду.

В інкасовій операції беруть участь п'ять учасників: векселеутримувач, який дає доручення інкасувати вексель (*принципал, комітент*); банк, якому дано доручення здійснити інкасування векселя (*ремітент*); банк, який бере участь в інкасуванні, але не є банком-ремітентом (*інкасуєчий банк*); *платник* за векселем; інкасуєчий банк, який здійснює пред'явлення векселів платнику (*пред'являючий банк*).

Векселеутримувач звертається в банк із заявою, в якій міститься прохання про інкасування векселів зі свого портфеля. До заяви додають примірники векселів, які виставляють для інкасування, по дві ксерокопії кожного векселя, реєстр векселів. Працівник банку, що приймає документи для розгляду, видає клієнтові розписку про їх одержання.

Усі документи, що передаються банку для інкасування, повинні супроводжуватися дорученням на інкасування (рис. 3.13), в якому мають бути точні та повні інструкції принципала. Банкам дозволяється діяти тільки відповідно до таких доручень. Доручення на інкасування повинно мати реєстр або опис векселів.

Між сторонами укладається договір, в якому деталізуються всі умови здійснення операції. До договору у вигляді додатка додається реєстр векселів, прийнятих на інкасо (рис. 3.14).

ДОРУЧЕННЯ НА ІНКАСУВАННЯ

Комітент _____

Місце і дата _____

Номер і дата реєстрації у комітента _____

Відповідальна особа, тел. / факс _____

Зареєстроване:

Номер і дата реєстрації у банку remitenta _____

Виконуючи платіж, кредитуйте наш рахунок № _____

Вашу винагороду і витрати утримайте відповідно до _____

Просимо інкасуєми банки дотримуватись інструкцій та в своїх повідомленнях посилаєтесь на наш номер і дату

Пред'явлючий банк**Платник:** _____**Банк і поточний рахунок платника** _____**ПРОСИМО ВАС ПРЕД'ЯВИТИ ВКАЗАНІ ВЕКСЕЛІ** До
платежу До
акцепту _____

Номер і вид векселя	Векселдавець	Ремітент	Дата складання платежу	Сума

ЦІ ДОКУМЕНТИ ПОВИННІ БУТИ ПЕРЕДАНІ ПЛАТНИКУ ТІЛЬКИ ПРОТИ:
 Платежу Переказу Чека Векселя за Строкового векселя
пред'явленням _____ (дата платежу)

 Інші умови (будь ласка, опишіть) _____
Ваш збір за інкасування за рахунок за власний**Збір за інкасування кореспондента за рахунок** за власний Платника: документи можуть бути надані до оплати збору Платника: документи можуть бути надані до оплати збору Платника: документи не можуть бути надані до оплати збору Платника: документи не можуть бути надані до оплати збору

У разі виникнення труднощів вам необхідно зв'язатись з:

Агент (посередник)

Особливі умови: (заповнити за необхідності)

☐ Протест у разі	☐ Неакцепту	☐ неплатежу
☐ Без протесту _____		
☐ Гарантія видана: _____		
☐ Встановлений процент у випадку неплатежу __% річних, починаючи з _____		
Процент	☐ Може	☐ Не може змінюватись

☐	Який уповноважений змінювати ці умови
☐	Який не уповноважений змінювати ці умови
☐	Який уповноважений на платіж
☐	Який уповноважений на акцепт

Будь ласка, пришліть документи

☐	Фельд'єрським зв'язком
☐	Кур'єрським зв'язком
☐	За наш рахунок
☐	За рахунок платника

Поштові витрати:

Інструкції в разі неплатежу, неакцепту та/або невиконання інших вимог або інші коментарі: _____

Виконуючи платіж, кредитуєте:
наш рахунок № _____ в _____

(Підписи і печатка коментари)

Рис. 3.13. Доручення на інкасування

Техніка інкасування векселів

1. Банк укладає з клієнтом договір про інкасування векселів.
2. Клієнт дає банкові доручення інкасувати вексель, роблячи на його звороті надпис: "Сплатіть за моїм наказом банку. Валюта на інкасо", передає вексель банкові.
3. Банк векселеутримувача повідомляє платникові про надходження векселя на інкасо.

4. Банк векселеутримувача пред'являє вексель до оплати в зазначений у ньому строк.
5. Кошти списують з рахунку боржника.
6. Банк векселеутримувача зараховує кошти на поточний рахунок клієнта-векселеутримувача.
7. Банк векселеутримувача повідомляє клієнта-векселеутримувача про виконання доручення.

Переваги для векселеутримувача:

- банк може виконувати доручення клієнта дешевше та швидше завдяки тісним зв'язкам між банками та наявності висококваліфікованих кадрів;
- клієнт-векселеутримувач у разі інкасування векселя не має потреби стежити за строками подання векселів до оплати.

РЕЄСТР ВЕКСЕЛІВ, ПРИЙНЯТИХ НА ІНКАСО

(назва, адреса, банківські реквізити векселеутримувача)

(дата пред'явлення векселя)

№	Назва, реквізити, адреса векселедави	Номер і вид векселя	Дата		Назва, юридична ад-				Номінальна сума векселя	Проценти за векселем (річні)	Дата		Примітки
			місце	складання векселя	акцептанта	індосантів	авалістів	посередники			Відслання векселя на інкасо	Подання векселя до платежу (акцепту)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14

Рис. 3.14. Реєстр векселів

Схема інкасування векселів показана на рис.3.15.

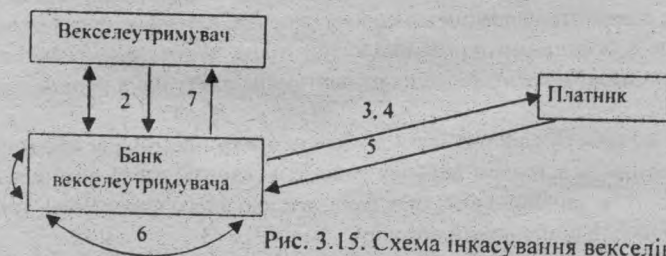

Рис. 3.15. Схема інкасування векселів

Доходи банку від здійснення інкасової операції складаються з комісійної винагороди, що сплачується клієнтом за виконання доручення. Водночас банк може вимагати від клієнта відшкодування витрат на відправлення і одержання векселів, а за іногородніми векселями, крім того, давно і порто. Комісію за інкасо утримують в процентному відношенні до повної суми векселя, але не менше встановленої банком суми на кожний пункт (*мінімальна комісія*). Давно утримують в процентному відношенні до повної суми векселя, але не менше встановленої банком суми на кожний пункт (*мінімальне давно*). Порто утримують у визначеному розмірі на кожний пункт. У разі ненадходження платежу і здійснення протесту усі витрати, пов'язані з протестом, комісія та інші платежі також сплачуються клієнтом.

Привабливість інкасової операції для банку полягає не лише у вилученні комісійної винагороди, а й в одержанні у тимчасове розпорядження ресурсів, які можна використати для своїх активних операцій. При цьому, здійснюючи інкасування векселів, банк не несе ризику, бо його роль зводиться лише до точного виконання інструкцій свого клієнта. Зокрема, банк не несе відповідальності за втрату векселів на пошті, несвоєчасне їх одержання у місці платежу з вини пошти, за упушення або недоліки, допущені нотаріусом при опротестуванні, та за незалежні від банку обставини, які можуть призвести до невігідних для клієнта наслідків. Отже, витрати банку можуть виникнути лише у разі порушень ним умов договору. Для уникнення претензій клієнта банки при інкасуванні векселів повинні уважно стежити за строками векселів, якомога точніше дотримуватись інструкцій своїх клієнтів, для чого рекомендується, щоб дані інструкції були задокументовані зі значною деталізацією.

Доміцилювання векселів полягає у виконанні банком доручення клієнта векселедавця або трасата прийняти вексель до оплати та оплатити його за рахунок довірителя. Банк у такому разі виконує функцію платника.

Вексель, що підлягає оплаті в місці доміциляції, називається *доміцилюваним*. Ті векселі, оплата яких повинна здійснитися за місцезнаходженням платника, вважають недоміцильованими, а особа, призначена для оплати таких векселів, є *особливим платником*. Натомість особа, призначена для оплати векселів поза місцезнаходженням платників, виступає в ролі *доміциліанта*.

Вексель до оплати слід подавати в місці платежу платникові або третій особі, якій платник за векселем доручає оплатити вексель, тобто доміциліантові. Доміциліантом звичайно виступає банк, згодою якого попередньо треба заручитися (уклавши відповідний договір).

Банк нічим не ризикує, бо оплачує вексель тільки в тому разі, якщо платник заздалегідь вніс до нього зазначену у векселі суму або якщо на його

поточному рахунку достатньо коштів для оплати за векселем. У цьому випадку банк не виступає відповідальною за векселем особою, якщо кошти не задепоновано або їх недостатньо на поточному рахунку. Він відмовляє в платежі, і вексель опротестовують, як звичайно, проти векселедавця.

За доміцилювання векселів банки одержують дохід у вигляді комісійної винагороди.

Схема доміцилювання векселів показана на рис.3.16.

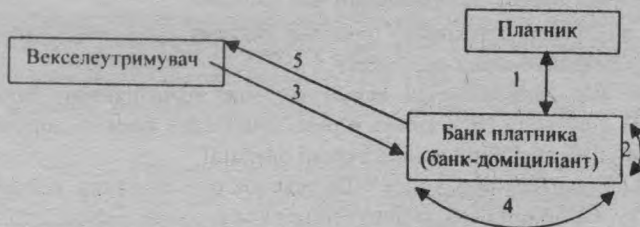

Рис. 3.16. Схема доміцилювання векселів

Техніка доміцилювання векселів

1. Банк укладає зі своїм клієнтом-векселедавцем договір на доміцилювання векселів. Однією з важливих передумов того, щоб банк узяв на себе функції доміциліанта, є розрахунково-касове обслуговування платника в цьому банку.
2. Платник надає в розпорядження банку необхідні кошти (наявність рахунку або завчасне внесення потрібної суми відповідно до боргу за векселем).
3. Векселеутримувач подає вексель на оплату (безпосередньо або через свій банк у разі наявності договору про інкасування векселів) доміциліанту, зазначеному у векселі. На доміцильованому векселі має бути запис про те, що його повинна оплатити третя особа за місцем проживання або в іншому місці. Такий запис робить векселедавець.
4. Відповідно до векселя банк-доміциліант списує кошти з рахунку свого клієнта-платника.
5. Кошти перераховують векселеутримувачеві.

Переваги доміцилювання векселів:

- векселеутримувач має додаткову гарантію платежу;
- розрахунки прискорюються завдяки міжбанківським зв'язкам;
- платник за векселем не має потреби стежити за процедурою оплати векселя.

3.4. Міжбанківські операції, основні інструменти, механізм розрахунків

Національний банк України є організатором міжбанківських розрахунків. Згідно із Положенням НБУ "Про міжбанківські розрахунки в Україні" (від 08.10.98, № 414), розрахунки між банківськими установами в Україні можна здійснювати, використовуючи:

- прями кореспондентські відносини між банками;
- власну внутрішньобанківську платіжну систему;
- систему розрахункових палат НБУ.

Прямі кореспондентські відносини між вітчизняними банками допускаються з дозволу НБУ тільки в разі, якщо один банк за дорученням іншого виконує на постійній основі окремі операції.

Кореспондентський рахунок – це рахунок одного банку, відкритий в іншому банку. Останній банк за дорученням і за рахунок першого здійснює різні платежі: банку, в якому рахунок відкритий, іншому банку, небанківським структурам. Коррахунки для банків мають таке ж значення, що і поточні рахунки для господарських суб'єктів, а відкриття і ведення їх є обов'язковою передумовою здійснення міжбанківських розрахунків. Ведення коррахунків - важлива складова кореспондентських відносин між банками

Кореспондентські відносини – це договірні відносини між банками з метою виконання кожним із них для іншого певних операцій та послуг, пов'язаних із розрахунками між клієнтами та з власними відносинами. Їх оформляють *кореспондентськими договорами*, в яких визначають види послуг, що їх надає один банк іншому, форми, порядок та умови надання: відкриття рахунків, підтвердження і виконання акредитивів та інших розрахункових операцій, розмір комісійної винагороди за послуги щодо ведення коррахунку, спосіб передавання та захисту інформації, строк договору, відповідальність і санкції за його порушення.

Укладенню кореспондентського договору між комерційними банками передують уважне вивчення ними один одного, а відкриття коррахунків здійснюються на підставі визначеного комплексу стандартних документів, установлених Положенням про міжбанківські розрахунки в Україні, затвердженим Постановою Правління НБУ 08.10.98р.

В українській практиці використовують коррахунки кількох видів:

- відкриті на взаємній основі, коли два банки (філії банків) відкривають їх один для одного;
- відкриті в односторонньому порядку, коли один банк відкриває тільки собі рахунок у другому банку. Такі рахунки відкривають, як правило, українські банки в іноземних або малі банки у великих банках-резидентах;
- відкриті банками другого рівня в регіональних управліннях НБУ. В прак-

тиці міжбанківських розрахунків через СЕП їх називають реальними коррахунками;

- технічні коррахунки, відкриті банком – учасникам СЕП у регіональних розрахункових палатах;
- клірингові рахунки, що є різновидом коррахунків і відкриваються в клірингових центрах (розрахункових банках) для проведення заліку взаємних вимог між банками.

Коррахунки, відкриті в комерційних банках, підрозділяють на рахунки **НОСТРО**, **ЛОРО**. **НОСТРО** називається рахунок, відкритий даним банком в іншому комерційному банку. Рахунок **НОСТРО** відображається у банку-власника в активі, а в обслуговуючого банку-кореспондента – в пасиві балансу.

ЛОРО називається рахунок, відкритий у даному банку для іншого комерційного банку – його власника. Тому один і той самий коррахунок для банку-власника буде рахунком **НОСТРО**, а для обслуговуючого банку – рахунком **ЛОРО**. В обслуговуючого банку-кореспондента рахунок **ЛОРО** відображається в пасиві балансу, а в банку-власника – в активі балансу.

Кореспондентський рахунок, відкритий даним банком для іноземного банку-кореспондента, в іноземній практиці ще називається рахунком **ВОСТРО**. Для банків України рахунки **ВОСТРО** – це, власне, те ж саме, що й рахунки **ЛОРО**.

Як *власну внутрішньобанківську платіжну систему* в розрахунках між філіями багатofilійних банків використовуються розрахунки через систему міжфілійних оборотів (МФО).

І прямим кореспондентським відносинам, і розрахункам через систему МФО властивий один суттєвий недолік: вони знімають ресурсне обмеження на депозитну емісію комерційних банків. Тому об'єктивно в розрахунках між вітчизняними банками найширше використовують розрахунки через *систему розрахункових палат НБУ* із застосуванням системи електронних платежів (СЕП). Розрахункова палата НБУ побудована за дворівневим принципом:

- *на першому рівні* — Центральна розрахункова палата (ЦРП), підпорядкована безпосередньо центральному апарату;
- *на другому рівні* — регіональні розрахункові палати (РРП), які є підрозділами регіональних управлінь НБУ.

Для проведення розрахунків комерційним банком, крім коррахунків, відкритих в операційному управлінні, у РРП відкривають *технічні кореспондентські рахунки*.

На технічних рахунках відбивають усі платежі, проведені певним комерційним банком за його зобов'язаннями та за дорученням клієнтів, а також

суми всіх надходжень, що їх перераховують інші банки на користь цього банку чи його клієнтів.

За результатами дня обороти, проведені на технічних рахунках, загальними сумами відбивають на кореспондентському рахунку, відкритому в операційному управлінні.

Для проведення цих операцій з 1994 р. використовують *систему електронних, міжбанківських розрахунків* (систему електронних платежів), основними складовими якої є такі:

- програмно-технічний комплекс;
- електронна пошта;
- засоби захисту інформації.

Програмно-технічний комплекс побудовано за трирівневим принципом.

1. На рівні комерційних банків використовують програмно-технічний комплекс АРМ-3 (автоматизоване робоче місце), який забезпечує перевірку пакетів електронних розрахункових документів, підготовлених банком, обмін документами, передачу та захист від несанкціонованого втручання.

2. На рівні РРП застосовують програмно-технічний комплекс АРМ-2, який забезпечує обмін електронними розрахунковими документами між РРП і банками, ведення технічних кореспондентських рахунків, передачу результатів розрахунків на кінець робочого дня до РУ НБУ, обмін інформацією з ЦРП і захист інформації від несанкціонованого втручання.

3. На рівні ЦРП НБУ використовують програмно-технічний комплекс АРМ-1, який забезпечує захист інформації від несанкціонованого втручання, перевірку правильності й узгодженості функціонування РРП, а також надання звітної інформації в системі загалом.

Електронна пошта НБУ — це система організаційно-технічних і програмно-технічних засобів, що забезпечують інформаційну взаємодію окремих установ банків, а також установ банків та їхніх безпосередніх клієнтів. В основу електронної пошти покладено *електронний розрахунковий документ*, що містить встановлені реквізити й несе інформацію про перерахування коштів. При передачі інформації електронною поштою та її зберіганні на магнітних носіях електронний розрахунковий документ набуває вигляду окремого файла.

Отже, всі операції за міжбанківськими розрахунками між ЦРП і РРП здійснюють з використанням електронних розрахункових документів, які передаються електронною поштою у вигляді файлів через АРМ-1. Так само здійснюють операції між РРП і комерційними банками, але через АРМ-2 (між окремими РРП) та АРМ-3 (між РРП і комерційними банками). Інформацію між окремими банками та клієнтами можна передавати як із використанням АРМ "Клієнт-банк" у вигляді електронних розрахункових докумен-

тів, так і за допомогою платіжних і розрахункових документів на паперових носіях (платіжні доручення, вимоги-доручення, чеки, акредитивні заяви, векселі, платіжні вимоги).

Схематично міжбанківські розрахунки через систему СЕП зображені на рис.3.17 (на прикладі виконання банком платежів за дорученням клієнта, якщо контрагентів за угодою обслуговують комерційні банки різних регіонів):

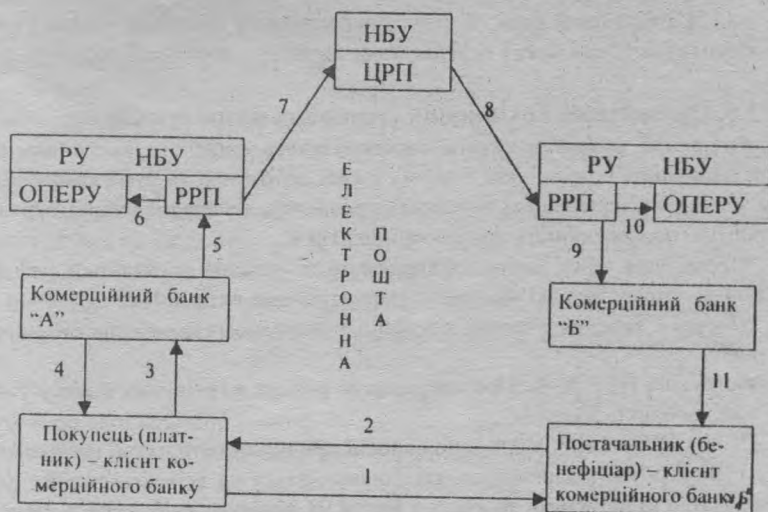

Рис.3.17. Схема здійснення міжбанківських розрахунків через СЕП

Техніка здійснення міжбанківських розрахунків:

1. Постачальник і покупець укладають договір на поставку продукції, виконання робіт чи надання послуг і обумовлюють форму безготівкових розрахунків (наприклад, платіжними дорученнями).

2. Постачальник відвантажує продукцію, виконує роботу чи надає послуги.

3. Покупець передає банку "А" платіжне доручення на оплату одержаних товарів, виконання робіт чи надання послуг (на паперових або електронних носіях у вигляді файлів через АРМ "Клієнт-банк").

4. Комерційний банк "А" списує кошти відповідно до платіжних доручень з поточного рахунку свого клієнта-покупця і передає йому виписку з особового рахунку.

5. Проведену операцію відображають на технічному кореспонденті

ському рахунку банку "А", відкритому в РРП.

6, 10. На кореспондентському рахунку, відкритому в ОПЕРУ РУ НБУ, відображають обороти, здійснені протягом операційного дня.

7, 8. Проводять операції, пов'язані зі списанням коштів з кореспондентського рахунку в комерційному банку "А" та зарахуванням їх на кореспондентський рахунок у комерційному банку "Б", і відображають їх у ЦРП.

9. Відображають операцію на технічному кореспондентському рахунку в банку "Б".

11. Комерційний банк "Б" зараховує кошти на поточний рахунок свого клієнта-постачальника і передає йому виписку з особового рахунку.

3.5. Організація готівкових грошових розрахунків

Останніми роками в Україні спостерігається тенденція до розширення сфери готівкових розрахунків, і цьому є свої об'єктивні та суб'єктивні причини, а саме: невизначеність перспектив розвитку, непередбачливість урядових рішень, неефективність податкової політики.

Організація обігу готівки підприємств та установ ґрунтується на єдиних умовах і правилах, які визначено нормативними актами НБУ:

- "Порядок ведення касових операцій у народному господарстві України";
- Інструкція НБУ № 4 "Про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України".

У цих документах викладено основні принципи організації готівкового обігу суб'єктів господарювання, які поширюються на всіх юридичних осіб (крім банків і підприємств зв'язку), а також на фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Порядок ведення касових операцій підприємствами зв'язку регулюється актами, затвердженими Державним комітетом зв'язку України, порядок ведення касових операцій банками – Інструкцією НБУ № 1.

Відповідно до принципів організації готівкового обігу в Україні НБУ визначив *єдиний порядок*:

- прийому грошей у каси, їхнього зберігання й видачі;
- оформлення касових документів;
- ведення касової книги;
- проведення ревізій каси;
- контролю за дотриманням касової дисципліни.

Для здійснення платежів готівкою кожне підприємство повинно мати касу – спеціально обладнане й ізольоване приміщення, призначене для приймання, видачі й тимчасового зберігання готівки.

Гроші в касу підприємств приймають за *прибутковим касовим ордером*, підписаним головним бухгалтером або особою, ним уповноваженою.

Про те, що гроші прийнято, видають *квитанцію* за підписом головного бухгалтера та касира, завірену печаткою (штампом) касира чи відбитком касового апарата.

Видають *готівку* з каси підприємства за *видатковим касовим ордером* або за належно оформленими платіжними (розрахунково-платіжними) відомостями. Видаткові документи мають бути підписані керівником і головним бухгалтером підприємства або особами, ними уповноваженими.

Приймати і видавати гроші за касовим ордером можна тільки в день його складання.

У прибуткових і видаткових касових ордерах зазначають підставу для їхнього складання та перелічують додані до них документи. Видавати прибуткові касові ордери та видаткові документи на руки особам, які вносять чи одержують гроші, заборонено.

Усі надходження та видачі готівки в національній валюті підприємства враховують в касовій книзі, у відділеннях зв'язку – в касовому щоденнику. Кожне підприємство повинно мати тільки одну касову книгу, пронумеровану, прошнуровану й опечатану. Записи до касової книги вносять одразу після одержання або видачі грошей за кожним ордером чи видатковим документом.

У кінці кожного робочого дня касир підбиває підсумки операцій за день, виводить залишок грошей на наступне число та передає до бухгалтерії як звіт касира другі примірники з прибутковими касовими ордерами та видатковими документами під розписку в касовій книзі.

Контроль за правильним веденням касової книги покладено на головного бухгалтера.

У строки, визначені керівником підприємства, але *не рідше одного разу на квартал*, на кожному підприємстві *проводять раптову ревізію каси*. Ревізія передбачає покупорне перерахування всієї готівки та перевірку інших цінностей, що зберігаються в касі. *Залишок готівки в касі звіряють з даними обліку в касовій книзі*. Для проведення ревізії керівник підприємства своїм наказом призначає комісію, яка складає акт інвентаризації наявних коштів.

Контроль за дотриманням суб'єктами господарювання касової дисципліни здійснюють:

- засновники підприємства;
- ревізійні комісії (у товариствах, де це передбачено статутом);
- вищі організації;
- аудитори і аудиторські організації згідно з укладеними угодами;
- банківські установи;
- органи Державної податкової адміністрації;

- державні контрольно-ревізійні служби;
- фінансові органи (у бюджетних організаціях);
- органи Міністерства внутрішніх справ.

Відповідальність за дотримання касової дисципліни покладається на керівників підприємств і фінансових служб, головних бухгалтерів і касирів.

З метою обмеження грошового обігу НБУ вдається до таких методів його регулювання:

- визначає порядок і строки здавання виручки в банк;
- визначає порядок витрачання грошей безпосередньо з готівкової виручки суб'єктів господарювання;
- запроваджує лімітування залишку готівки в касах підприємств, організацій та банків;
- визначає порядок розрахунків готівкою громадян;
- здійснює контроль за дотриманням касової дисципліни.

Банківські установи перевіряють дотримання касової дисципліни на всіх підприємствах, які вони обслуговують, *не рідше одного разу на два роки* і мають право одержувати від підприємств відомості про їхні касові обороти за джерелами надходжень і цільовим призначенням витраченої готівки.

Дотримання касової дисципліни перевіряють за даними бухгалтерського обліку організацій за визначений термін (квартал, півріччя, але не менше ніж за три місяці) з виділенням операцій за кожен місяць окремо. Умови зберігання готівки та цінностей, а також наявність готівки безпосередньо в касі підприємства банківські установи *не перевіряють*.

Перевірки здійснюють за такими напрямками:

- наявність встановленого ліміту залишку готівки в касі;
- відповідність записів у касовій книзі підприємства про суми готівки, одержаної в банку та зданої в банк, даним банку;
- забезпечення щоденного дотримання визначених банком чи самим клієнтом лімітів, строків і порядку здавання готівкової виручки, своєчасність повернення до банку невитрачених у визначений строк сум заробітної плати, допомог, стипендій, винагород;
- правильність витрачання одержаної в банку готівки на цілі, зазначені в чеку;
- правомірність витрачання готівки з виручки;
- правильність ведення касової книги та своєчасність обліку в ній надходжень і видачі готівки.

За результатами перевірки оформляють акт. У разі виявлення порушень чи зловживань матеріали передають до податкової адміністрації або до правоохоронних органів.

3.6. Розрахунки з використанням пластикових карток

Одним з інструментів безготівкових розрахунків у сучасних платіжних системах є **пластикові картки**. Емітовані банками пластикові картки (банківські пластикові картки) за характером операцій, здійснюваних за їхньою допомогою, поділяють на дебетові та кредитні.

Дебетова картка — це передбачене обов'язкове відкриття в банку карткового рахунку, з якого кошти автоматично знімаються, якщо клієнт купує товар чи послуги. Причому операції за такими картками здійснюються тільки в межах залишку коштів на рахунку в банку.

Кредитна картка передбачає можливість для її власника одержати споживчий кредит (у межах заздалегідь встановленого мінімуму) під час купівлі товарів чи послуг. Отже, операції за картковими рахунками в цьому разі не обмежуються залишком коштів на рахунку.

Для клієнтів, які звертаються до банку вперше і платоспроможність яких вивчено недостатньо, а також для "недисциплінованих" клієнтів застосовують **застраховані кредитні картки**. У разі використання таких карток обов'язковою умовою, крім відкриття карткового рахунку, є внесення власником картки коштів на депозит, який стає власністю банку, якщо клієнт не сплатить борги за кредитною картокою.

З юридичного погляду суть операцій з кредитними картками полягає в тому, що власник картки і торговельна організація (після того, як у банку попередньо відкрито рахунок) домовляються будь-яку угоду між собою врегулювати **дебетуванням** рахунку власника картки та **кредитуванням** рахунку торговельної організації на суму покупки, зробленої власником картки.

При цьому **платіж**, за винятком обумовлених випадків, має бути **безумовним і завершеним** (рис.3.18).

Рис.3.18. Схема розрахунків із застосуванням кредитної картки

Це передбачає наявність таких контрактів:

- між торговельною організацією та власником картки щодо продажу товарів і послуг;
- між банком і торговельною організацією щодо згоди банку приймати картки як плату за товари та послуги;
- між банком і власником картки щодо відшкодування банку суми, сплаченої торговельній організації за операцією з кредитною картою.

Техніка здійснення розрахунків із застосуванням кредитної картки

1. Клієнт подає до банку заяву на придбання кредитної картки. Форму заяви визначає банк. Він також оцінює платоспроможність клієнта (для цього додатково подаються відповідні документи).
2. У разі позитивного вирішення питання банк відкриває клієнтові спеціальний картковий рахунок. Банк запроваджує два види обмежень у розрахунках кредитними пластиковими картками:
 - загальний ліміт суми несплаченої заборгованості за картковим рахунком, якого треба дотримуватися протягом усього строку користування картою;
 - разовий ліміт на суму однієї покупки.
 Водночас виготовляють персональну пластикову картку, на яку заносять спеціальну інформацію:
 - прізвище та ім'я власника картки;
 - номер карткового рахунку;
 - строк дії картки.
3. Кредитну картку видають клієнтові.
4. Клієнт здійснює покупку товарів чи послуг.
5. Покупець подає для оплати кредитну картку.
6. Продавець видає торговий рахунок (якщо покупку зроблено в межах наявного залишку коштів на рахунку власника картки).
7. Продавець робить запит до банку-емітента про можливість кредитування власника картки і видає торговий рахунок (у разі одержання підтвердження).
8. Після закінчення робочого дня (тижня, місяця) торговельна організація подає до банку-еквайра торгові рахунки за операціями з використанням кредитних карток.
9. Банк зараховує кошти на рахунок торговельної організації.
10. Банк-емітент і банк-еквайр здійснюють розрахунки між собою.
11. Банк-емітент надсилає власникові картки виписку з карткового рахунку, де зазначається перелік усіх операцій, проведених за певний період, а також суми і строки погашення заборгованості. Власник картки може обрати

один із двох альтернативних варіантів:

- погасити заборгованість без виплати процентів протягом пільгового періоду (20...25 днів після дати платежу, зазначеного у виписці);
 - продовжити кредит за межі пільгового періоду з нарахуванням 1,5...2,0% на місяць на суму непогашеного середньоденного залишку заборгованості.
12. Власник кредитної картки (клієнт банку-емітента) погашає споживчий кредит.
13. Банк зараховує кошти в кредит карткового рахунку власника картки.

Операції з кредитними картками належать до числа найдохідніших видів банківської діяльності. У середньому дохід на одиницю витрат у цій сфері банківської діяльності вищий, ніж в інших видах операцій, оскільки банки, обслуговуючи кредитні картки, йдуть на підвищений ризик.

Дохід банку-емітента за операціями з картками становлять:

- проценти за споживчими кредитами, наданими власникам емітованих банком карток;
- річні членські внески;
- комісійні за інформаційний обмін, які виплачують банки-еквайри;
- збори за порушення договірних умов.

Дохід банку-еквайра за операціями з картками становлять:

- дисконт за торговими рахунками, який стягують з торговельної організації;
- дохід від продажу та оренди обладнання;
- використання коштів на депозитних рахунках.

4. Основи організації банківського кредитування

4.1. Умови кредитної угоди, кредитний договір.

Види кредитів, їх класифікація

Кредитні відносини між банком і позичальником будуються на засадах партнерства. Це означає, що всі питання, пов'язані з процесом кредитування, сторони вирішують на договірній основі, укладаючи *кредитний договір*.

Комерційні банки, проводячи кредитну політику, керуються інтересами банку, своїх акціонерів, вкладників, клієнтів, а також ураховують загальнодержавні інтереси.

Рішення про надання кредиту позичальникові приймають колегіально Правління банку, Кредитний комітет, комісія і т. ін. Комерційний банк повинен проаналізувати діяльність позичальника, визначити його кредитоспроможність, спрогнозувати ризик неповернення кредиту та на основі цього ухвалити рішення про надання кредиту або про відмову його надати.

Забороняється надавати кредит на такі цілі:

- покриття збитків від господарської діяльності позичальника;
- формування та збільшення статутного фонду господарських товариств.

Кредити надають суб'єктам господарської діяльності в такій формі:

- у безготівковій: а) оплатою платіжних документів як у національній, так і в іноземній валюті з позичкового рахунку, відкритого для цієї мети; б) перерахуванням на поточний рахунок позичальника відповідної суми коштів з відкритого йому позичкового рахунку;
- у готівковій: для розрахунку із здавальниками сільськогосподарської продукції, споживчі кредити.

Видану позику можна погашати:

- одноразово;
- у розстрочку;
- достроково (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);
- з регресією платежів;
- після закінчення обумовленого періоду (кварталу, місяця, року).

Надані кредити погашають:

- а) за рахунок коштів на поточному (валютному) рахунок позичальника;
- б) автоматично під час надходження виручки від реалізації та інших грошових надходжень у кредит контокорентного або поточного рахунку (якщо це контокорентний кредит або договір про овердрафт).

У кредитному договорі обумовлюють рівень плати за кредит і порядок її внесення, а також черговість погашення позики. Позичальник може мати кілька позичкових рахунків, у тому числі в різних банках.

Відстрочення погашення кредиту з підвищенням процентної ставки банк надає у виняткових випадках, коли у позичальника виникають тимчасові фінансові ускладнення через непередбачені обставини і він вживає відповідних заходів, щоб їх усунути. Таке відстрочення оформляють додатковим договором, який є невід'ємною складовою кредитного договору.

Комерційний банк здійснює контроль за тим, щоб позичальник дотримувався умов кредитного договору, використовував кредит за цільовим призначенням, своєчасно та повністю його погашав. З цією метою банк:

- постійно підтримує ділові контакти з клієнтом;
- перевіряє стан збереження заставленого майна;
- має право розірвати кредитний договір у разі, якщо клієнт порушує його умови.

Нижче наведено зразок кредитної угоди.

ДОГОВІР ПОЗИЧКИ

м. Харків

Дата

Юридична особа за законодавством України — акціонерно-комерційний банк "_____" (далі — *Банк*), від імені якого на підставі прав за посадою діє Голова Правління _____, з одного боку, і Юридична особа за законодавством України _____ (далі — *Позичальник*) в особі _____, з іншого боку, що далі разом іменують-

ся Сторони, уклали цей Договір про таке.

І. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

1.1. Банк зобов'язується видати Позичальнику, а останній зобов'язується прийняти, належним чином використати і повернути Банку грошову суму в розмірі _____ у порядку і на умовах, зазначених у цьому Договорі.

Кредит надається в розмірі _____ у вигляді кредитної лінії строком погашення (дата).

1.2. Цільове використання кредиту: Позичальник зобов'язаний використати кредит, щоб придбати сировину для підтримання виробничого циклу; оплатити енергоресурси.

1.3. Момент виникнення зобов'язання Банку видати кредит Позичальнику. Зобов'язок Банку видати Позичальнику кредит (або ту чи іншу його частину) виникає з моменту виконання останнім таких умов:

1.3.1. Усі рахунки Позичальника, у тому числі поточні, розрахункові, валютні, мають бути відкриті Позичальником виключно в Банку.

1.3.2. Надання Позичальником Банку нотаріально засвідчених списків установчих документів Позичальника, у тому числі всіх доповнень і змін до них, а також будь-яких інших документів, які потрібно оформити, зареєструвати або видати згідно з чинним законодавством України для підтвердження належного правового статусу Позичальника.

1.3.3. Надання Позичальником Банку належним чином засвідчених списків усіх документів, що підтверджують будь-які дії, які необхідно здійснити Сторонам цього Договору для отримання необхідних узгоджень, дозволів, ліцензій тощо.

1.3.4. Надання Позичальником Банку всіх документів забезпечення, оформлених належним чином.

1.3.5. Надання договорів страхування на майно, що надається під заставу.

1.3.6. Отримання Банком дозволу Кредитного комітету на надання кредиту Позичальнику в порядку і на умовах, зазначених у цьому Договорі.

1.3.7. Сплата Позичальником у повному обсязі комісій та інших платежів, які мають бути сплачені перед видачею кредиту згідно з цим Договором і/або іншими угодами.

1.4. Плата за кредит: за користування кредитом. Позичальник зобов'язаний сплатити Банку відповідну суму в порядку і на умовах, наведених далі.

1.4.1. Проценти за користування кредитом устанавлюються у фіксованому (базовому) розмірі 24 (двадцять чотирьох) процентів річних за припущення, що рік становить 360 (триста шістьдесят) днів, і нараховуються за фактичну суму і час користування кредитом.

1.4.2. Порядок нарахування процентів:

1.4.2.1. Проценти нараховуються за основною сумою кредиту, що визначається щоденним залишком заборгованості на позичковому рахунку протягом кожного періоду нарахування процентів за встановленою фіксованою процентною ставкою і методикою Банку.

1.4.2.2. Проценти нараховуються з першого дня видачі кредиту (враховуючи цей день) до дня (без його врахування) сплати з поновленням нарахування з цього — першого — дня нового періоду нарахування процентів.

1.4.2.3. Проценти обчислюються на підставі фактичної кількості минулих днів і бази розрахунку процентної ставки 24 (двадцять чотири) проценти річних.

1.4.2.4. Проценти підлягають пріоритетній сплаті Позичальником щодо основного боргу і виплачуються на день сплати процентів, який є останнім днем періоду нарахування процентів.

1.4.2.5. Банк зобов'язаний визначати суму нарахованих процентів (процентну ставку)

на відповідний період сплати процентів і вчасно повідомляти про це Позичальника. Кожна така сума є остаточною і безповоротною для Позичальника, доки останній не доведе Банку, що будь-яке з таких визначень є технічною помилкою.

1.4.3. Комісія за обслуговування кредиту. Позичальник сплачує Банку комісію за обслуговування позичкового рахунку в розмірі 1% (один процент) від суми платежів.

1.4.4. Комісія за незаповнений ліміт.

Позичальник сплачує Банку щоденну комісію за зобов'язання в розмірі 5% (п'ять процентів) річних від суми незаповненого ліміту. Дана комісія виплачується в день сплати процентів.

1.5. Строк повернення кредиту і плати за кредит: Позичальник зобов'язаний повернути кредит у повній сумі, так само як і сплатити процент за кредит у порядку і на умовах, визначених Сторонами, до 20 числа — року.

1.6. Видача кредиту.

1.6.1. Кредит надається шляхом оплати з позичкового рахунку грошових документів Позичальника, оформлених у прийнятному для Банку вигляді, згідно з вимогами міжнародних розрахунків і/або норм, чинних в Україні, та обов'язково за цільовими напрямками, обумовленими цим Договором і такими, що відповідають графіку зміни кредитної лінії.

1.6.2. У разі неможливості цільового визначення витрат банк має право припинити виконання документа і вимагати від Позичальника доказових пояснень, а в разі їх неотримання протягом трьох банківських днів повернути платіжні документи без виконання.

1.6.3. Банк може відмовити в оплаті платіжного документа в разі, коли його сума перевищує розмір вільного залишку кредитних коштів, на отримання яких у нього не втрачене право згідно з положеннями цього Договору.

1.7. Припинення та скасування видачі кредиту.

Банк має право, повідомивши про це Позичальника, припинити або відмінити видачу кредиту, якщо:

1.7.1. Настане і/або триватиме невиконання умов видачі кредиту і/або порушення положень цього Договору.

1.7.2. Зміняться обставини, які, на обґрунтовану думку Банку, призведуть до того, що Позичальник навряд чи виконає своє зобов'язання за цим Договором.

1.7.3. Позичальник зазнає будь-яких матеріальних втрат або переживатиме несприятливі в матеріальному плані зміни, що ставлять під сумнів можливість належного виконання взятих ним на себе зобов'язань за цим Договором.

1.7.4. Протягом 30 (тридцяти) банківських днів був відсутній рух на позичковому рахунку кредитної лінії, що поновлюється.

1.7.5. Протягом 30 (тридцяти) банківських днів з дати підписання Договору кредитна лінія без права поновлення не буде заповнена в повному обсязі.

1.8. Дострокове погашення кредиту.

1.8.1. Позичальник має право в будь-який час після письмового повідомлення Банку не менш ніж за 10 (десять) банківських днів і після сплати комісії за дострокове погашення здійснювати дострокове погашення в будь-який день сплати процентів всієї суми або частини основної суми виданого кредиту за умови, що в будь-якому разі всі нараховані проценти за основною сумою кредиту, що підлягає достроковому погашенню, та всі інші суми, які мають бути сплачені, сплачені одночасно.

1.8.2. Напередодні дня дострокового погашення Позичальник зобов'язується заплатити Банку адміністративну комісію в розмірі 0,15% (нуль цілих п'ятнадцять сотих процента) від основної суми кредиту, що підлягає достроковому погашенню.

1.8.3. Після подання письмового повідомлення Позичальник проводить дострокове погашення, подаючи доручення (розпорядження, заявки) у формі, яка задовольняє Банк, та згідно із зазначеними умовами.

1.9. Відкликання Банком кредиту.

Якщо матимуть місце окремі або всі можливі випадки невиконання Позичальником узятих на себе зобов'язань за цим Договором, банк має право вимагати (незважаючи на те, що в цьому Договорі можуть бути інші умови) негайної сплати кредиту і всієї нарахованої плати за кредит (разом із будь-якими іншими нарахованими сумами або сумами до сплати за цим Договором). Такими випадками можуть бути:

1.9.1. Позичальник не зможе заплатити основної суми боргу, її частину або проценти за кредитом чи будь-які інші суми до сплати за цим Договором.

1.9.2. Ліквідність забезпечення (застави) втрачена.

1.9.3. Судом прийняте рішення, яке визначає Позичальника банкрутом або підтверджує його неспроможність.

1.9.4. Будь-яка ліцензія, дозвіл, згода або підтвердження, істотне для бізнесу Позичальника, будуть анульовані, відмінені або змінені в матеріальному плані.

1.10. Зауваження стосовно валюти платежів.

1.10.1. Платежі за основною сумою, процентами, комісії, проценти за простроченим боргом, пеня і будь-які інші платежі, що повинні бути сплачені Банку за цим Договором, мають здійснюватися у валюті кредиту на день валютування платежу.

1.10.2. За відсутності або недостатності коштів для здійснення платежів у відповідній валюті Банк може здійснити конверсійну операцію згідно з чинним законодавством України за затвердженими тарифами Банку.

1.11. Зауваження за бухгалтерськими книгами.

Для визначення суми і підстави повернення кредиту або будь-якої несплаченої Позичальником Банку частини кредиту остаточною підставою є бухгалтерські книги і рахунки Банку з тим, щоб повернення запитуваної Банком суми не припинилося і не відкликалося Позичальником на основі виникнення суперечки щодо суми повернення, яка існує зі збереженням зобов'язань Банку щодо повернення надмірно перерахованих сум.

1.12. Цей Договір являє собою пряме та безумовне зобов'язання Позичальника і має пріоритет перед усіма теперішніми та майбутніми заборгованостями Позичальника, крім заборгованості пріоритетної згідно із Законом.

2. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

2.1. Обов'язки Банку.

2.1.1. Надати Позичальнику кредит у порядку і на умовах, зазначених у цьому Договорі.

2.2. Права Банку.

2.2.1. Вимагати від Позичальника належного виконання ним узятих на себе зобов'язань.

2.2.2. Припинити надання кредиту, як це передбачено в п. 1.7 цього Договору.

2.2.3. Направляти до Позичальника уповноважених на те своїх представників для перевірки стану справ.

2.3. Обов'язки Позичальника.

2.3.1. Належним чином виконувати взяті на себе зобов'язання за цим Договором.

2.3.2. Позичальник зобов'язується не відкривати поточних, депозитних, позичкових та інших рахунків, у тому числі рахунків овердрафту, факторингу, лізингу тощо в інших банківських установах, крім Банку, без письмової на те згоди останнього.

2.3.3. Позичальник зобов'язується не вдаватися до дій і не вступати в договірні зобов'язання, які можуть призвести до невиконання Позичальником плану реалізації (зниження кеш-фло), включаючи проведення будь-яких бартерних операцій і будь-яких видів торговельного (комерційного) кредитування.

2.3.4. Позичальник за погодженням із Банком протягом п'яти банківських днів зобов'язується закрити всі відкриті до і після підписання цього Договору згадані в п. 1.3.1 рахунки і дати відповідні розпорядження про перерахування коштів, які надходять, на рахунки в Банку, а в нових контрактах зазначити реквізити Банку.

2.3.5. Сплатити в повному обсязі комісії та інші платежі, які передують видачі кредиту, згідно з цим Договором і/або іншими угодами.

2.3.6. Точно в строки, обумовлені цим Договором, погашати кредит і своєчасно сплатити за користування кредитом.

2.3.7. У разі неналежного виконання взятих на себе зобов'язань за цим Договором на першу вимогу Банку сплатити штрафні санкції, як це передбачається Договором.

2.3.8. Регулярно і не пізніше 20 (двадцятого) числа поточного місяця подавати Банку фінансовий звіт в обсязі, установленому Мінстатом України, а також на першу вимогу іншої інформацію, необхідну Банку для супроводу і/або оцінювання-переоцінювання предмету застави, у тому числі і забезпечення безперешкодної перевірки на території Позичальника отриманої інформації, ефективності використання кредитних коштів і стану бухгалтерського обліку.

2.3.9. Позичальник зобов'язується за наявності претензій до поточного рахунку здійснювати погашення боргових зобов'язань у першочерговому порядку в межах установлених розмірів «невідкладної потреби».

2.4. Права Позичальника.

2.4.1. Вимагати від Банку належного виконання взятих на себе зобов'язань.

2.4.2. Достроково погасити кредит у порядку, передбаченому цим Договором.

3. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРИН

3.1. За невиконання або неналежне виконання взятих на себе зобов'язань за цим Договором Сторони несуть відповідальність у порядку і на умовах, передбачених цим Договором, а саме:

3.1.1. У разі порушення взятих на себе зобов'язань щодо повернення кредиту в строк Позичальник зобов'язаний сплатити на користь Банку пеню в розмірі 0,1 (нуль цілих одна десята) процента за кожний день прострочення.

3.1.2. За несвоєчасну сплату процентів за користування кредитом, а також за невикористану частину кредиту і комісії за обслуговування кредиту Позичальник зобов'язаний сплатити на користь Банку пеню в розмірі 0,3 (нуль цілих 3 десятих) процента за кожний день прострочення виконання відповідного зобов'язання.

3.1.3. За кожне порушення однієї або всіх умов, зазначених у пп. 1.3, 2.2, 2.3, 4.1, 4.2, 4.3, Позичальник зобов'язується сплатити на першу вимогу Банку штраф у розмірі 5 (п'яти) процентів від загальної суми кредитних коштів, указаної у п. 1.1 цього Договору.

3.2. У разі невиконання або неналежного виконання Банком узятих на себе зобов'язань за цим Договором він повинен сплатити на користь Позичальника штраф у розмірі 0,5% (нуль цілих п'ять десятих процента) від суми несвоєчасно виконаного зобов'язання.

4. ЗАПЕВНЕННЯ ТА ГАРАНТІЇ

4.1. Позичальник запевняє Банк, що підписання цього Договору:

4.1.1. Не призведе до порушень установчих документів Позичальника і або будь-якого положення чинного законодавства України, що стосується Позичальника.

4.1.2. Не вступить у конфлікт і не призведе до порушення будь-якого положення чи до накладення якогось арешту за будь-якою угодою, учасником якої є Позичальник або з якою він пов'язав свої активи.

4.2. Позичальник на підставі права Банку в разі невиконання або неналежного виконання ним узятих на себе зобов'язань за цим Договором звернути стягнення або на предмет застави, або на іншу власність, належну Позичальнику, за своїм вибором надає Банку такі гарантії:

4.2.1. На момент підписання цього Договору втрачають силу (якщо вони мали місце) документи, що підтверджують прямо чи непрямо права третіх осіб на майно Позичальника.

4.2.2. Ніколи і ні за будь-яких умов Позичальник не здійснюватиме і не намагатиметься здійснити або не заявлятиме про право утримання за борги або право на конфіскацію випущених ним акцій і немає жодних неоплачених вимог щодо сплати внеску за такі акції (частки у статутному фонді) з боку акціонерів.

4.2.3. На момент підписання цього Договору не існує довіреностей, виданих Позичальником третім особам, які є чинними й свідчать про право останніх відчувувати або здавати в оренду те чи інше майно Позичальника.

4.2.4. На момент підписання цього Договору майно Позичальника (або його частина) нікому не продане, не закладене, у суперечці і під арештом не перебуває.

4.2.5. Позичальник гарантує, що все майно, належне йому за правом власності згідно з фінансовим звітом (додається), а також будь-яке незавершене будівництво, замовником якого є Позичальник і яке не відбите в балансі, а також будь-яке інше майно, відбите або не відбите в балансі Позичальника чи інших документах і належне йому на тих або інших засадах, не буде продаватися, закладатися, здаватися в оренду тощо без належним чином оформленої на те згоди Банку.

4.3. Позичальник підтверджує, що всі заяви та гарантії, надані в цьому Договорі, є правильними та дійсними в усіх матеріальних аспектах на день укладення цього Договору. Позичальник розуміє, що будь-яка недійсність усіх гарантій і запевнень розцінюватиметься як надання Банку явно недостовірної інформації з метою одержання кредиту і тягне за собою відповідальність Позичальника та його посадових осіб згідно з чинним законодавством України.

5. АРБІТРАЖ

5.1. У разі виникнення між Сторонами суперечок і розбіжностей за цим Договором або у зв'язку з ним Сторони зроблять усе необхідне для урегулювання зазначених суперечок і розбіжностей шляхом переговорів.

5.2. Суперечки та розбіжності в межах цього Договору, урегулювання яких не досягнуте Сторонами шляхом переговорів, передаються на розгляд до арбітражного суду або (за згодою Сторін) третейського суду, рішення якого матимуть обов'язкову силу для обох Сторін.

5.3. При розгляді суперечок між Сторонами використовується матеріальне та процесуальне право України.

6. ІНШІ ПОЛОЖЕННЯ ДОГОВОРУ

6.1. Цей Договір може бути змінений або доповнений за взаємною згодою Сторін.

6.2. Усі зміни й доповнення до цього Договору мають бути зроблені в письмовій формі і підписані Сторонами. Такі зміни та доповнення додаються до цього Договору і є його невіддільною частиною.

6.3. Усі повідомлення, що надсилаються Сторонами одна одній згідно з цим Договором, вважатимуться поданими належним чином, якщо вони оформлені письмово, налісла-

ні рекомендованим листом або доставлені особисто за зазначеними юридичними адресами Сторін.

6.3.1. Повідомлення, доставлені телеграфом, телетайпом, телефаксом, мають попередній характер і повинні бути згодом належним чином підтвержені.

7. ПРИПИНЕННЯ ДІЇ ДОГОВОРУ

7.1. Припинення цього Договору без згоди на те іншої Сторони не допускається.

7.2. Сторони погодилися з тим, що припинення кредитування, як передбачено в п. 1.9 цього Договору, не є його припиненням або розірванням в односторонньому порядку з боку Банку. Позичальник погоджується з тим, що, оскільки порядок припинення кредитування передбачений самим Договором, відповідна дія Банку не являє собою зміну або розірвання цього Договору в односторонньому порядку з боку Банку.

8. ПІДСУМКОВІ ПОЛОЖЕННЯ

8.1. Відносини, що виникають під час виконання цього Договору і не врегульовані в ньому, регулюються чинним законодавством України.

8.2. Цей Договір складений українською мовою у двох примірниках (по одному для кожної Сторони) однакової юридичної сили.

8.3. Цей Договір набуває чинності з моменту його підписання і діє до моменту остаточного виконання Сторонами взятих на себе зобов'язань.

ЮРИДИЧНІ АДРЕСИ ТА ПІДПИСИ СТОРІН

Види кредитів та їх класифікація

Позички комерційних банків можна класифікувати залежно від різноманітних критеріїв та ознак, проте незалежно від виду кредиту процес банківського кредитування базується на дотриманні основних його принципів:

- строковості позички та поворотності;
- цільового характеру;
- забезпеченості;
- платності.

Згідно з принципами *строковості та поворотності*, кошти, що їх банк надає як позику, клієнт має повернути, сплатити у заздалегідь обумовлений строк. У зв'язку з цим банки встановлюють різні строки та способи погашення позик.

1. Залежно від строку використання коштів у банківській справі розрізняють позички:

- *строкові*:
 - а) короткострокові (до 1 року);
 - б) середньострокові (1-3 роки);
 - в) довгострокові (понад 3 роки);
- *безстрокові* (до запитання);
- *прострочені*;
- *відстрочені* (пролонговані).

Цільовий характер банківського кредитування передбачає вкладення коштів у конкретні господарські процеси та цілі, обумовлені договором між

банком і клієнтом. Тому в банківській практиці до різних господарських процесів застосовують різні специфічні надання, забезпечення та виплати позичок.

2. *Залежно від призначення та характеру використання коштів* розрізняють такі кредити:

- суб'єктам господарської діяльності:
 - а) торговельним, промисловим підприємствам;
 - б) сільськогосподарським підприємствам;
 - в) приватним підприємцям (фізичним особам);
- фізичним особам (*споживчі кредити*);
- іншим банкам і небанківським фінансово-кредитним установам (*між-банківські кредити*);
- органам влади;
- під нерухомість (*іпотечні кредити*);
- під заставу цінних паперів (*ломбардні кредити*);
- видані з поточних рахунків (*конткорентні та овердрафтні кредити*);
- пов'язані з вексельним обігом (*облікові кредити*).

Принцип забезпеченості передбачає захист інтересів банку та його вкладників і не допускає виникнення збитків від неповернення боргу позичальником через його неплатоспроможність. Оскільки банк має право захищати свої інтереси, він вимагає від позичальника наявності певного забезпечення, обумовленого у кредитному договорі.

3. *Залежно від наявності й характеру забезпечення* в банківській справі розрізняють:

- *незабезпечені* (бланкові) кредити;
- *забезпечені* позички:
 - а) заставою майна, майнових прав, цінних паперів;
 - б) гарантовані банками, фінансами чи майном третьої особи;
 - в) поручництвами, свідоцтвами страхових організацій.

4. *За ступенем ризику* кредити бувають:

- *стандартні* (строк погашення яких ще не настав; ті, за якими вчасно і в повному обсязі сплачено основний борг);
- *з підвищеним ризиком* (нестандартні, сумнівні, небезпечні кредити та безнадійні борги).

5. Банківські кредити розрізняють також *за методом надання*:

- *позички, що їх надають одноразово*, тобто такі, рішення про надання яких банк ухвалює за кожною окремо на підставі заяви клієнта та інших потрібних документів;
- *позички, що їх надають у міру виникнення потреби* в них. У такому разі банк визначає для позичальника певний ліміт кредитування, в межах якого той може в разі потреби у будь-який час одержати позичку;

- *гарантійні, або резервні, позички*, суть яких полягає в тому, що банк бере на себе зобов'язання видати позичку (в разі виникнення у клієнта потреби) певного розміру протягом обумовленого періоду (як правило, кварталу, року). За гарантію надання позички банк стягує з клієнта комісійну винагороду.

Відповідно до *принципу платності* банківського кредитування банк вимагає від клієнта не тільки повернути позичені кошти у визначений строк, але й сплатити за користування ними певну плату на рівні процентної ставки, визначеної в кредитному договорі.

6. *За характером і способом сплати процентів* розрізняють позички:

- з *фіксованою процентною ставкою*;
- з *плаваючою процентною ставкою*;
- зі сплатою процентів у міру використання позичених коштів (*звичайні кредити*);
- зі сплатою процентів одночасно з одержанням позичених коштів (*дисконтні кредити*).

4.2. Засоби захисту від кредитного ризику

Кредитним операціям властиві різноманітні фінансові ризики, серед яких найвразливішим для банку є кредитний. *Кредитний ризик* – це ризик несплати позичальником основного боргу та процентів за ними, що належать кредиторіві.

Проводячи активні кредитні операції, банки намагаються знижити кредитний ризик різними способами:

- лімітуванням кредитів;
- диверсифікацією активних операцій;
- диверсифікацією кредитних вкладень;
- оперативністю у процесі стягнення боргу;
- страхуванням кредитних операцій;
- вивченням кредитоспроможності позичальника;
- одержанням достатнього забезпечення за виданими позичками;
- диверсифікацією відповідальності за ухвалення рішення щодо надання кредиту.

Лімітування кредитів – це визначення граничної суми заборгованості за позичкою конкретному позичальникові, тобто встановлення так званого ліміту кредитування. Для клієнта – це обмеження в можливості одержати кредит на певний період і на конкретну міру.

Диверсифікація кредитного портфеля як спосіб захисту кредитного ризику – це розподіл коштів, що їх надають у позичку між різними суб'єктами (юридичними та фізичними особами). Чим більшої кількості по-

зичальників банк передасть у тимчасове користування позичковий капітал, тим меншим буде (за інших рівних умов) ступінь ризику неповернення боргу.

Оперативність у процесі стягнення боргу полягає в зобов'язанні банку підтримувати постійний контакт з позичальником протягом усього строку користування позиченими коштами. Це дає змогу вчасно виявити виникнення проблемних позичок.

Страховання кредитних операцій означає, що банки, з одного боку, мають створювати страхові фонди як на макро-, так і на мікрорівні, а з іншого – страхувати у спеціальних страхових організаціях окремі високоризикові кредитні угоди.

Кредитоспроможність — це наявність передумов для одержання кредиту і здатність повернути його.

Одержання достатнього забезпечення як спосіб захисту від кредитного ризику впливає з принципу кредитування, який полягає в забезпеченні зобов'язань позичальника щодо повернення позики.

Диверсифікація відповідальності за ухвалення рішення про надання кредиту полягає в поетапному прийнятті цього рішення.

Розглянемо останні чотири способи зниження кредитного ризику детальніше.

4.2.1. Страховання кредитних операцій

Щоб покрити можливі збитки, які виникають унаслідок кредитної діяльності, комерційні банки повинні обов'язково створювати *резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями*. Цей резерв формують для всіх кредитів, виданих у національній та іноземній валюті фізичним особам і банкам за встановленим процентом, а використовують лише для покриття несплаченої заборгованості за основним боргом.

Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків (*страховий фонд*) формують з метою застрахуватися на випадок збитків унаслідок кредитної діяльності.

Розмір резерву визначають відповідно до загальної суми всіх кредитів у кредитному портфелі банку, класифікованих за ступенем ризику і з урахуванням коефіцієнта ризику.

Резерв поділяють на загальний і спеціальний. *Загальний резерв* створюють для страхування стандартних кредитів, а *спеціальний* – нестандартних. Нестандартні кредити бувають такі:

- під контролем;
- субстандартні;
- сумнівні;
- безнадійні.

В основу класифікації кредитів за групами ризику покладено критерії:

- оцінка фінансового стану позичальника;
- погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом і процентів по ній.

На підставі класифікації позик комерційний банк створює резерв для кожної групи кредитів.

Загальний резерв формують щоквартально в повному обсязі за рахунок прибутку минулих років. Кошти спеціального резерву формують за рахунок витрат банку. Резерв використовують для погашення безнадійної заборгованості з кредитів у основній формі боргу (без урахування процентів і комісійних).

Група кредитів	Рівень відрахувань до резерву, % до обсягу кредитів у групі
Стандартні	2
Під контролем	5
Субстандартні	20
Сумнівні	50
Безнадійні	100

Важливим методом забезпечення повернення банківських позик і способом захисту від кредитного ризику є *страхування відповідальності позичальника за непогашений кредит* (договір страхування укладають між позичальником і страховою організацією) та *страхування ризику неповернення кредиту* (договір укладають між страховою організацією та банком).

Якщо позичальник не сплачує заборгованості за позичкою через свою неплатоспроможність чи з інших причин, погашення кредиту й нарахованих процентів за ним бере на себе страхова організація (згідно з договором страхування).

Нижче наведено зразок договору страхування.

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ

Акціонерне товариство страхова компанія «___», що далі іменується *Страховик*, в особі Голови Правління ____, який діє на підставі Статуту, з одного боку, і СП «___», що далі іменується *Страхувальник*, в особі Генерального директора ____, який діє на підставі статуту, з іншого боку, уклали цей Договір страхування про таке:

І. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

1.1. Страхувальник зобов'язується сплатити страхову премію в розмірі і в строки, передбачені п.7.1 цього Договору, а Страховик зобов'язується в разі настання страхової події виплатити страхову винагороду.

1.2. Вигодоотримувачем за цим договором страхування є акціонерно-комерційний

банк « _____ ».

2. ОБ'ЄКТ СТРАХУВАННЯ

2.1. Об'єктом страхування є обладнання, яке розміщене _____, за адресою: _____.

3. ПЕРІОД СТРАХУВАННЯ

3.1. Страховий захист поширюється на період з _____ до дати погашення позички і процентів за позичкою, наданою Вигодоотримувачем Страхувальникові за Договором (дата, номер).

4. УМОВИ СТРАХУВАННЯ

4.1. Майно застраховане згідно з Правилами страхування від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ (секція 1) і Правилами страхування майна (секція 2) Страховика.

4.2. Протягом усього періоду страхування умови зберігання і експлуатації майна мають відповідати умовам, зазначеним у заяві Страхувальника від (дата).

5. ЗАСТРАХОВАНІ РИЗИКИ

5.1. Застрахованими згідно з умовами страхування вважаються такі ризики:

Секція 1. 1. Пожежа, удар блискавки, вибух газу, використовуваного для побутових потреб. 2. Стихійне лихо. Секція 2. 1. Крадіжка зі зломом, грабіж.

2. Вибух парових казанів, кислотосховищ, газопроводів, машин, апаратів.

3. Пошкодження водою з водопровідних, каналізаційних систем, систем опалювання і пожежогасіння.

4. Зловмисні дії третіх осіб.

5. Падіння пілотованих літальних об'єктів та їх уламків.

6. СТРАХОВА СУМА

6.1. Страхова сума за цим Договором становить еквівалент _____ грн.

7. СТРАХОВА ПРЕМІЯ

7.1. Страхова премія за цим Договором сплачується одноразово і становить _____ грн. За період з _____ по _____.

7.2. У разі продовження дії Договору страхування після (дата) Страхувальник зобов'язаний сплатити додаткову страхову премію.

8. СТРАХОВЕ ВІДШКОДУВАННЯ

8.1. Страхове відшкодування виплачується Страховиком протягом одного місяця після повідомлення Страхувальником або Вигодоотримувачем про те, що настав страховий випадок, та надання документів, котрі підтверджують причини і розмір збитку.

8.2. Після сплати страхового відшкодування до Страховика в межах сплаченої суми переходять права, які Страхувальник має щодо осіб, відповідальних за спричинення збитку. Страхувальник зобов'язаний передати Страховику всі документи і виконати всі дії, необхідні для здійснення права вимоги до винних осіб.

9. СТРОК ДІЇ ДОГОВОРУ

9.1. Цей Договір набуває чинності з моменту підписання Сторонами і діє до моменту повного виконання останніми взятих на себе зобов'язань.

10. ДОСТРОКОВЕ РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

10.1. Цей Договір може бути розірваний з ініціативи будь-якої зі сторін письмовим повідомленням іншої сторони не менш ніж за 14 днів до дати розірвання Договору. 10.2. У разі дострокового розірвання цього Договору Страхувальнику повертається частина премії в розмірі різниці між премією отриманою і премією за фактичний строк страхування, визначеною на пропорційній основі.

11.1 Спори за цим Договором вирішують згідно із чинним законодавством України. Страховальник Страховик

4.2.2. Оцінка кредитоспроможності позичальника

У світовій банківській практиці працівники, які відповідають за надання кредитів, ураховують звичайно такі чинники:

- дієздатність позичальника;
- його репутацію;
- наявність капіталу;
- наявність забезпечення;
- економічну кон'юнктуру.

Оцінка кредитоспроможності *позичальника* може здійснюватись двома методами:

- *метод коефіцієнтів*, який ґрунтується на доборі оптимальних для конкретного позичальника коефіцієнтів та їх нормативних значень, аналізі їх у динаміці та порівнянні із середнім значенням у всій галузі або із значеннями на аналогічних підприємствах;
- *метод рейтингової оцінки*, який ґрунтується на присвоєнні певної оцінки (бала) за значення того чи іншого показника в кожній групі коефіцієнтів (на вибір банку) відповідно до встановленої банком шкали. Потім виводять загальну оцінку (бал), яка й визначає ступінь кредитоспроможності конкретного позичальника.

Кожен банк удасться до своїх методів оцінки кредитоспроможності позичальників, однак усі ці методи підпорядковані певній системі фінансових показників, які характеризують клієнта: обов'язковість у розрахунках за раніше одержані кредити, поточний фінансовий стан, здатність у разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел.

Питання *оптимального набору показників*, які найоб'єктивніше відбивали б фінансовий стан підприємства, кожен банк вирішує самостійно.

У банківській практиці всі показники звичайно поділяють на окремі групи залежно від того, який бік діяльності позичальника вони характеризують.

Оскільки банк як позичальник може мати різних клієнтів — підприємницькі структури (юридичні особи), фізичні особи і банки, — оцінку їх кредитоспроможності здійснюють неоднаково.

1. *Показники ліквідності* визначають достатність ліквідних активів для покриття *позичальником - юридичною особою* його зобов'язань і вимірюються співвідношенням між різними групами ліквідних активів і короткостроковими зобов'язаннями позичальника перед банком та іншими кредиторами.

Серед них:

- коефіцієнт загальної ліквідності (K_1);
- коефіцієнт абсолютної (термінової) ліквідності (K_2);
- коефіцієнт автономності (K_3);
- коефіцієнт маневреності власних коштів (ІО). Названі показники розраховують за формулою

$$K_1 = \frac{ЗЗ + ГК + ДЗ + КФВ}{ЗК},$$

де ЗЗ — запаси і затрати;

ГК — грошові кошти;

ДЗ — дебіторська заборгованість;

КФВ — короткострокові фінансові вкладення;

ЗК — короткострокові зобов'язання.

Теоретичне значення K_1 не менше 2,0...2,5. Це означає, що на кожен гривню короткострокових зобов'язань підприємство повинно мати 2,0...2,5 гривні ліквідних активів.

$$K_2 = \frac{ГК + КФВ}{ЗК}$$

Теоретичне значення коефіцієнта абсолютної ліквідності — не менше 0,2...0,25. Це означає ситуацію, при якій потенційний позичальник повинен на кожен гривню короткострокових зобов'язань мати 20...25 коп. абсолютно ліквідних активів.

$$K_3 = \frac{З}{ВК},$$

де З — усі зобов'язання;

ВК — власні кошти.

Теоретичне значення K_3 — не більше 1, тобто зобов'язання потенційного позичальника не повинні перевищувати його власні кошти.

$$K_4 = \frac{ВК - ОА}{ВК},$$

де ОА — основні активи.

Теоретичне значення K_4 не може бути меншим 0,5, тобто величина оборотних активів (ВК — ОА) позичальника не може бути меншою половини всіх власних коштів.

Крім наведених коефіцієнтів ліквідності, можуть застосовуватися й інші, які можна об'єднати в певні групи показників:

- погашення боргу;
- ділової активності;
- рентабельності;
- використання основного капіталу.

2. Показники сплати боргу характеризують достатність одержаного по-

зичальником прибутку для сплати боргу перед банком. Джерела визначення показників платоспроможності позичальника:

- баланс підприємства;
- звіт про фінансові результати діяльності та їхнє використання;
- звіт про фінансово-майновий стан;
- відомості статистичних органів;
- дані оперативного обліку позичальника;
- інформація, одержана від інших банків;
- інформація, одержана від партнерів позичальника;
- архіви банку.

У групу показників погашення боргу входять коефіцієнти:

— грошового потоку (K_5);

— процентних виплат (K_6).

$$K_5 = \frac{\Pi_0 + A - D}{З},$$

де Π_0 — прибуток після сплати податків;

A — амортизація;

D — дивіденди;

$З$ — зобов'язання строком виконання до одного року.

Коефіцієнт грошового потоку показує, яка частина грошових надходжень клієнта спрямовується на покриття основного боргу і процентів за позичками, строком повернення до одного року. Чим нижче коефіцієнт грошового потоку, тим менше резерв міцності для погашення боргів. При значенні коефіцієнта, що дорівнює одиниці, забезпечується фінансова стабільність клієнта.

$$K_6 = \frac{\Pi_1 + ПП}{ПП},$$

де Π_1 — прибуток до сплати податків;

ПП — процентні платежі.

Коефіцієнт процентних виплат дає змогу оцінити, у скільки разів прибуток клієнта перевищує процентні платежі за позичками. Він не може бути меншим за одиницю, інакше здатність клієнта повернути позичку опиниться під загрозою.

3. Показники ділової активності характеризують, наскільки ефективно позичальник використовує активи, і визначають швидкість обігу коштів, вкладених у розрахунки, запаси та в обігові кошти загалом. Показники ділової активності складаються з трьох коефіцієнтів оборотності:

— дебіторської заборгованості (K_7);

— запасів і витрат (K_8);

— кредиторської заборгованості (K_9).

$$K_7 = \frac{D_{cp} \times 365}{СПК},$$

де D_{cp} — середня сума дебіторських рахунків;

СПК — сума продажів у кредит.

Абсолютне значення цього показника важливе тільки для порівняння з аналогічним показником інших підприємств-родичів або показників попередніх періодів даного підприємства. Він дає можливість оцінити швидкість оплати рахунків позичальника. Збільшення значення показника оборотності дебіторської заборгованості і вказує на уповільнення швидкості платежів на користь позичальника, а зменшення — на прискорення такої швидкості.

$$K_8 = \frac{ЗЗ \times 365}{СТ},$$

де ЗЗ — запаси і затрати;

СТ — собівартість проданих товарів і послуг.

Як і попередній показник, його використовують тільки для порівняння. Висока оборотність свідчить про ефективне використання ресурсів, але вона може бути передвісником вичерпання запасів і незадоволеного попиту споживачів.

$$K_9 = \frac{P_0 \times 365}{C_{II}},$$

де P_0 — рахунки до оплати;

C_{II} — сума покупок.

Цей показник використовують для порівняння. Він дає змогу оцінити швидкість оплати клієнтом рахунків постачальників. Підвищення коефіцієнта оборотності кредиторської заборгованості може вказувати на проблеми з припливом готівки, а зниження — на дострокову сплату рахунків.

4. Показники рентабельності засвідчують частку чистого прибутку на одиницю активів чи пасивів; їх обчислюють як співвідношення між чистим прибутком і окремими статтями активів чи пасивів, виражене у процентах. Показники рентабельності включають:

- рентабельність підприємства (P_1);
- рентабельність реалізованої продукції (P_2);
- рентабельність акціонерного капіталу (P_3);
- рентабельність активів (P_4);
- рентабельність витрат (P_5).

$$P_1 = \frac{ЧП}{СОБ_K + СОН_K} \times 100\%,$$

де ЧП — чистий прибуток;

СОБ_к — середній залишок оборотного капіталу;

СОН_к — середній залишок основного капіталу.

$$P_2 = \frac{ЧП}{B} \times 100\%,$$

де В — ви́торг від реалізації продукції.

$$P_3 = \frac{ЧП}{A_k} \times 100\%,$$

де A_k — акціонерний капітал.

$$P_4 = \frac{ЧП}{A} \times 100\%,$$

де А — активи.

$$P_5 = \frac{ЧП}{З} \times 100\%,$$

де З — затрати.

Наведені показники рентабельності не мають певних стандартів. Їх використовують у динаміці і для порівняння з аналогічними показниками інших підприємств даної галузі господарювання.

5. Показники фінансової стабільності характеризують забезпеченість підприємства власними джерелами формування основних та обігових коштів і розраховуються так:

- як співвідношення між позиченими та власними коштами (коефіцієнт заборгованості);
- частка власних джерел у валюті балансу (коефіцієнт незалежності);
- частка власних джерел і довгострокових позичок у валюті балансу (коефіцієнт фінансової стабільності);
- співвідношення власних обігових коштів і джерел власних коштів (коефіцієнт маневрування); інші показники.

Оцінка фінансового стану *позичальника — комерційного банку* здійснюється на підставі:

- дотримання ним обов'язкових економічних нормативів і показників діяльності, передбачених нормативними актами Національного банку України;
- аналізу прибутків і збитків;
- аналізу якості активів і пасивів;
- створення резервів для покриття можливих втрат від активних операцій;
- виконання зобов'язань комерційним банком у минулому;
- якості банківського менеджменту. При здійсненні оцінки фінансового стану позичальника — фізичної особи мають бути враховані;
- соціальна стабільність клієнта, тобто наявність власної нерухомості, рухомого майна, цінних паперів тощо, постійної роботи;
- сімейний стан клієнта;

- вік та здоров'я клієнта;
- доходи і витрати клієнта;
- інтенсивність користування банківськими позичками у минулому та своєчасність їх погашення і процентів за ними, а також користування іншими банківськими послугами;
- зв'язки клієнта у діловому світі тощо.

Головним джерелом інформації про фінансовий стан потенційного позичальника є його звітність: баланс, звіт про прибутки і збитки, звіт про наявність майна, а також розрахунки певних показників, зроблених на підставі цієї звітності. Але це не вичерпує усіх відомостей про клієнта. Є ще інші джерела, до яких належать архіви банку, інформація від інших фінансово-кредитних установ, економічна преса тощо.

Банк-кредитор має право вимагати у клієнта список банків і фінансових установ, з якими він має і мав відносини в минулому. Він повинен з'ясувати питання про стан поточних розрахунків клієнта з постачальниками, своїми працівниками.

Тільки на підставі результатів ретельної аналітичної роботи банк робить висновки про здатність клієнта повертати борги, а отже, і про можливість укладання з ним кредитної угоди.

4.2.3. Форми забезпечення обов'язків позичальника перед банком

Банки можуть вимагати від клієнтів достатнього і якісного забезпечення у вигляді:

- 1) *застави майна та майнових прав*:
 - а) *забезпечення нерухомим майном*. Заставою в такому разі можуть бути:
 - земельні виробничі ділянки та сільськогосподарські будівлі, приміщення, комунікації (для юридичних осіб);
 - житлові будинки, квартири (для фізичних осіб);
 - б) *забезпечення рухомим майном*, коли заставою є:
 - обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби тощо (для юридичних осіб);
 - товари тривалого вжитку (для фізичних осіб);
 - в) *забезпечення цінними паперами*, коли як заставу банки звичайно приймають високоліквідні цінні папери, зокрема державні цінні папери та високоліквідні цінні папери корпорацій;
 - г) *забезпечення дорогоцінними металами* застосовують досить рідко;
 - д) *забезпечення товарними запасами* банки приймають за умови страхування товарних запасів, що їх пропонують як заставу;
 - е) *забезпечення шляховими документами* застосовують у разі кредиту-

вання експортно-імпортних торговельних організацій. Заставою тут виступають документи, що підтверджують відвантаження товарів. Умовою надання кредиту під забезпечення шляховими документами є страхування вантажу;

- е) *перевідступлення дебіторської заборгованості*, коли позичальник передає своєму банку-кредиторові рахунки, що потребують оплати поставлених позичальником товарів (виконаних робіт, наданих послуг).

Після цього всі надходження від дебіторів позичальника йдуть на сплату позички, виданої банком цьому позичальникові;

- ж) *перевідступлення контрактів* у разі кредитування будівельних компаній, що регулярно надають послуги за контрактами;

- з) *забезпечення свідоцтвами* про ощадні вклади, *депозитами*, розміщеними у банку-кредиторі та ін.;

2) *гарантій*, що являють собою зобов'язання третьої особи (іншого банку, юридичної особи) сплатити борг за конкретного позичальника в разі його неплатоспроможності;

3) *поручництва*, що являють собою зобов'язання третьої особи (банку, юридичної чи фізичної особи) сплатити борг і суму процентів за ним замість конкретного позичальника в разі його неплатоспроможності. Причому ці зобов'язання поширюються як на кошти поручника, так і на інші цінності, що йому належать (у разі, якщо коштів не вистачить);

4) *свідоцтва страхових організацій*. Майно та інші форми забезпечення, якщо їх використовують як заставу, мають задовольняти такі вимоги:

- високу ліквідність;
- здатність активів до тривалого зберігання (щонайменше протягом усього строку погашення позички);
- стабільність цін на заставлене майно;
- невисокі затрати на зберігання та реалізацію застави.

Нижче наведено зразок договору про заставу.

ДОГОВІР ЗАСТАВИ

м. Харків,

«_» _____ р.

Юридична особа за законодавством України — акціонерно-комерційний банк «_____» (далі — *Банк*), від імені якого на підставі прав за посадою діє Голова Правління _____, з одного боку, та Юридична особа за законодавством України _____ (далі — *Заставник*) в особі Генерального директора _____ (який діє на підставі Статуту), з іншого боку, такі, що разом з текстом цього Договору іменуються *Сторони*, уклали цей Договір про таке.

1. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

1.1. Заставник з метою виконання основного зобов'язання згідно з Договором позички від «_» _____ р. за № _____, який передбачає у вигляді забезпечення повернен-

ня кредиту цей Договір застави, передає, а Заставоутримувач бере під заставу залишок готової продукції на складі, що не знижується, а саме (назва майна) (далі Предмет застави), яка є його власністю.

Сторони домовилися оцінити вартість майна, що передається під заставу, на суму _____ грн.

1.2. Згідно з цим Договором заставою забезпечується основне зобов'язання Заставника за Договором позички від (дата, номер), відповідно до якого він зобов'язався прийняти, належним чином використати і повернути Заставоутримувачеві у строк до (дата) _____ грн., а також сплатити Заставоутримувачеві проценти за користування кредитом виходячи з величини визначеної в Договорі позички, а також сплатити комісію, пеню та штрафи в розмірі і у випадках, передбачених Договором позички.

1.3. Предмет застави залишається у володінні та користуванні Заставника протягом усього строку дії цього Договору.

1.4. Ризик випадкового пошкодження предмета застави несе Заставник.

2. ЗАПЕВНЕННЯ ТА ГАРАНТІЇ

2.1. Заставник підтверджує, що на момент підписання цього Договору:

2.1.1. Предмет застави є власністю Заставника.

2.1.2. Предмет застави не є предметом застави за іншими договорами, нікому не проданий, не подарований, не переданий в оренду, не перебуває у спільній власності, у супереччі чи під арештом.

2.1.3. Не існує таких документів, що мають силу довіреностей, виданих Заставником третім особам, які свідчили б про право останніх розпоряджатися тим або іншим майном, що входить до складу предмета застави.

2.1.4. Заставник має всі повноваження на укладення цього Договору щодо предмета застави згідно з чинним законодавством України.

2.2. У разі виникнення будь-яких претензій третіх осіб щодо предмета застави за цим Договором такі претензії підлягають урегулюванню за рахунок Заставника.

3. ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРЕДМЕТОМ ЗАСТАВИ

3.1. Право Заставника володіти і користуватися предметом застави протягом усього строку дії цього Договору, передбачене в п. 1.3, охоплює всі дії, спрямовані на використання предмета застави згідно з його прямим виробничим призначенням. Заставник не має права використати предмет застави з якоюсь іншою метою без згоди на те Заставоутримувача, а в разі, якщо предмет використовується Заставником не за призначенням, Заставоутримувач має право вимагати від останнього дострокового виконання основного зобов'язання в повному обсязі.

3.2. До остаточного виконання основного зобов'язання Заставник не має права без згоди на те Заставоутримувача розпоряджатися будь-яким предметом застави взагалі й окремим майном, що входить до його складу, у певний спосіб відчужувати (продавати, дарувати, обмінювати), списувати з балансу, знищувати фізично, передавати у володіння і користуватися (оренду, лізинг) третім особам, а також укладати щодо предмета застави або його частини будь-які інші угоди, якщо укладення таких може створити певні перешкоди для здійснення Заставоутримувачем права застави згідно з цим Договором.

3.3. У разі досягнення Сторонами згоди щодо відчуження Заставником предмета застави або його частини третій особі до останньої переходить відповідна частина основного зобов'язання, забезпеченого заставою згідно з цим Договором.

3.4. Заміна предмета застави або майна, що входить до його складу, провадиться Заставником виключно за згодою Заставоутримувача.

3.5. Подальші застави предмета застави за цим Договором не допускаються.

4. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

4.1. Права Заставоутримувача:

4.1.1. Без жодних обмежень з боку Заставника перевіряти документально та фактично наявність, розмір, стан і умови експлуатації та зберігання предмета застави.

4.1.2. Вимагати від третіх осіб припинення зазіхань на предмет застави, таких, що загрожують йому загибеллю або пошкодженням.

4.1.3. Вимагати від Заставника вжиття заходів, необхідних для зберігання предмета застави та його захисту від посягання з боку третіх осіб.

4.1.4. У разі порушення Заставником зобов'язань, передбачених пп. 4.3.2 і 4.3.3 цього Договору, вимагати від нього дострокового виконання в повному обсязі основного зобов'язання або самостійно вживати всіх заходів, необхідних для забезпечення збереження та захисту предмета застави від зазіхань з боку третіх осіб зі стягненням із Заставника завданих витрат.

4.1.5. У разі невиконання Заставником обов'язку щодо страхування застави згідно з п. 4.3.4 вимагати від нього дострокового виконання в повному обсязі основного зобов'язання або застрахувати предмет застави за свій рахунок, але в інтересах Заставника, зі стягненням з останнього витрат на страхування.

4.1.6. Брати участь у судах, третейських або арбітражних судах як третя особа при розгляді спорів про предмет застави.

4.1.7. Звернути стягнення на предмет застави в разі, коли в момент настання строку виконання Заставником основного зобов'язання (або відповідної його частини), забезпеченого заставою згідно з цим Договором, воно не буде виконане.

4.2. Права Заставника:

4.2.1. Володіти й користуватися предметом застави згідно з його призначенням.

4.2.2. Достроково виконати основне зобов'язання.

4.2.3. Реалізувати за згодою Заставоутримувача предмет застави або його частину з переведенням на покупця основного зобов'язання (відповідної його частини), забезпеченого заставою згідно з цим Договором.

4.3. Заставник зобов'язаний:

4.3.1. На першу вимогу Заставоутримувача надавати йому для ознайомлення оригінали документів, що стосуються предмета застави, і не пізніше як за п'ять робочих днів з моменту подання відповідної вимоги надати Заставоутримувачу нотаріально засвідчені копії вказаних документів.

4.3.2. Вживати заходів, передбачених цим Договором, або таких, що необхідні для забезпечення збереження предмета застави, включаючи здійснення за свій рахунок капітального і поточного ремонтів, а також усіх необхідних заходів для захисту предмета застави від посягання з боку третіх осіб.

4.3.3. Не владатися до дій, що призводять до зменшення вартості і/або якості предмета застави.

4.3.4. На період дії цього Договору страхувати за свій рахунок предмет застави в повному обсязі на користь Заставоутримувача.

4.3.5. У разі пошкодження предмета застави надати як забезпечення основного зобов'язання аналогічне за вартістю і якістю й таке, що задовольняє Заставоутримувача, майно, або (незалежно від строку) виконати основне зобов'язання в повному обсязі.

4.3.6. Без письмової згоди Заставоутримувача не вчиняти дій, пов'язаних зі зміною права власності на предмет застави, а також з передачею предмета застави в оренду.

4.3.7. Повідомляти Заставоутримувача про будь-які зміни, що вже відбулися, або такі, що відбуваються з предметом застави, у тому числі про зазіхання третіх осіб на предмет застави.

4.3.8. Сплачувати всі передбачені чинним законодавством податки і збори, пов'язані з майном.

4.3.9. На першу вимогу Заставоутримувача надавати йому для ознайомлення Книгу запису застав, а також повідомляти його про будь-які зміни в Книзі з наданням відповідних витягів, довідок тощо не пізніше наступного дня після здійснення нового запису.

4.3.10. На першу вимогу Заставоутримувача надавати йому баланс Заставника з додаванням оригіналів і списків всієї необхідної контрактної фінансової та бухгалтерської документації.

5. ВИНИКНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ЗАСТАВИ

5.1. Право застави виникає у Заставоутримувача з моменту нотаріального засвідчення цього Договору.

5.2. У разі невиконання або неналежного виконання Заставником основного зобов'язання або його частини Заставоутримувач має змогу реалізувати своє право застави і звернути стягнення на предмет застави в порядку, передбаченому цим Договором.

5.3. Заставоутримувач має право задовольнити за рахунок предмета застави свої вимоги в повному обсязі, які визначаються на момент реалізації права застави, включаючи комісію та інші платежі на користь Заставоутримувача, передбачені Договором позички, а також нараховані і не сплачені Заставником на момент реалізації права застави штрафні санкції за порушення зобов'язань за Договором позички (пеня, неустойка, штраф).

5.4. Право застави припиняється в такому разі:

- виконання Заставником у повному обсязі основного зобов'язання, що впливає з Договору позички;
- знищення предмета застави;
- придбання Заставоутримувачем права власності на предмет застави;
- примусового продажу предмета застави.

6. ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ НА ПРЕДМЕТ ЗАСТАВИ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЮ

6.1. Заставоутримувач набуває права звернути стягнення на предмет застави в разі, якщо в момент настання строку виконання основного зобов'язання (або тієї чи іншої його частини) воно не буде виконане.

У разі припинення діяльності юридичної особи Заставника (реорганізація або ліквідація) Заставоутримувач має право звернути стягнення на предмет застави незалежно від настання строку виконання основного зобов'язання.

6.2. У разі невиконання Заставником основного зобов'язання (або тієї чи іншої його частини) у строк, передбачений Договором позички, Заставоутримувач має право встановити режим фінансового оздоровлення Заставника, строки і основні умови якого закріплюються Сторонами в окремому документі.

Протягом усього строку дії режиму фінансового оздоровлення Заставника Заставоутримувач, якщо інше не буде обумовлене Сторонами додатково, матиме право:

- для здійснення безпосереднього та прямого контролю за діяльністю Заставника призначити своїх повноважних представників до органів управління підприємством Заставника з правом вирішального голосу з питань, які стосуються інтересів підприємства Заставника взагалі;
- обмежувати Заставника у праві розпоряджатися готовою продукцією;

• обмежувати Заставника у праві вільного розпорядження грошовими коштами на поточному, валютному та інших рахунках у Банку, якщо такі заходи будуть визнані банком розумними для забезпечення раціонального і цільового витрачання коштів, одержаних у кредит згідно з Договором позички.

6.3. Якщо Сторони не дійшли згоди щодо встановлення режиму фінансового оздоровлення підприємства Заставника або в разі, коли по закінченні встановленого Сторонами строку здійснення заходів з фінансового оздоровлення Заставника ці заходи не дали бажаних результатів і заборгованість Заставника за Договором позички лишилася не погашеною, Заставоутримувач має право звернути стягнення на предмет застави.

6.4. **ЗАСТЕРЕЖЕННЯ.** Установлення режиму фінансового оздоровлення, як зазначається в цій статті, є правом, а не обов'язком Заставоутримувача. Останній має право звернути стягнення на предмет застави у будь-який час у разі невиконання або неналежного виконання Заставником (повністю або частково) основного зобов'язання.

6.5. Звернення стягнення на предмет застави здійснюється в цих випадках беззалежно на підставі виконавчого припису державного або приватного нотаріуса у встановленому чинним законодавством порядку.

6.6. Заставник у будь-який час до реалізації предмета застави має право припинити звернення на нього стягнення виконанням основного зобов'язання в повному обсязі.

6.7. Порядок реалізації предмета застави:

6.7.1. Реалізація предмета застави, на який накладено стягнення згідно з п. 6.4 цього Договору, виконуватиметься відповідно до статей 20—23 Закону України «Про заставу» з аукціонів (публічних торгів).

6.7.2. До проведення аукціону Заставоутримувач у розумні строки має провести комплекс заходів з інвентаризації майна, що входить до складу предмета застави, а також оцінити його вартість на момент проведення аукціону.

Для оцінювання предмета застави за рішенням Заставоутримувача здійснюється відповідна експертиза, при цьому витрати на неї відносяться на рахунок Заставника і покриваються з вартості предмета застави, який реалізується.

6.7.3. Не пізніше як за 2 (два) тижні до проведення аукціону Заставник зобов'язаний дати оголошення про день його проведення в офіційних і місцевих виданнях.

6.7.4. У разі придбання предмета застави на аукціонні кошти, одержані від його продажу, спрямовуються насамперед на погашення заборгованості Заставника перед Заставоутримувачем за Договором позички, а також на покриття витрат, пов'язаних з проведенням аукціону.

6.7.5. Якщо суми, одержаної від реалізації предмета застави, недостатньо для повного задоволення вимог Заставоутримувача, останній має право одержати суму, якої бракує для повного задоволення вимог, з іншого майна в порядку черговості, передбаченому чинним законодавством України.

6.7.6. Якщо при реалізації предмета застави одержана грошова сума перевищує видатки основного зобов'язання і витрати на проведення аукціону, різниця повертається Заставникові.

6.7.7. У разі, коли аукціон буде визнаний таким, що не відбувся, право власності на предмет застави переходить до Заставоутримувача на підставі Протоколу комісії з проведення торгів за ціною, обумовленою цим Договором.

7. ОБСТАВИНИ НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ

7.1. Сторони не нестимуть відповідальності за часткове або повне невиконання зобов'язань за цим Договором, якщо це невиконання спричинилося надзвичайними обстави-

нами, які відомі у світовій практиці укладання контрактів, перебувають поза контролем Сторін, виникли після укладення цього Договору і перешкоджають Сторонам належним чином виконати свої обов'язки згідно з цим Договором.

Обставинами непереборної сили не вважаються нормативні акти, дії або бездіяльність органів державної влади та управління України.

7.2. У разі настання обставин непереборної сили, зазначених у п. 7.1, строк виконання Сторонами зобов'язань за цим Договором відповідно відкладається на час дії таких обставин або їх наслідків.

8. АРБІТРАЖ І ЗАСТОСОВНЕ ПРАВО

8.1. У разі виникнення між Сторонами суперечок і розбіжностей за цим Договором або у зв'язку з ним Сторони зроблять усе необхідне для урегулювання зазначених розбіжностей шляхом переговорів.

8.2. Суперечки та розбіжності в межах цього Договору, які не вдалося урегулювати шляхом переговорів між Сторонами, передаються на розгляд арбітражного суду або (за згодою Сторін) на розгляд третейського суду.

8.3. Відносини, що виникають при укладанні і виконанні цього Договору і не врегульовані в ньому, регулюються чинним законодавством України.

9. ПІДСУМКОВІ ПОЛОЖЕННЯ

9.1. Цей Договір може бути змінений або доповнений за взаємною згодою Сторін.

9.2. Зміни і доповнення до цього Договору набувають чинності з моменту їх нотаріального засвідчення.

9.3. Будь-які повідомлення, що їх надсилають Сторони одна одній згідно з цим Договором, мають бути зроблені в письмовій формі і вважатимуться поданими належним чином, якщо вони відправлені рекомендованим листом або доставлені особисто за зазначеними фактичними адресами Сторін.

9.4. Цей Договір набуває чинності з моменту його нотаріального засвідчення і діє до повного виконання Заставником своїх зобов'язань за Договором позички.

9.5. Цей Договір складений у трьох примірниках (по одному — для кожної зі Сторін, один — для нотаріуса) українською мовою, що мають однакову юридичну силу.

РЕКВІЗИТИ СТОРІН

Заставоутримувач

Заставник

ПІДПИСИ СТОРІН

За Заставоутримувача

За Заставника

Гарантія (поручництво) — це угода, яка укладається між банком і гарантом шляхом видачі останнім гарантійного листа і прийняття цього листа до виконання банком. Гарантами можуть бути будь-які фінансово стабільні юридичні особи (підприємства) і банки. Найвагомішою вважається банківська гарантія. Нижче наводиться зразок гарантійного листа (договору-поручництва);

ДОГОВІР ПОРУЧНИЦТВА

м. Харків

«__» _____ р.

Фірма «_____» в особі Президента _____, який діє на підставі Статуту та прав за посадою (далі — *Поручник*); акціонерне товариство «_____» в особі Генерального директора _____, який діє на підставі Статуту (далі — *Позичальник*), та акціонерно-комерційний банк «_____» в особі Голови Правління _____, який діє на підставі Статуту і прав за посадою (далі — *Кредитор*), що разом за текстом цього договору (далі — *Договір*) іменуються *Сторони*, згідно зі статтями 191—194 Цивільного кодексу України уклали Договір про таке.

1. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

1.1. Поручник безумовно зобов'язується перед Кредитором відповідати за належне виконання Позичальником узятих на себе зобов'язань за Договором від (дата, номер) (далі — *Договір позички*), а саме:

- повернути Кредиторові суму кредиту в розмірі _____ грн. у строки, обумовлені Договором позички;
- заплатити Кредиторові за користування кредитом із розрахунку ___ процентів річних;
- сплатити Кредиторові комісію за обслуговування кредиту в розмірі ___ процента від величини дебетового обороту;
- у разі дострокового повернення кредиту сплатити Кредиторові адміністративну комісію в розмірі ___ процента від суми кредиту, що підлягає достроковому погашенню.

1.2. Поручник у разі невиконання або неналежного виконання Позичальником своїх зобов'язань за Договором позички доручає Кредиторові в беззаперечному порядку і без попереднього попередження погасити заборгованість Позичальника за Договором позички зі свого рахунку в акціонерно-комерційному банку «_____», що означатиме виконання Поручителем своїх зобов'язань за Договором.

Жодні обставини, так само як і положення цього Договору, не можуть тлумачитися як такі, що обмежують або виключають відповідальність Поручника згідно із Договором.

Загальна сума зобов'язання Поручника за Договором у будь-якому разі не може перевищувати суми _____ грн.

2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРИН

Сторони несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання взятих на себе зобов'язань за Договором згідно із чинним законодавством України.

3. АРБІТРАЖ І ЗАСТОСОВНЕ ПРАВО

3.1. Відносини, що виникають при підписанні та у процесі реалізації Договору і не врегульовані в ньому, регулюються чинним законодавством України.

3.2. При виникненні суперечок і розбіжностей за Договором Сторони зроблять усе можливе для досягнення згоди шляхом переговорів.

3.3. Якщо домовленості досягти не вдалося, будь-який спір, що виникає за Договором або у зв'язку з ним, підлягає передачі на розгляд і остаточне вирішення до районного суду за місцезнаходженням відповідача.

Сторони згодні з тим, що у процесі розгляду та вирішення спору застосовуватиметься Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торговельно-промисловій палаті України.

Усі положення Договору регулюються чинним законодавством України.

4. ІНШІ ПОЛОЖЕННЯ ДОГОВОРУ

4.1. Цей Договір може бути припинений, змінений або доповнений виключно за згодою Сторін. Усі зміни і доповнення до Договору мають бути довершені в письмовій формі та підписані належним чином уповноваженими на те представниками Сторін.

4.2. Договір складений у трьох примірниках українською мовою, що мають однакову юридичну силу, і набуває чинності з моменту його підписання Сторонами і початку дії Договору позички.

4.3. Дія Договору припиняється з належним виконанням Позичальником своїх зобов'язань за Договором Позички, письмово підтвердженням Кредитором, або виконанням Поручником своїх зобов'язань згідно з п. 1.2 Договору.

Юридичні адреси та підписи Сторін:

КРЕДИТОР/

ПОРУЧНИК/

4.2.4. Етапи процесу кредитування

Процес кредитування проходить такі етапи.

Зміст операцій, що проводяться на певному етапі кредитування	Банківські працівники, відповідальні за ухвалення рішення на цьому етапі
1	2
1. Розгляд заявки на одержання кредиту	Кредитний працівник - провідний фахівець або керівник кредитного відділу
2. Вивчення кредитоспроможності позичальника	Інший кредитний працівник або працівник відповідного відділу, що здійснює оцінку кредитоспроможності
3. Структурування позички. На цьому етапі завершують підготовку до укладення договору, визначають основні параметри позички	Кредитний працівник
4. Переговори про укладення договору з клієнтом	Кредитний працівник і представник позичальника
5. Укладення кредитного договору	Кредитний комітет, керівництво банку або кредитний працівник
6. Видача позички	Бухгалтерія банку

1	2
7. Контроль за цільовим використанням і своєчасною сплатою процентів та основного боргу	Бухгалтерія банку, кредитний працівник

4.3. Способи видачі та сплати кредиту, форми кредитних рахунків

Під методом кредитування розуміють способи видачі та сплати кредиту, а також форми кредитних рахунків, що при цьому застосовують відповідно до принципів кредитування та чинного законодавства країни.

У банківській практиці відомо *два основних методи кредитування*.

Перший метод застосовують при *одноразовій видачі* кредиту на конкретний строк, коли питання про надання позички щоразу вирішують індивідуально, з обов'язковим оформленням пакету документів, необхідних для одержання позички.

Другий метод застосовують при видачі кредиту в міру виникнення потреби в ньому протягом заздалегідь обумовленого періоду. При цьому документи, необхідні для видачі позички, оформляють тільки один раз на початку кредитної угоди між банком і позичальником. Такі позички видають у межах заздалегідь встановленого банком ліміту кредитування, який вичерпується в міру того, як позичальник використовує позичку.

За першим методом банки можуть видавати:

- одноразові позички;
- гарантійні (резервні) позички.

За другим методом банки можуть застосовувати:

- кредитування через відкриття кредитної лінії;
- кредитування з контокорентного рахунку;
- овердрафтне кредитування.

Одноразові позички видають, як правило, зі звичайного кредитного рахунку на задоволення певної цільової потреби клієнта в коштах на суворо обумовлений строк і в день, що настає за днем укладення кредитного договору. Таких позичок клієнт може одержати кілька (в тому числі й у різних банках). Кожну позичку видають з окремого кредитного рахунку.

Гарантійні (резервні) позички видають зі звичайного кредитного рахунку одноразово, але протягом обумовленого договором періоду, коли у клієнта може виникнути потреба в кредиті.

Кредитування через відкриття кредитної лінії передбачає, що позичальник може одержувати кредит зі звичайного поточного рахунку в будь-

який час протягом обумовленого договором періоду й доти, доки вичерпається встановлений банком ліміт. Причому позичку щоразу видають з того самого рахунку.

Невідновлювана кредитна лінія передбачає, що в разі вичерпання ліміту кредитування за кредитною лінією та погашення позички відносини між банком і позичальником припиняються. Відновлювана кредитна лінія (револьверна) передбачає автоматичне кредитування та сплату заборгованості в межах встановленого ліміту.

Цільову кредитну лінію (рамкову) відкривають для видачі кредиту з метою плати розрахункових документів за товари в межах одного контракту, реалізують протягом заздалегідь визначеного періоду.

Конткорентний кредит видають з активної-пасивного (конткорентного) рахунку, за яким кредитування відбувається автоматично, коли претензії до власника рахунку перевищують його надходження.

Про овердрафтний кредит йдеться тоді, коли між банком і клієнтом укладено договір про можливість виникнення на поточному рахунку дебетового сальдо. У такому разі кредитування відбувається автоматично, але в межах визначеного договором періоду.

Оскільки позичкова операція — це продаж коштів на комерційних засадах на певний строк, то й сплата процента за таку операцію є об'єктивною потребою, складовою самої кредитної операції. Процент на надані кредити — це основне джерело доходів комерційного банку, за рахунок яких вони покривають свої витрати й одержують дохід.

4.4. Плата за кредит. Контроль за використанням і погашенням кредиту

Визначаючи процентну ставку за кредит, банки виходять з мінімальної норми дохідності, яка має покривати максимальні витрати на позику та містити цільовий прибуток.

Орієнтуючись на суму доходу за позичкою, банк розраховує ефективну річну процентну ставку за кредитом (p):

$$p = \frac{ДП}{K} * \frac{365 (360)}{t} 100 \%,$$

де ДП — дохід за позичкою (сума процентних платежів за кредитом);

K — сума кредиту, не погашеного клієнтом на день розрахунку;

t — строк користування виданим кредитом.

Розмір процентної ставки та порядок її сплати визначають у кредитному договорі залежно від таких показників:

- кредитного ризику;
- наданого забезпечення;
- попиту та пропозицій, що склалися на кредитному ринку;
- строку користування;
- ставки рефінансування, встановленої НБУ, на час видачі кредиту;
- загальної тенденції ставки рефінансування щодо зниження та зростання;
- кредитоспроможності позичальника, його репутації;
- інших факторів.

Проценти нараховують на основі умов, зафіксованих у підписаному клієнтом договорі (щомісячно, щоквартально і т. д.) *Утримувати у клієнта всю суму процентних виплат одноразово під час видачі позички заборонено.*

Суму наступного **процентного платежу (ВП)** визначають за формулою, виведеною з формули ефективної річної процентної ставки:

При цьому банки застосовують різні моделі, виходячи з точної або при-

$$ВП = K \frac{pt}{100 \% * 365 (360)}$$

близної кількості днів у році та місяці.

Загальна сума боргу клієнта перед банком разом із несплаченим процентними платежами (ЗСБ):

$$ЗСБ = K \left(1 + \frac{pt}{100 \% * 365 (360)} \right).$$

Щоб ефективно *контролювати виконання умов кредитного договору*, а також своєчасність внесення плати за кредит і сплату основного боргу, кредитні працівники формують "Кредитну справу" (досьє клієнта) — своєрідний архів, у якому збирають таку документацію:

- бухгалтерську та фінансову звітність;
- листування;
- результати аналітичного огляду, оцінки кредитоспроможності;
- заставні документи тощо.

Контроль за своєчасною сплатою і повнотою надходження кошів у рахунок сплати боргу та процентів за користуванням кредитом здійснюють кредитні працівники, які обслуговують цей кредит, за допомогою *аналізу бухгалтерських записів у картках особових рахунків*. Кредитні працівники складають перелік платежів клієнта за позичкою на окремі дати й, користуючись цим переліком, контролюють за даними карток особових рахунків своєчасність і повноту цих платежів. Позички, за якими виникла аргументована підозра щодо можливості їхньої своєчасної сплати, відносять до категорії

проблемних. Щодо проблемних позичок банк здійснює таку роботу:

- вимагає від позичальника додаткову інформацію з оперативного обліку, а також фінансову та іншу інформацію. Проводить детальний аналіз і порівнює його результати з результатами "кредитної справи";
- разом із працівниками відділу банківської безпеки проводить відповідну роботу з внутрішнім і зовнішнім оточенням клієнта з метою збирання необхідної інформації;
- на основі висновків попередніх двох етапів організовує офіційну зустріч з керівництвом позичальника, щоб розробити план заходів, спрямованих на відновлення стабільності.

За результатами розгляду плану заходів щодо відновлення стабільності підприємства керівництво банку чи кредитний комітет можуть ухвалити рішення пролонгувати кредит і визначити строк, достатній для сплати боргу.

Непогашені своєчасно кредити, які не пролонговано, погашають з коштів позичальника, гаранта, поручника, страхової організації, а також за рахунок реалізації заставного права.

5. Операції комерційних банків з видачі та погашення окремих видів позик

5.1. Кредити, що пов'язані з вексельним обігом

5.1.1. Операції банків з векселями

Невід'ємним елементом сучасного грошового обігу є вексель. Як платіжний засіб вексель може використовуватись для погашення заборгованості між ринковими суб'єктами, запобігаючи платіжній кризі. Водночас вексель є інструментом комерційного кредиту, що виступає у вигляді відстрочення платежу за надані товари та послуги.

У сучасній ринковій економіці вексель відіграє помітну роль у господарській практиці та у діяльності комерційних банків. Вексельні операції комерційних банків в Україні регулюються Положенням «Про операції банків з векселями», затвердженим Постановою Правління Національного банку України 25 травня 1999 р. Цим документом визначено, що комерційні банки у сфері вексельного обігу можуть здійснювати кредитні, торговельні, гарантійні, розрахункові, комісійні та довірчі операції. Крім цього, окремі банки України виступають також у ролі емітентів векселів (рис. 5.1).

Кредитними вважають вексельні операції, які супроводжуються наданням або залученням грошових коштів проти векселів чи під забезпечення векселями. Кредитні операції банків з векселями можуть бути активними — врахування векселів, надання кредитів під заставу векселів, або пасивними — переврахування придбаних векселів, одержання кредитів під заставу векселів.

Торговельними є операції з купівлі або продажу векселів за ціною, що встановлюють у процентах до суми векселя. До активних торговельних операцій належить придбання векселів, а до пасивних — продаж придбаних векселів.

Гарантійні операції супроводжуються взяттям банком на себе зобов'язань платежу за векселями з умовою оплатити векселі при настанні певних обставин і в обумовлений строк. До гарантійних належать операції з авалування та надання гарантій на забезпечення оплати векселів (наприклад, при розрахунках з допомогою документарного акредитиву).

Розрахункові операції поділяють на операції з оформлення заборгованості векселями (акцептування переказних векселів банком, виданих на банк кредитором банку; видача простих векселів банком кредиторіві банку; видача банком переказних векселів на боржника банку; видача банку простих векселів боржником банку) та на операції з розрахунків із використанням векселів (вексельний платіж банку кредиторіві; вексельний платіж боржника банку).

Виконання *комісійних* і *довірчих* операцій пов'язано з інкасуванням векселів; оплатою векселів, у яких банк є особливим платником (доміциліантом); зберіганням векселів (оригіналів, копій і примірників); купівлею-продажем, а також обміном векселів за дорученням клієнтів.

Угоди про кредитні, торговельні та гарантійні операції, а також інкасування векселів і зберігання, купівлю, продаж та обмін векселів за дорученням клієнтів (інших банків) мають бути укладені в письмовій формі з урахуванням вимог чинного законодавства. Розрахункові операції можуть здійснюватись без угод (договорів) на підставі первинних документів (реєстрів, актів тощо).

Організаційне забезпечення проведення операцій з векселями визначається банком. У банках, які активно використовують векселі, як правило, створюються спеціалізовані структурні підрозділи, до основних функцій яких належать: координування здійснення установами банку операцій з векселями; контроль за дотриманням вимог законодавчих і нормативних актів; здійснення юридичної та фінансової експертиз векселів, що подаються в банк; накопичення, оброблення та зберігання інформації про фінансовий стан зобов'язаних осіб за векселями, що належать банку на праві власності або перебувають у заставі; контроль за строками здійснення відповідних дій за векселями (платіж, акцепт тощо); складання, видача й акцептування банком простих і переказних векселів.

5.1.2. Врахування та переврахування векселів

До вексельних кредитів комерційних банків належать операції з урахування та переврахування векселів, а також — надання позик під забезпечення векселями.

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ВЕКСЕЛЯМИ

БАЛАНСОВІ

Кредитні		Торговельні	
Активні: - врахування векселів; - надання кредитів під заставу векселів	Пасивні: - переврахування придбаних векселів; - одержання кредитів під заставу векселів	Активні: - купівля векселів	Пасивні: - продаж придбаних векселів

ПОЗАБАЛАНСОВІ

Гарантійні	Розрахункові
- авалування векселів; - видача гарантій на забезпечення оплати векселів	операції з оформлення заборгованості вексями а) акцептування переказних векселів банком, виданих на банк кредитором банку; б) видача простих векселів банком кредиторів банку; в) видача банком переказних векселів на боржника банку; г) видача простих векселів боржником банку Розрахункові операції з використанням векселів а) вексельний платіж банку кредиторі; б) вексельний платіж боржника банку

КОМІСІЙНІ ТА ДОВІРЧІ

- інкасування векселів;
- оплата векселів, у яких банк виступає особливим платником (доміциліантом);
- зберігання векселів (оригіналів, копій і примірників);
- купівля, продаж та обмін векселів за дорученням клієнтів

Рис. 5.1

Операція врахування (дисконту) векселів полягає у купівлі банком векселя за іменним індосаментом у векселеутримувача до настання строку платежу. При цьому банк стає повноправним власником векселя з усіма правами й обов'язками згідно з вексельним правом, а векселеутримувач одержує суму векселя, зменшену на величину банківської процентної ставки, яка ще називається дисконтом, а також — накладних витрат на здійснення операції. За економічним змістом дана операція являє собою трансформацію комерційного кредиту у кредит банківський, адже купівля банком векселя рівнозначна кредитуванню векселеутримувача на строк, що залишився до погашення векселя. Цей кредит називається *обліковим кредитом*.

Для одержання облікового кредиту векселеутримувач подає в банк заяву разом з пакетом фінансових документів, що характеризують його платоспроможність. Працівники банку з'ясовують суму векселів, що будуть надані для врахування, перевіряють кредитоспроможність потенційного позичальника за звичайною процедурою, після чого вирішують питання про можливість надання позики. У разі позитивного рішення клієнту відкривається ліміт кредитування, який залежить від вартості вексельного портфеля клієнта, але не може перевищувати загальної кредитоспроможності останнього. Оскільки врахування векселів, поданих клієнтом, здійснюють виключно в межах установленого ліміту, працівники банку проводять облік заборгованості (облік від лат *obligo* - винен) клієнта, вираховуючи вільний залишок заборгованості. При врахуванні векселів ліміт кредитування зменшується, а при погашенні векселів — зростає.

Векселі до врахування надають у банк при *ресстрах*. Ресстри складаються позичальником-векселеутримувачем і містять інформацію про векселі, що передаються банкові, а саме: номер векселя, вексельну суму, назву та реквізити векселедавця (акцептанта), індосантів, аваліста, дату і місце платежу, складання векселя (зразок показано на рис. 5.2). Векселі з погашенням у місцезнаходженні банку заносять в окремий реєстр від іногородніх векселів. Працівник банку звіряє записи в реєстрі з реквізитами наданих векселів і при виявленні помилок у ресстрах повертає їх для переоформлення. Крім оригіналів векселів, клієнт подає в банк дві ксерокопії кожного векселя з лицьового та зворотного боку. Прийняття векселів оформляють квитанцією, яку видають позичальнику. Після цього ресстри векселів нумеруються і записуються у *Відомість реєстрів, поданих до врахування векселів* (рис. 5.3). На векселях, поданих банкові для врахування, позичальник має проставити бланковий індосамент, залишивши перед підписом достатньо місця для штампа комерційного банку, яким буде перетворено бланковий індосамент в іменний.

Перед укладанням договору на врахування векселів останні повинні пройти перевірку юридичної та економічної надійності.

Юридична надійність векселя полягає у правильності заповнення реквізитів векселя згідно з Положенням про переказний і простий вексель, відсутності виправлень, прострочення платежу, дійсності повноважень осіб, що підписали вексель, справжності цих підписів, наявності безперервного ряду індосаментів, повноті сплати суми державного мита.

Економічна надійність векселя полягає у впевненості в оплаті векселя. Для цього в банку аналізують кредитоспроможність не лише клієнтів, а й боржника за векселем та індосантів. При врахуванні банки віддають перевагу комерційним векселям, хоч можуть бути враховані й деякі фінансові векселі, наприклад акцептовані відомими банками. Аналіз економічної надійності векселя спрямований на виявлення дружніх і бронзових векселів та їх заміни. При цьому особливу увагу звертають на вивчення взаємовідносин учасників вексельної операції. Сумнівною, наприклад, буде реальність товарних поставок між підприємствами, що працюють у несуміжних галузях економіки. Так само підозріло банки ставляться до векселів, виписаних на круглі суми (наприклад 1 000 грн.) або ж векселів близьких родичів.

Векселі, що подають до врахування, повинні мати не менше двох підписів: векселедавця та першого векселеутримувача. Більша кількість передавальних підписів засвідчує вищу надійність векселя. Допускається наявність на векселі безоборотних передавальних надписів (за винятком надпису позичальника) за умови, що, крім них, є, як мінімум, два підписи.

Що стосується строків вексельних зобов'язань, то банки надають перевагу короткостроковим векселям (як правило, строком до 90 днів), оскільки вони менше залежать від змін у платоспроможності клієнта і загальної економічної кон'юнктури. З цієї причини банки часто відмовляються враховувати векселі зі строком за поданням.

Банки не приймають до врахування векселі, подані юридичними особами, векселі яких хоч би раз були опротестовані, а за менш строгими правилами кредитної політики — опротестовувались протягом останніх шести місяців.

Як зазначалось вище, векселі, що при перевірці виявили невідповідність вимогам банку, викреслюють з реєстру і повертають клієнтові. Всі інші векселі передають керівництву банку і при наявності вільного залишку кредиту дають дозвіл на їх врахування. Рішення керівництва заносять у Відомість реєстрів поданих до врахування векселів, а також роблять дозвільний надпис на кожному реєстрі із зазначенням кількості і суми векселів, що приймають до врахування, а також суми процентів і строку кредитування. Підписують *Акт прийняття-передавання векселів*.

Сума, яка підлягає утриманню на користь банку, складається з процентної ставки (дисконту), а для іногородніх векселів — також з *порто* (поштових витрат) і *данно* (комісії за інкасування іногородніх векселів).

РЕЄСТР № _____ від "____" _____ 2000 р.
 пред'явлених до врахування векселів

		Дебет рахунків	Сума за рахунками
Банк	МФО банку		
Код <input type="text"/>	<input type="text"/>		
		Кредит рахунків	Сума за рахунками
Пред'явник	МФО банку		
Код <input type="text"/>	<input type="text"/>		
Банк пред'явника	<input type="text"/>		

Пред'являється _____ вексель на суму _____
 Затверджується _____ вексель на суму _____

Дата кредитування "____" _____ 200_ р.

Керівник банку _____

Головний бухгалтер _____

ДОВІДКА

про стан заборгованості пред'явника за кредитами на "____" _____
 200_ р.

Показники	Сума
Установлений загальний ліміт заборгованості:	
Заборгованість	
- за врахуванням	
- за операціями з векселями	
- за іншими операціями	
Вільний ліміт	
- за врахуванням	
- за операціями з векселями	
- за іншими операціями	
Пред'явлено векселів до врахування згідно з реєстром	
Може бути додатково враховано	

Векселі, пред'явлені згідно з договором № _____ від "____" _____ 200_ р.

Підписи відповідальних осіб банку

По- поряд- ку	Номери векселів		Вексель- давець, його адреса і код за ЄДРПОУ	Платник, його ад- реса і код за ЄДРПОУ	Дата складан- ня векселя	Місце платежу	Дата платежу	Номи- нальна сума векселя, грн.	Розмір процен- тів на номи- нальну суму век- селя, %	Сума процен- тів на номи- нальну суму век- селя, %	Повна сума векселя, грн.	Розмір диско- нтної став- ки, %	Сума враху- вання	Різко- вид враху- вання	Вид індо- саменту
	1	2													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Разом															

Підписи керівника та головного бухгалтера пред'явника Печатка	Підпис, посада та прізвище, ім'я, по- батькові особи, яка пред'явила реєстр і векселі у банк
Звірено, прийняти на облік	Відповідальний працівник
Одержано банком "___" _____ 200__ р. Касир	вексель_ на суму _____ "___" _____ 200__ р. одержав _____ Підпис, посада та прізвище, ім'я та по- батькові особи, яка одержала векселі з банку

Рис 5.2.Реєстр поданих до врахування векселів

Нарахування суми дисконту здійснюють за такою формулою:

$$C = \frac{K \times T \times \Pi}{100 \cdot 360},$$

де C — сума дисконту;

K — номінальна сума векселя;

T — строк у днях від дня врахування до дня платежу за векселем;

Π — процентна ставка врахування векселів.

Приклад. Вексель на суму 1245 грн. обліковано в банку за 60 днів до дня платежу за ставкою 15 % річних. Сума дисконту

$C = (1245 \times 60 \times 15) - (100 \times 360) = 31,13$ грн. Власнику векселя буде сплачено: $1245 - 31,13 = 1213,87$ грн.

Розрахунок суми, яка належить до сплати пред'явнику векселя, може здійснюватися за формулою

$$P = S \left(1 + \frac{\partial^2 i}{100n} \right) \left(1 - \frac{\partial^1 d}{100n} - \nu - g \right) - p,$$

де P — сума, що виплачується продавцю за врахований вексель;

S — номінальна сума векселя;

i — процентна ставка, за якою нараховуються проценти на номінальну суму векселя;

d — дисконтна ставка, за якою розраховується дисконт і проценти, що утримуються на користь банку;

ν — процентна ставка, за якою нараховують комісію;

g — процентна ставка, за якою нараховують дамно,

p — сума порто;

n — кількість днів року;

∂^1 — кількість днів від дня врахування до дня платежу за векселем;

∂^2 — кількість днів від дня, з якого нараховують проценти на номінальну суму векселя, до дня платежу за векселем.

Особливістю дисконтного кредиту є те, що проценти стягуються банком у момент видачі позики, однак зараховуються на його дохідний рахунок після одержання платежу за векселем. Конкретний розмір облікової ставки встановлюється банком за узгодженням з клієнтом.

Надання облікового кредиту відбувається після підписання *Договору про врахування векселів*, в якому зазначають суб'єктів угоди, їхні права та обов'язки, основні параметри угоди. Договір урахування може бути укладений на користь третьої особи, якщо кредиторська заборгованість подавця такий особі підтверджена документально.

Прийняті до врахування векселі реєструють у спеціальній *Книзі обліку врахованих векселів*, яка кожного року відкривається банком. На лицьовій

стороні векселя в правому куті або збоку проставляють штампель банку "Враховано", всередині якого вказують порядковий номер векселя, що веде-ться з початку року, а в правому верхньому куті — строк і місце платежу. На векселях з місцем платежу в інших містах зверху додатково ставиться штампель "Іногородній". Крім цього, порядковий номер векселя з книги врахованих векселів проставляється банком і в реєстрах навпроти запису кожного векселя. Бланковий індосамент, з яким вексель було подано в банк для врахування, переводиться в іменний на користь банку шляхом проставлення банківського штампеля. Це робиться для того, щоб ускладнити використання векселя сторонніми особами на випадок його крадіжки або втрати. Після цього векселі здають на зберігання в касу (місцеві векселі групують за строками платежу, іногородні — за місцем платежу), а клієнт одержує кошти шляхом зарахування на поточний рахунок у строк, установлений у договорі про врахування, або шляхом оплати кредиторської заборгованості за умови подання документів, що підтверджують наявність такої заборгованості.

Невраховані векселі повертаються представнику клієнта під розписку.

Операції банків з векселями мають документарний характер, а тому вимагають строгого обліку та контролю. Основними документами, які відображають операції банку з врахування векселів, є згадувана вище книга врахованих векселів, а також книга обліку вексельних позичальників і термінова відомість врахованих векселів.

Книга обліку врахованих векселів (рис. 5.4) призначена для обліку хронології операцій із врахування векселів. У ній документують усі облікові операції банку: в дебет вносять записи про враховані векселі (кожного окремо або за загальною сумою реєстру), а в кредит — про оплачені, перевраховані, опротестовані, передані на інкасо чи в депо. Різниця дебетового і кредитового підсумків показує залишок векселів у портфелі банку на певний момент.

Книга обліку вексельних позичальників (рис. 5.5) дає змогу стежити за станом заборгованості кожного позичальника в результаті обороту векселів і не допускати перевищення клієнтом ліміту заборгованості. Цей документ призначений для ведення систематичних записів операцій врахування. Оскільки відповідальність за векселем несуть як пред'явник, так і боржник (векседавець для простого векселя чи акцептант для переказного), банки ведуть облік за кожним позичальником в розрізі двох рахунків: як пред'явника і як платника. Такий підхід дає змогу виявити розмір реальної заборгованості позичальника перед банком, тобто його заборгованості не лише як особи, що подала векселі до врахування, а й як боржника, свідомством боргу якого є векселі, що враховані банком від інших клієнтів.

Термінова відомість урахованих векселів (рис. 5.6) призначена для обліку строків настання платежів і своєчасного одержання платежу за врахова-

КНИГА ОБЛІКУ ВРАХОВАНИХ ВЕКСЕЛІВ

ВРАХОВАНО								УТРИМАНО					Сума до видачі		№ рахунка		Строк кредитування	Оплачено, списано, відіслано					Повернення процентів за достроковий викуп			Залишок			
Місяць і число	№ рестру	№№ векселів	Пред'явник	Платник	Строк видачі	Місце платежу	Строк	Сума	Облік поточного року	Облік майбутніх періодів	Комісія	Давано, порто	Сума	Місяць і число	№ документа	№№ векселів	Платник	Сума	Місяць і число	Кількість	Сума	Кількість	Сума	Кількість	Місяць і число	Кількість	Сума		

Рис. 5.4. Книга обліку врахованих векселів

КНИГА ОБЛІКУ ВЕКСЕЛЬНИХ ПОЗИЧАЛЬНИКІВ

№ рахунку

Власник рахунку

Облік пред'явника

Облік платника

Дата врахування	№№ векселів	Платник	Місце платежу	Строк платежу	Сума	Дата сплати або протесту	Місяць і число	Кількість	Сума	Кількість	Залишок	Сума	Кількість

Дата врахування	№№ векселів	Платник	Місце платежу	Строк платежу	Сума	Дата сплати або протесту	Кількість	Сума	Кількість	Залишок	Сума	Кількість

Рис. 5.5. Книга обліку вексельних позичальників

ними векселями. Цей документ має особливе значення, оскільки подання векселя для платежу в строк за умови неплатежу призводить до втрати зобов'язаннями сили вексельного права. Відомість складають у двох примірниках на кожне число, куди вносять дані про всі векселі, строк платежу, за якими припадає на цю дату разом із відміткою про порядковий номер векселя найменування векселедавців, пред'явників і суми кожного векселя.

При одержанні платежу у відомості роблять відповідні позначки, а вексель повертають платникові. На звороті оплаченого векселя проставляють штамп «оплачено», дату і підпис касира.

Здійснюючи оплату вексельної суми, платник за векселем указує, за чий підпис на векселі проводять оплату. За відсутності такої вказівки платіж вважають здійсненим за рахунок векселедавця.

У разі, коли платіж приймається достроково, платнику повертають відповідну суму дисконту за ті дні, що залишились до строку (звичайно не менше ніж за 7—10 днів), але виходячи зі ставки банківського процента, що виплачується за поточними рахунками.

У разі оплати векселя після строку платежу платник понад вексельну суму сплачує банкові за прострочені дні пеню і 6 % річних, а також компенсує видатки, пов'язані з опротестуванням, відсиленням повідомлень тощо. Після цього вексель видають платнику.

Додаткова плата може стягуватись і у випадку, коли платіж за векселем проводять не в місці розташування банку.

Неоплачені у день строку платежу векселі банк повинен передати наступного дня нотаріусу для опротестування, яке здійснюють за встановленою процедурою. Векселі передають нотаріусу разом з описом, в якому зазначають назви й адреси векселеутримувачів і надписантів, суму векселів, строк платежу, причини протесту, назву банку, від імені якого здійснюють протест. Після здійснення процедури протесту векселі повертають банку з надписом про протест, а банк виставляє вимогу позичальнику оплатити вексель. При невиконанні вимоги банк припиняє кредитування і передає матеріал у судові органи.

До різновидів урахування векселів належать безоборотне врахування і врахування з реверсом, які відрізняються від звичайного врахування порядком та обсягом відповідальності клієнта. Безоборотне врахування — різновид урахування, за якого пред'явник векселя вибуває з числа зобов'язаних за векселем осіб, що здійснюється шляхом безоборотного застереження (проставлення безоборотного індосаменту) пред'явником у тексті індосаменту або через передавання банку векселя пред'явником без здійснення індосаменту, якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника. Ризик, пов'язаний з можливістю втрати підпису пред'явника, банк має компенсувати утриманням підвищеного дисконту. Банк може також вимагати від клієнта

позавексельного поручництва третьої особи щодо викупу векселя у разі його несплати в строк. Урахування з реверсом — різновид урахування, за якого пред'явник векселя дає банку позавексельне зобов'язання викупити враховані векселі до настання строку їх оплати або при настанні чи ненастанні певних обставин. Від звичайного врахування цей різновид урахування відрізняється тим, що платіж за векселем виконує не безпосередньо зобов'язана за векселем особа-платник, а пред'явник, який підписує письмове зобов'язання викупити векселі до настання строку їх оплати та/або при настанні/ненастанні певних обставин (*реверс*) і викупує вексель. За допомогою реверсу векселі відчужують і тимчасово передають банку.

Векселі, що перебувають у портфелі комерційного банку, є надійною і ліквідною статтею його активу. Це дає змогу направляти на формування даних активів найбільш схильні до несподіваного вилучення зобов'язання банку, наприклад кошти на поточних рахунках клієнтів, і використовувати вексельний портфель як «вторинні резерви». У разі потреби у ліквідності банк може рефінансуватись в інших комерційних банках, а також у центральному банку у формі переврахування векселів, іншими словами — врахування уже врахованих банком векселів. Використання переврахування в інших, крім забезпечення ліквідності, цілях, однак, менш доцільне, бо в результаті його здійснення знижується дохідність банку від облікової операції.

Методологія здійснення операції переврахування аналогічна врахуванню банками векселів.

Установам Національного банку України надано право здійснювати рефінансування комерційних банків у формі переврахування векселів при дотриманні останніми таких умов:

— усі подані векселі за строками оплати не повинні перевищувати 90 днів і бути такими, щоб векселі можна було вчасно одержати у місцях їх платежу;

ТЕРМІНОВА ВІДОМІСТЬ УРАХОВАНИХ ВЕКСЕЛІВ

про векселі _____ зі строком оплати 12 листопада 1999 р.

Номер векселя	Найменування		Сума векселя	Відмітка операційного відділу про оплату векселів	Примітка
	векселедавців	пред'явників			

Рис. 5.6

- подані до переврахування векселі повинні мати не менше двох підписів, не враховуючи підпису комерційного банку, який подав ці векселі, а для переказних векселів, крім цього, — акцепту платника;
- місце платежу поданих до переврахування векселів повинно бути у населених пунктах, де є установи комерційних банків, нотаріус або суд.

На практиці, однак, Національний банк України не використовує векселі при рефінансуванні комерційних банків. Операції переврахування не виконуються, а ломбардне кредитування здійснюється виключно за допомогою ОВДП. Природно, що включення векселів в інструментарій НБУ, розроблення ним власного «вексельного списку» сприяли б активізації кредитних операцій комерційних банків, пов'язаних із вексельним обігом.

5.1.3. Кредити під заставу векселів

З метою здійснення вексельного кредитування комерційні банки можуть не лише викупити векселі до настання строку їх погашення, а й приймати їх у вигляді забезпечення наданих позик. При *кредитуванні під заставу векселів* позичальник не переводить вексель банку (на відміну від облікового кредиту), а лише віддає його під заставу на певний строк, зберігаючи усі права векселеутримувача (право власності на вексель може перейти лише у разі непогашення позики). Ще одна відмінність між цими формами вексельного кредиту полягає в тому, що якщо при обліковому кредиті позичальник і той, хто повертає кошти, є різними особами, то при кредитуванні під заставу векселів погашення позики здійснюється самим позичальником. Особливістю цього виду кредитування є також порядок надання, зберігання та реалізації застави.

Кредити під заставу векселів можуть надаватись у вигляді:

- *строкових кредитів*, тобто позик, дата погашення яких зафіксована за домовленістю з позичальником;
- *кредитів до запитання* (онкольних кредитів), коли строк погашення не вказують або встановлюють строк до настання строку погашення векселів із застави.

Строкові позички під заставу векселів, як правило, є разовими. Банк аналізує юридичну й економічну надійність векселя і при позитивному висновку укладає з позичальником кредитну угоду та договір застави векселів. Строк кредиту встановлюють відповідно до строку погашення векселя (векселів). Кредит надають в розмірі 60...90% номінальної суми векселя; заборгованість із позикою обліковують на простому кредитному рахунку.

Онкольні кредити під заставу векселів призначені для задоволення постійної потреби клієнтів в обігових коштах. Надання вексельного онколю, облік заборгованості, її погашення здійснюють за допомогою спеціального

позичкового рахунку, який є аналогом контокоренту. Цей рахунок є рахунком до запитання, що надає банкові право у будь-який момент вимагати від клієнта повного чи часткового погашення кредиту або внесення додаткового забезпечення векселями.

Порядок надання позики, вимоги до надійності векселів, ведення бухгалтерського обліку, хронологічних і синтетичних записів при кредитуванні під заставу векселів у формі спеціального позичкового рахунку багато в чому аналогічні тим, що проводять при операції врахування. Звичайно в заставу приймають векселі, строк платежу за якими є тривалішим, ніж строк дії позики.

Для одержання кредиту зі спеціального позичкового рахунку клієнт подає в банк стандартний пакет документів, а також векселі, які призначені для передачі в заставу. Векселі здають у банк з реєстром векселів, поданих у заставу щонайменше в двох примірниках. Пред'явнику дають розписку про одержання векселів (наприклад, на копії реєстру) та призначають орієнтовний строк кредитування або день, коли він має забрати не прийняті в заставу векселі. Після юридичної й економічної експертизи векселів працівники банку викреслюють з реєстру та повертають клієнту векселі, які не задовольняють вимоги банку, а за благонадійними векселями вираховують розмір ліміту кредитування (у випадку, коли клієнт, крім вексельного онколю, використовує ще й обліковий кредит, то ліміт кредитування встановлюють за обома формами вексельних кредитів). Банк і клієнт укладають кредитну угоду, в якій міститься низка умов, що є обов'язковими для позичальника. У кредитній угоді визначають:

- 1) ліміт кредиту (кредитна лінія);
- 2) граничне співвідношення між забезпеченням (загальної номінальної суми векселів) і можливою заборгованістю у межах 60...90% від загальної суми векселів;
- 3) розмір процентів за кредит і комісію на користь банку;
- 4) право банку підвищувати на свій розсуд, але з попередженням клієнта, розмір процентів і комісії;
- 5) право банку закрити рахунок і вимагати в будь-який час повного чи часткового погашення заборгованості або надання додаткового забезпечення;
- 6) право банку обертати на погашення боргу суми, що надходять для оплати прийнятих у заставу векселів;
- 7) право банку погашати заборгованість клієнта із сум, що належать клієнту і перебувають у банку на інших рахунках клієнта;
- 8) право банку дозволяти клієнту за його ініціативою замінити одні векселі до строку їх оплати іншими;
- 9) місце зберігання векселів, переданих у заставу.

Розмір плати за кредит, частки банківського кредиту в номінальній вартості забезпечення визначаються банком залежно від кредитоспроможності позичальника та надійності наданих у заставу векселів.

Векселі, що застосовують як заставу, можуть передаватися на зберігання банку, державному чи приватному нотаріусу. Банк заінтересований, щоб заставлені векселі зберігалися саме у нього. Позичальник виконує на прийнятих у заставу векселях заставний або передавальний іменний чи бланковий індосамент, навіть якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника. Від індосаменту встановлюється договором застави, однак банку доцільніше вимагати, щоб позичальник зробив саме передавальний індосамент.

За заставним індосаментом банку передаються такі права:

- 1) на подання до платежу і одержання платежу за векселем;
- 2) на здійснення протесту в разі несплати чи часткової оплати векселя;
- 3) на подання позову про стягнення належної суми платежу до зобов'язаних за векселем осіб.

Після здійснення індосаменту позичальник передає банкові векселі згідно з Актом прийняття-передавання. Банк відкриває позичальнику особовий рахунок для запису:

- а) суми одержаної позики;
- б) нарахованих банком процентів за рахунком, комісії та інших витрат;
- в) усіх грошових сум, що надходять для погашення кредиту;
- г) сум векселів, що надходять на забезпечення і виключаються із забезпечення у разі їх оплати або заміни новими.

Кредит надають у звичайному порядку. За бажанням клієнта йому може бути відкрита чекова книжка, з якої буде видаватися позика.

Оскільки кредитування під заставу векселів здійснюють виключно в межах залишку ліміту кредитування, важливим завданням банківських працівників є контроль за розміром вільного залишку ліміту. Перед списанням коштів зі спеціального позичкового рахунку в банку перевіряють наявність невикористаного ліміту та стан векселів із застави (реальність, строки їх погашення). Приклад розрахунку вільного залишку ліміту кредитування наведено в табл. 5.1.

Коли в процесі використання позичальником онкольного кредиту під заставу векселів серед забезпечення будуть виявлені векселі суб'єктів, які опротестовані, то банк сповіщає про це позичальника і пропонує йому викупити ці векселі або замінити їх у тижневий строк іншими благонадійними векселями. При невиконанні цієї вимоги банк має право закрити кредит. З метою уникнення втрат від подання фальшивих векселів комерційним банкам доцільно добиватися від клієнтів права інкасування векселів із застави, що також дозволяє банкові одержувати додаткові доходи. В разі отримання банком права на інкасування заставлених векселів при одержанні платежу за

векселем до настання строку погашення заборгованості за кредитом банк може зарахувати суму платежу як виконання позичальником його зобов'язання. Різниця між сумою платежу за векселем і заборгованістю позичальника, якщо така виявиться, підлягає поверненню.

Активно-пасивний характер спеціального позичкового (контокорентного) рахунку, з якого надається вексельний онколь, передбачає можливість виникнення як дебетового, так і кредитового сальдо. На кредитові залишки банк періодично здійснює нарахування процентів у розмірі, що сплачується ним за зберігання коштів на поточних рахунках або ж перераховує кредитові залишки на основний поточний рахунок позичальника. Порядок нарахування процентів за спеціальним поточним рахунком аналогічний порядку розрахунку процентних платежів за контокорентним кредитом.

Погашення кредиту під заставу векселів може здійснюватись шляхом перерахування коштів за розпорядженням позичальника з його поточного

Таблиця 5.1

Розрахунок наявності вільного залишку кредиту при кредитуванні під заставу векселів (цифри умовні)

Фактично на «11» листопада 2000 р.

1	Установлене банком відношення заборгованості до забезпечення	75%
2	Установлений ліміт заборгованості за позицією під заставу векселів	10 000 грн.
3	Загальна сума векселів, прийнятих під заставу (сума забезпечення)	7 000 грн.
4	Сума заборгованості за позицією	4 800 грн.
5	Фактичне відношення заборгованості до забезпечення (рядок 4 – рядок 3) × 100 %	68,57 %
6	Можлива заборгованість за позицією, виходячи з фактичного забезпечення і прийнятого відношення заборгованості до забезпечення (сума відкритого кредиту) (рядок 3 × рядок 1) – 100	5 250 грн.
7	Вільний ліміт заборгованості (рядок 2 — рядок 4)	5 200 грн.
8	Можлива додаткова позика (рядок 6 - рядок 4) або (рядок 1 – рядок 5) × рядок 3 – 100, проте не більше суми за рядком 7	450 грн.

рахунку (після чого йому повертають векселі), або зарахуванням безпосередньо на спеціальний позичковий рахунок платежів, які надійшли від векселедавців за векселями, що були передані в заставу (якщо позичальник не має змоги погасити заборгованість іншим чином).

Звернення банком стягнення на заставлені векселі може бути здійснене шляхом:

- 1) подання векселя до платежу зобов'язаній особі, якщо вексель одержано за заставним або передавальним індосаментом;
- 2) продажу векселя, якщо він одержаний за передавальним індосаментом.

Кредитування під заставу векселів є досить привабливим для підприємств, що інтенсивно використовують векселі у своїй господарській діяльності й володіють значним вексельним портфелем. Особливо зручним для суб'єктів господарської діяльності є вексельний онколь. Прийнятність даної форми кредитування пов'язана з її високою еластичністю, що дає змогу позичальнику оперативно одержувати кошти за рахунок банківського кредиту, уникаючи тривалої процедури оцінки кредитоспроможності, яка передбачена, наприклад, при обліковому кредиті. Крім цього, позичальник сплачує проценти лише за фактичний строк користування кредитом, на відміну від облікового кредиту, при якому клієнт часто змушений погоджуватись на строки, що перевищують реальну потребу в позиці.

5.1.4. Авалювання і акцептування векселів. Видача гарантій на забезпечення оплати векселів

Функціонування комерційного кредиту і вексельного обігу можливе лише за наявності впевненості кредитора в оплаті боржником поставленої продукції (наданих послуг). Часто гарантії боржника, навіть такої, що спирається на силу вексельного права, виявляється недостатньо, і тоді відповідальність за невиконання боржником своїх зобов'язань може взяти на себе третя особа, відома своєю платоспроможністю у формі гарантії, поручництва.

Найбільш прийнятними вважаються гарантії солідних комерційних банків. Надання *банківської гарантії як забезпечення оплати векселів* є формою кредитування клієнта, що здійснюють згідно із загальними принципами банківського кредитування. Вексельні гарантії комерційних банків можуть мати явний або прихований вигляд. В явному вигляді видають аваль. Прихований вигляд мають зроблені у формі окремої гарантії платежу (гарантійні листи) надписи банку на векселі як однієї із зобов'язаних за векселем осіб, але не аваліста.

Аваль — це вексельна гарантія, внаслідок якої особа, що здійснила цю гарантію (аваліст), бере на себе відповідальність повністю або частково за зобов'язання якоїсь із зобов'язаних за векселем осіб (векселедавця, акцептанта, індосанта).

Аваль здійснюється на переказному векселі або на додатковому аркуші (*алонжі*). Його можна давати і на окремому аркуші із зазначенням місця видачі. Аваль виражається словами: «*Вважаю за аваль*», «*Гарантую*», «*Як аваліст за ...*» або іншими рівнозначними формулюваннями, а також підписом аваліста. Для авалю достатньо одного лише підпису, поставленого авалістом на лицьовому боці переказного векселя, якщо тільки цей підпис не поставлений платником або векселедавцем.

В авалі повинно бути зазначено, за кого він виданий, наприклад: «За Торговий Дім «Комета», АКБ «Бізнесферм». За відсутності такої вказівки аваль вважається виданим за векселедавця.

Авалюючи вексель, банк надає такій особі строковий кредит або кредит до запитання (залежно від строку платежу за векселем). Як правило, можуть бути авальовані векселі, в яких точно визначений строк платежу, а саме: визначено-строкові, дато- і візо-векселі, причому на останніх має бути відмітка про дату подання. Аваль може бути наданий у будь-який час: при складанні, видачі та на будь-якому наступному етапі обігу векселя.

Аваліст може бути як третьою особою, яка не має відношення до векселя, так і одним із надписантів векселя.

Аваліст відповідає так само, як і особа, за яку видана гарантія, однак аваліст є боржником «другої черги», і аваль набуває чинності лише після невиконання зобов'язань особою, за яку він виданий. Зобов'язання аваліста є дійсними навіть у тому разі, якщо те зобов'язання, яке він гарантував, виявиться недійсним з будь-якої іншої причини, крім дефекту форми.

За умови невиконання клієнтом своїх зобов'язань банк має оплатити вексель. Оплачуючи переказний вексель, банк-аваліст набуває права, що впливають з переказного векселя як проти тієї особи, за котру був виданий аваль, так і проти тих осіб, які зобов'язані перед цією особою.

Наданню авалю має передувати перевірка репутації клієнта, його кредитоспроможності, для чого банки вимагають подання, крім заяви, інших документів, які характеризують фінансовий стан клієнта, а також угоди, на підставі яких були придбані векселі. Банки встановлюють також ліміти з авалювання векселів для кожного платника за векселем, а також кожного пред'явника векселя.

Векселі подають для авалювання самим клієнтом або іншою особою (векселеутримувачем) разом із реєстром векселів, пред'явлених для авалювання, щонайменше у двох примірниках. При прийманні реєстрів банк перевіряє відповідність даних пред'явника та реквізитів векселів. Реєстри з неправиль-

ними даними повертають на переоформлення. Якщо векселі прийняті банком до розгляду, то пред'явнику дають розписку про одержання векселів (зокрема, вона може даватися на копії реєстру) та призначають день, коли він має з'явитись за векселями. Векселі, що не відповідають вимогам, установленим банком, викреслюють з реєстрів для повернення клієнту.

У разі ухвалення банком позитивного рішення про авальювання всіх або окремих векселів на кожному реєстрі розраховують суму нарахувань, які має сплатити клієнт, а з останнім укладають договір про авальювання, якщо він до цього ще не був укладений. Авальювані та неавальювані векселі повертають представнику пред'явника під розписку на реєстрах.

Суму, яка має бути нарахована на користь банку як плата за надання авального кредиту, обчислюють на підставі процентної ставки банку. Крім процентів, за іногородніми авальюваними векселями можуть утримуватися комісія, данно і порто. Банк може також утримувати з позичальника комісію за зобов'язання надати авальний кредит. Таку комісію, як правило, розраховують у процентному відношенні до суми, на яку банк зобов'язався забезпечити платіж за векселем, за період дії такого зобов'язання і незалежно від того, чи використав позичальник право на одержання авалю, чи ні.

Розрахунок загальної суми винагород банку за авальюваний вексель може здійснюватися за формулою

$$K = S \left(1 + \frac{\partial^2 i}{100n} \right) \left(\frac{\partial^3 j}{100n} + v + g \right) + p,$$

де K — загальна сума винагороди банку за надання авального кредиту;

S — номінальна сума векселя;

i — процентна ставка, за якою нараховують проценти на номінальну суму векселя;

j — процентна ставка, за якою нараховують проценти за авальний кредит;

v — процентна ставка, за якою нараховують комісію;

g — процентна ставка, за якою нараховують данно;

p — сума порто;

n — кількість днів року;

∂^2 — кількість днів від дня, з якого нараховують проценти на номінальну суму векселя, до дня платежу за векселем;

∂^3 — кількість днів від дня авальювання до дня закінчення строку кредиту за векселем.

При настанні строку платежу векселеутримувач може звернутися з вимогою про платіж за векселем до банку-аваліста, якщо вексель не був оплачений або був оплачений частково. Крім того, векселеутримувач може звернутись до аваліста і до настання строку платежу у випадках:

- якщо мала місце повна або часткова відмова здійснити акцепт;
- у разі банкрутства (неплатоспроможності) трасата, незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні;
- у разі припинення ним платежів, навіть якщо ця обставина не була встановлена судом;
- у разі безрезультатного звернення стягнення на його майно;
- у разі банкрутства (неплатоспроможності) трасанта за векселем, що не підлягає акцепту.

Банк-аваліст зобов'язаний оплачувати вексель тільки в розмірі тієї суми, на яку він дав аваль. Банк може також сплатити векселеутримувачу проценти і пеню на повну суму векселя, витрати на опротестування, відсилання повідомлень та інші витрати, якщо вимога про такі пред'явлена банку векселеутримувачем або надписувачем, який оплатив вексель у порядку регресу.

Банк не зобов'язаний відшкодовувати векселеутримувачу витрати на опротестування, якщо векседавець (трасант) або ж він сам зняли з себе відповідальність за такі витрати (зокрема, застереженнями «Оборот без витрат», «Без протесту» або іншими рівнозначними).

Банк зобов'язаний платити за авальованим векселем у таких випадках:

1) якщо мала місце відмова від платежу або акцепту, — проти пред'явлення опротестованого в неплатежі або неакцепті векселя;

2) якщо трасат припинив платежі, незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні, або у разі безрезультатного звернення стягнення на його майно, — проти пред'явлення опротестованого векселя;

3) у разі оголошення трасата банкрутом, незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні, або у разі оголошення банкрутом (неплатоспроможним) трасанта за векселем, який не підлягає акцепту, — проти рішення суду про оголошення банкрутом.

Якщо з вимогою про платіж до банку звертається не останній векселеутримувач, а надписувач, який придбав вексель за регресом, то в цьому разі банк відповідає лише перед тим із надписувачів, який поставив свій підпис після позичальника.

Відповідальність банку як аваліста припиняється у разі:

- оплати векселя платником;
- оплати векселя особою, яка поставила свій підпис раніше позичальника;
- закінчення строку позовної давності проти банку-аваліста. Кошти за авальованим і прийнятим банком до оплати векселем своєчасно перераховуються банком на поточний рахунок векселеутримувача або надписувача, який оплатив вексель в порядку регресу. Особа, яка одержала платіж, має надати банку розписку. Банк може вимагати, щоб така розписка була зроблена на самому векселі. Після оплати векселя банк-аваліст набуває право регресної вимоги проти особи, за яку він надав аваль, а також

проти всіх зобов'язаних перед цією особою осіб як солідарних боржників.

У міжнародній торгівлі, де наявність гарантії оплати особливо велика, значного поширення набули *акцептні операції* комерційних банків. Вони полягають у тому, що банк гарантує оплату своїм клієнтом поставленої продукції (виконаних робіт) шляхом акцептування замість нього переказного векселя. В результаті виникають так звані *банківські акцепти* (banker's acceptance) — акцептовані векселі, які здатні обертатись на грошовому ринку. Через свою високу ліквідність і надійність банківські акцепти виступають як міжнародний платіжний засіб, адже завдяки наявності подвійної гарантії оплати — імпортера, який надає кошти на оплату векселя, і банку, який гарантує і здійснює безпосередній платіж, — їх охоче приймають в оплату експортери продукції. Крім цього, під банківський акцепт легко рефінансуватись, бо на грошовому ринку існує попит на дані інструменти. Особливо розвинутий ринок банківських акцептів у США та Великобританії, де акцептні операції банків набули найбільшого поширення. На американському ринку обертаяться акцепти відомих банків строком від 30 до 180 днів, деякі з них прийнятні для переврахування у Федеральній резервній системі США.

На відміну від облікового кредиту, який надається векселеутримувачу акцептний кредит видається векселедавцю (боржнику за векселем). Загальний порядок здійснення акцептної операції проілюстровано на рис. 5.7.

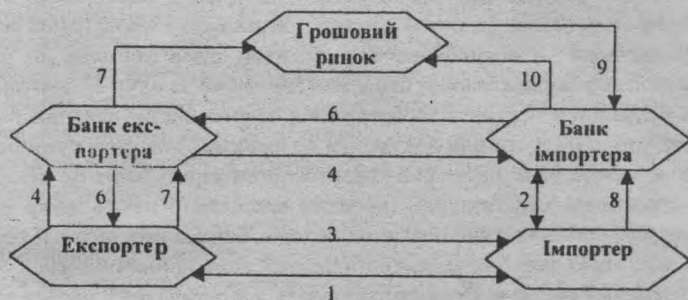

Рис. 5.7. Порядок здійснення акцептного кредитування

Клієнт банку (імпортер) укладає зовнішньоекономічну угоду з іноземним контрагентом (експортером) на купівлю продукції, умовою якої є оплата контракту за допомогою банківського акцепту (1). Імпортер (сам або через посередника) домовляється з банком про можливість останнім акцептувати тратту (2) і очікує поставку. Експортер відвантажує продукцію (3), випишує тратту на банк імпортера і передає її разом з комерційними документами

(безпосередньо або через інший банк) банкові, який погодився акцептувати тратту (4). Банк імпортера акцептує вексель (5) і повертає його експортеру (або його банкові) (6).

Експортер може дочекатись строку оплати й одержати платіж за векселем або переврахувати акцептований вексель на грошовому ринку. Більш поширеною є саме реалізація банківського акцепту (7). Напередодні строку оплати векселя імпортер надає у свій банк відповідну суму платежу (8) і після пред'явлення власником банківського акцепту (9) оплачує його, одержуючи при цьому товарні документи (10).

Для того, щоб експортер мав упевненість у тому, що банк імпортера акцептує тратту, звичайно контрактом передбачається відкриття імпортером безвідзивного акредитива на користь постачальника. Банк імпортера в акредитивному листі зобов'язується акцептувати тратту після її пред'явлення. Отже, ризики експортера, який формально надає комерційний кредит імпортеру, перекладаються на банк-акцептант. У ряді випадків при здійсненні зовнішньоекономічних операцій з використанням банківського акцепту експортер може, не відсилаючи тратту для акцептування, відразу врахувати її у своєму банку, а вже останній передає вексель у банк-акцептант. Витрати експортера на врахування звичайно компенсуються імпортером.

Для зниження ризику акцептної операції банки надають перевагу акцептуванню товарних векселів, намагаються дотримуватись відповідності строків погашення векселя строкам виконання контракту, здійснювати контроль за товарно-грошовими потоками. Знижує ризик банку і посднання акцепту з *рамбурсуванням* — відшкодуванням клієнтом суми платежу до настання строку платежу за банківським акцептом (звичайно за один — три дні залежно від репутації клієнта). Для одержання такого відшкодування банки, як правило, утримують товарні документи до внесення клієнтом суми покриття. З цією ж метою банк перевіряє кредитоспроможність клієнта, оформлення угоди строковим зобов'язанням (простим векселем) і навіть може вимагати ліквідне забезпечення у формі цінних паперів, банківської гарантії тощо.

Поширеною формою акцептної операції комерційних банків є *акцептно-рамбурсний кредит*. Його застосовують у міжнародних операціях, особливо тоді, коли валюта платежу за контрактом не збігається з валютами країн — суб'єктів угоди.

На відміну від попереднього прикладу, коли банк-акцептант здійснював непокрите трасування векселя (покриття надходило до банку напередодні строку платежу), акцептно-рамбурсний кредит є різновидом покритого кредиту. Він супроводжується відкриттям безвідзивного акредитиву і забезпечується товарними документами.

Порядок здійснення операції приблизно такий. Імпортер дає доручення банку, з яким є домовленість про акцептування тратт, відкрити акредитив на

користь експортера. Після одержання від експортера товарних документів замість акцептованого векселя банк-акцептант списує суму платежу за векселем та комісії з кореспондентського рахунку банку-імпортера. У разі, коли банк-акцептант і банк імпортера не мають кореспондентських відносин, у здійсненні угоди може брати участь третя особа — банк-комісіонер. При цьому банк-акцептант списує кошти з кореспондентського рахунку комісіонера, а той дебетує кореспондентський рахунок банку імпортера. В обох випадках імпортер вносить суму платежу у свій банк напередодні строку оплати векселя.

Винагорода банку за здійснення акцептної операції складається з комісійної винагороди, яка сплачується клієнтом відразу ж після досягнення домовленості про акцептування і не повертається навіть у випадку невикористання права на акцепт (витрати імпортера, крім комісії банку, як правило, включають ще й відшкодування експортеру витрат за врахування векселя). Додаткові доходи від здійснення акцептної операції банк-акцептант може одержати за допомогою врахування акцептованого ним векселя, а також депонування банківського акцепту за дорученням його утримувача.

Як видно з наведених прикладів, акцептна операція за своєю економічною суттю є гібридом гарантійної (забалансової) послуги та послуги кредитного характеру. Коли банк акцептує тратту і цим гарантує оплату контракту платником, фактично кредит у вигляді відстрочення платежу надається експортером імпортеру, а з боку банку, по суті, має місце гарантійна послуга. І хоч де-юре акцептна операція не має ознак гарантії чи поручництва, де-факто такою є: банк-акцептант відповідає перед пред'явником за прямою вимогою, а його клієнт — за регресивною. Відмінність акцептної операції від авалування, крім форми, полягає у тому, що банк мусить сплатити суму векселя в будь-якому випадку, тоді як при авалі — лише при невиконанні клієнтом своїх зобов'язань.

Однак акцептна операція може перерости у кредитну за умови врахування банком акцептованого ним векселя або внесення клієнтом чи за його дорученням покриття (акцептно-рамбурсний кредит). У таких випадках банк, крім комісії, стягує ще й проценти.

Акцептний кредит призначений для покриття потреби в обігових коштах і не може використовуватись для інвестиційних цілей.

У випадку, коли сума контракту або/ї ризики надто значні, акцептний кредит може надаватись у формі консорціумного кредитування. Серед членів банківського консорціуму назначають головний банк, якого наділяють повноваженнями в плані організації угоди, за що йому сплачують додаткову комісію.

Крім послуг авалування і акцептування, забезпечення банками оплати векселів може здійснюватись шляхом надання гарантій. Гарантію на забез-

печення оплати векселів складають у письмовій формі. Гарантії вважають безвідзивними, якщо в їх тексті не зазначено інше. Згідно з Положенням «Про операції банків з векселями» для того, щоб зобов'язання за гарантією регулювалося нормами законодавства про вексельний обіг, достатньо, щоб в її тексті були такі реквізити:

- 1) повна назва банку-гаранта;
- 2) безумовне зобов'язання банку-гаранта про виплату гарантійної суми;
- 3) сума гарантії;
- 4) місце видачі гарантії.

Крім того, в гарантії платежу за векселем може міститися: повна назва позичальника (особи, від імені якої видається гарантія); повна назва бенефіціара — особи, на користь якої видана гарантія; посилання на угоду, на підставі якої видана гарантія; строк платежу та/або подія, яка обумовлює строк платежу; умови подання вимоги платежу; можливе врегулювання скорочення гарантійної суми; застереження про витрати.

Питання про те, за яких обставин і на яких умовах банк має виконувати гарантію, а також строк та умови її погашення і право банку на регрес визначаються змістом гарантії та чинним законодавством.

5.2. Кредити під цінні папери

В умовах ринкової економіки суб'єкти господарської діяльності володіють значною кількістю державних і підприємницьких цінних паперів, які можуть використовуватися для забезпечення банківських кредитів. *Позички під заставу цінних паперів* — зручна форма кредитних відносин між кредитором і позичальником, бо вони ґрунтуються на відносно нескладній операції прийняття до застави та визначення вартості цінних паперів. Витрати на зберігання такої застави незначні, оскільки цінні папери зберігаються в банку на окремому рахунку «депо». Не є трудомісткою й оцінка їхньої заставної вартості. Її визначають шляхом котирування цінних паперів на фондовому ринку. Одержувачем кредиту може бути будь-яке платоспроможне підприємство, якому на правах власності належать цінні папери зовнішніх емітентів, тобто інших банків, підприємств, органів державної влади.

Перш ніж надати клієнту кредит під заставу цінних паперів, банк має з'ясувати:

- якість цінних паперів (тобто справжність і платоспроможність їхніх емітентів);
- можливість реалізації цінних паперів на вторинному ринку (наприклад, не реалізуються на фондовій біржі цінні папери пайових товариств та акціонерних товариств закритого типу);
- котирування цінних паперів на фондовій біржі.

Для одержання позички клієнт надає банку заяву, до якої додає реєстр заставних цінних паперів. У разі позитивного вирішення питання про кредитування між банком і клієнтом укладається кредитна угода і угода про заставу.

Після надання кредиту банк стає власником цінних паперів на термін дії застави. Дивіденди, що надходять по акціях, зараховують на рахунок клієнта.

Після закінчення строку застави і за відсутності претензій до позичальника банк переоформляє заставні документи і повертає йому цінні папери.

Якщо позичальник нездатний погасити борг, банк-кредитор може продати цінні папери на фондовій біржі. Одержану суму від реалізації заставних цінних паперів спрямовують на погашення кредиту, а якщо виторг переважає суму заборгованості, різниця спрямовується на поточний рахунок клієнта.

При наданні позички її розмір установлюють в певному проценті від заставної вартості цінних паперів. Цей процент визначається ступенем ризику для банку за кожним цінним папером, що є забезпеченням кредиту. Зокрема, обсяг позики, що надається під заставу державних цінних паперів, установлюють в розмірі 90% від їхньої заставної вартості; під банківські акції, зареєстровані на фондовій біржі, він може коливатися на рівні 70...80% вартості акцій, а під котирувані цінні папери підприємницьких структур — на рівні 60...70% їх заставної ціни.

Надавши позику під цінні папери, банк періодично перевіряє клієнта з метою з'ясування його фінансового стану, а також спостерігає за фінансовим станом емітентів і ринковою вартістю застави.

Крім того, банк повинен впевнитися в тому, що одержані клієнтом кошти використані на виробничі потреби, а не для купівлі нових цінних паперів. Ця умова спрямована на обмеження біржової спекуляції позичальників і зниження ризику банкрутства клієнтів.

5.3. Контокорентний кредит

Комерційні банки використовують таку форму економічних відносин з клієнтами, як *контокорентний кредит*. Його надають у національній або іноземній валюті відповідно до потреб клієнта в обсязі, який не перевищує встановлений ліміт. Для цього клієнту відкривають контокорентний рахунок (поточний рахунок з овердрафтом). На ньому щоденно відбивають всі платежі клієнта і надходження на його адресу коштів.

Оскільки суми платежів і надходжень, як правило, не збігаються, на поточному рахунку виникає або дебетове, або кредитове сальдо (залишок). Дебетове сальдо (овердрафт) свідчить про нестачу у клієнта власних коштів для забезпечення поточних платежів, і він мусить домовлятися з банком про надання контокорентного кредиту. Кредитове сальдо означає, що клієнт має на поточному рахунку певну суму власних коштів.

Контокорентний рахунок відкривають клієнтам, з якими банк має тривалі й міцні відносини і які відчувають регулярну потребу в банківському кредиті. Цей рахунок насамперед застосовують для підприємств з високою кредитною репутацією.

Контокорентний кредит використовують тільки для фінансування поточного виробництва й обігу і не спрямовують на фінансування інвестицій. Процес кредитування оформляється кредитною угодою між банком і клієнтом. Наявність дебетового сальдо на контокорентному рахунку означає, що банк видав клієнту кредит.

За користування контокорентним кредитом банк стягує з клієнта плату, яка складається з процентів, нарахованих на дебетові залишки контокорентного рахунку, і комісійних платежів (оборотної комісії).

Плата за користування контокорентним кредитом є найбільшою у банківській практиці, оскільки цей кредит пов'язаний з підвищеним ризиком для банку і є дуже зручним для клієнта. Він забезпечує останньому можливість оперативного користуватися правом залучення банківських коштів для врівноваження зобов'язань і вимог.

Кожному клієнту банк встановлює ліміт кредитування за контокорентним рахунком, який обмежує розмір дебетового сальдо, що може виникнути на певну дату.

Можуть виникати ситуації, коли встановленого банком ліміту недостатньо для покриття від'ємного сальдо між вимогами і зобов'язаннями клієнта. У цьому разі банк без укладання додаткової кредитної угоди може дозволити своїм найнадійнішим клієнтам невелике короткострокове збільшення ліміту кредитування. Якщо від'ємне сальдо (овердрафт) за контокорентним рахунком часто перевищує ліміт, то банк з'ясовує причини відхилень і за необхідності укладає з позичальником нову кредитну угоду.

Користування контокорентним кредитом не виключає можливості оформлення клієнтам у банку інших кредитів, якщо очікується тимчасове збільшення потреби в позичкових коштах порівняно з установленим лімітом за контокорентним рахунком.

Контокорентний кредит надається, як правило, під забезпечення, але клієнтам, які мають бездоганну репутацію, він може надаватися і без забезпечення, тобто у вигляді бланкового. У цьому випадку банк може вимагати від позичальника виконання спеціальних умов. Зокрема, це може бути відмова клієнта від продажу певного виду майна, яке може служити заставою за кредитом.

В угоді на використання клієнтом контокорентного кредиту банк має право для захисту своїх інтересів передбачати право закриття контокорентного рахунку без попередження клієнта. Тому контокорентний кредит належить до позичок до запитання. Його погашення здійснюють шляхом спряму-

вання на рахунок поточних надходжень коштів на користь клієнта.

5.4. Споживчі кредити

Споживчі кредити є одним із видів банківських кредитів. Їх надають виключно в національній валюті фізичним особам — громадянам України. Найбільшого поширення кредитування споживчих потреб населення набуло в установах Ощадного банку України. Установи цього банку надають населенню короткострокові та довгострокові споживчі кредити.

Короткострокові кредити надають громадянам на строк до одного року на такі споживчі цілі:

- придбання товарів широкого вжитку і тривалого користування і транспортних засобів;
- нагальні потреби (лікування, навчання, весілля, народження дитини, непередбачені обставини тощо).

Об'єктами довгострокового кредитування є:

а) будівництво:

- індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями;
- будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, і будинків дачного типу та благоустрій садових ділянок;
- надвірних будівель для утримання худоби та зберігання сільськогосподарських, літніх кухонь, теплиць, майстерень, накриттів тощо;
- гаражів;

б) купівля:

- індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями;
- квартир у житлових будинках;
- будинків дачного типу та будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом;
- гаражів;

в) реконструкція та капітальний ремонт:

- індивідуальних житлових будинків, приєднання їх до інженерних мереж, придбання обладнання для інженерного благоустрою будинку;
- квартири;
- будинків дачного типу та будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом;

г) поточні потреби (придбання товарів тривалого користування, меблів, транспортних засобів, побутової техніки і т. ін.).

Строк користування довгостроковим кредитом установлюють залежно від об'єкта кредитування, розміру позички та фінансового стану позичальника. При цьому строк користування кредитом, одержаним на будівництво та купівлю житла, не повинен перевищувати 10 років, а за іншими видами кре-

дитів — 5 років.

Розміри споживчих кредитів обмежуються:

- граничними розмірами, встановленими Ощадним банком для конкретного виду кредиту;
- платоспроможністю (кредитоспроможністю) позичальника;
- вартістю заставленого майна та цінних паперів, що можуть бути надані позичальником як забезпечення повернення боргу.

Кредити під заставу нових товарів не повинні перевищувати 60% їх оцінної вартості; старих товарів — 30%; цінних паперів, емітованих Ощадним банком, — 90%; житлових будинків та квартир — 60%; виробничих приміщень — 40%; товарів в обороті або переробленні та легкових автомобілів — 50%.

Особливістю кредитування громадян на означені вище цілі є встановлення установою банку граничних строків освоєння кредитів. Так, на будівництво індивідуальних будинків строк освоєння позички має бути не більшим двох років із дня її одержання; на будівництво садово-дачних будиночків і будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, — не більшим одного року; на реконструкцію і капітальний ремонт будівель — не більшим шести місяців; на купівлю житла і гаражів — не більшим двох місяців.

Обов'язковою умовою надання довгострокового споживчого кредиту є страхування об'єктів кредитування на користь банку протягом усього періоду користування позикою.

Видача кредиту здійснюється у безготівковій формі шляхом:

- оплати розрахункових документів за матеріали, конструкції, обладнання, надані послуги, виконані роботи;
- зарахування коштів на поточний рахунок позичальника (будівництво власними силами) на підставі розрахунку готовності об'єкта кредитування;
- перерахування коштів на поточний рахунок продавця квартири, житлового будинку чи гаража.

В окремих випадках позичка може надаватися готівкою з правом контролю за цільовим використанням коштів.

Для одержання кредиту позичальник подає до установи банку такі документи:

- заяву;
- паспорт;
- довідку про присвоєння ідентифікаційного коду;
- анкету позичальника;
- довідки з місця постійної роботи і про доходи;
- документи, що підтверджують право власності на майно позичальника;
- письмовий розрахунок погашення кредиту (економічне обґрунтування).

У разі одержання довгострокового кредиту, крім зазначених документів, позичальник додатково подає залежно від об'єкта кредитування такі довідки: про відведення земельної ділянки під будівництво; про право власності на будинок; про балансову вартість квартири; про право власності на квартиру; про членство позичальника в садівницькому товаристві і т. ін.

Кредитування здійснюється на підставі укладання між установою банку та позичальником кредитної угоди й угоди про заставу.

Погашення кредиту здійснюють у строки, передбачені кредитним договором щомісячно, рівними частинами, починаючи з наступного місяця після його одержання, але не пізніше 30 днів із дня підписання кредитної угоди.

Довгостроковий кредит починають погашати після закінчення встановленого строку його освоєння.

Однією з форм споживчого кредитування є *кредитна картка*. Вона являє собою пластинку з ідентифікатором власника (володаря), виготовлену з матеріалу, який важко підробити. Картки емітуються банками і видаються клієнтам, як правило, безкоштовно або за невелику щорічну плату. Умовою їх одержання є платоспроможність клієнта. За кожною картою встановлюють ліміт кредитування.

Власника кредитної картки обслуговує банк, який її видав, і торговельна організація. Для останньої кредитна картка служить гарантією відкриття покупцеві кредиту в банку. Обслуговування клієнта за допомогою кредитної картки здійснюють за такою схемою. Торговельні організації передають у банк, який видав кредитну картку, рахунки за товари, продані власнику карток. Банк їх сплачує, тобто перераховує кошти на поточний рахунок торговельної організації. За цю послугу стягують плату у вигляді комісії від вартості сплачених рахунків. Паралельно торговельна організація щомісячно передає власнику картки рахунки за куплені протягом місяця товари. Протягом певного строку (звичайно 25 діб) рахунки можуть бути сплачені безпроцентно, а пізніше — конвертуються в позичку. Отже, виникають зобов'язання власника кредитної картки перед банком. Позичка повинна періодично погашатися клієнтом, тому що при непогашенні боргу вичерпується ліміт кредитування. Цей ліміт може бути збільшеним або скороченим залежно від регулярності погашення клієнтом заборгованості банку.

Від операцій з кредитними картками банк одержує дохід, який складається:

- з комісії, яка стягується з торговельної організації при сплаті рахунків за відпущені власнику кредитної картки товари;
- щорічної плати клієнтів за кредитні картки (якщо вона стягується);
- процентів за кредит, що надається власникам карток у межах ліміту кредитування.

5.5. Іпотечні кредити

Іпотечний кредит — довгострокові позички, що надаються банками під заставу нерухомості — землі і будівель виробничого та житлового призначення. В основу цього кредиту покладено іпотеку, що в перекладі з грецької мови означає застава, причому не будь-якого майна, а саме нерухомого (здебільшого будівель і землі).

Іпотека може бути встановлена на нерухоме майно, яке заставодавець має право продавати або відчужувати іншим способом. До об'єктів іпотеки належать:

- підприємства, будівлі, споруди та інше нерухоме майно, що використовують у підприємницькій діяльності;
- житлові будинки та квартири;
- дачі, садові будинки, гаражі та інші споруди споживчого призначення;
- земельні ділянки.

Об'єкт (предмет) іпотеки має належати заставодавцю на правах власності або повного господарського розпорядження. Застава нерухомого майна передбачає укладання угоди про іпотеку у вигляді заставної. Угода про іпотеку підлягає державній реєстрації.

Заставоутримувач може передати свої права стосовно заставної іншій особі. Відступлення прав за заставною здійснюється заставоутримувачем шляхом передатного надпису на заставній на користь нового заставоутримувача, який повинен бути нотаріально засвідченим.

Про відступлення прав за заставною заставоутримувач повинен в письмовій формі повідомити боржника за кредитним договором, який забезпечений іпотекою, на підставі чого він стає зобов'язаним виконувати свій договір перед новим заставоутримувачем.

Заставодавець за згодою заставоутримувача має право передати предмет (об'єкт) іпотеки іншій особі у власність або господарське користування (розпорядження). У цьому разі іпотека зберігає свою силу, тільки всі зобов'язання за договором іпотеки переходять до особи, яка придбала право на предмет іпотеки. Задоволення вимог заставоутримувача з вартості заставного майна у разі невиконання заставодавцем забезпеченого іпотекою зобов'язання (кредитної угоди) здійснюється за рішенням суду. Особливо це стосується тих випадків, коли об'єктом іпотеки є підприємство в цілому, житловий будинок, квартира.

Звернення стягнення щодо іпотеки здійснюється шляхом продажу заставного майна з публічних торгів, що проводяться спеціалізованими організаціями. Організація, якій доручається продаж з публічних торгів предмета іпотеки, вибирається судовим виконавцем. Він встановлює і строки проведення таких торгів.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Закон України "Про підприємництво" від 26.02.91, № 785/ XII – ВР.
2. Остапишин Т.П. Основи банківської справи: Курс лекцій. – К.: МАУП, 1999. – 112 с.
3. Доллан Э.Дж., Кэмпбел Дж. Розмари. Деньги, банки и денежно-кредитная политика. – СПб., 1994. – 496 с.
4. Шульга Н.П., Гаманкова О.О., Ковганич І.М. Оцінка кредитоспроможності клієнта: Рекомендації банкіру при видачі кредиту. – К.: Київський інститут банкірів, банк "Україна", 1995. – 59 с.
5. *Про порядок* ведення банками операцій з вексями: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 25.02.93, № 22001/85.
6. *Про організацію роботи* з готівкового обігу установами банків України: Інструкція № 4. Затв. постановою Правління НБУ від 13.10.97, № 335.
7. *Про застосування* Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 04.02.98, № 38.
8. *Про міжбанківські розрахунки* в Україні: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 08.10.98. № 414.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. Банківська система України	4
1.1. Основні принципи організації та побудови банківської системи України.....	4
1.2. Національний банк України – мета, завдання, функції, структура.....	5
1.3. Комерційний банк – класифікація, структура, функції.....	8
1.4. Організація діяльності та умови відкриття комерційного банку.....	12
2. Формування ресурсів комерційного банку	14
2.1. Активні та пасивні операції, доходи, видатки та прибуток комерційного банку.....	14
2.2. Контроль за діяльністю банку, економічні нормативи.....	18
2.3. Власні, залучені та позичені ресурси комерційного банку, їх формування та прогнозування.....	21
2.4. Залучення ресурсів на міжбанківському ринку.....	27
3. Розрахунково-касові операції банків	32
3.1. Основи організації та принципи грошових розрахунків. Готівкові та безготівкові розрахунки.....	32
3.2. Ведення рахунків клієнтів.....	33
3.3. Види та способи безготівкових розрахунків - схема документообігу, техніка розрахунків, переваги та недоліки.....	40
3.3.1. Розрахунки платіжними дорученнями.....	41
3.3.2. Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями.....	45
3.3.3. Розрахунки чеками.....	46
3.3.4. Розрахунки акредитивами.....	49
3.3.5. Розрахунки вексями.....	51
3.4. Міжбанківські операції, основні інструменти, механізм розрахунків.....	68
3.5. Організація готівкових грошових розрахунків.....	72
3.6. Розрахунки з використанням пластикових карток.....	75
4. Основи організації банківського кредитування	77
4.1. Умови кредитної угоди, кредитний договір. Види кредитів, їх класифікація.....	77
4.2. Засоби захисту від кредитного ризику.....	86
4.2.1. Страхування кредитних операцій.....	87
4.2.2. Оцінка кредитоспроможності позичальника.....	90
4.2.3. Форми забезпечення обов'язків позичальника перед банком.....	95
4.2.4. Етапи процесу кредитування.....	103
4.3. Способи видачі та сплати кредиту, форми кредитних рахунків.....	104
4.4. Плата за кредит. Контроль за використанням і погашенням кредиту.....	105

5. Операції комерційних банків з видачі та погашення окремих видів позик.....	107
5.1. Кредити, що пов'язані з вексельним обігом.....	107
5.1.1. Операції банків з вексялями.....	107
5.1.2. Врахування та переврахування векселів.....	108
5.1.3. Кредити під заставу векселів.....	119
5.1.4. Авалювання і акцептування векселів. Видача гарантій на забезпечення оплати векселів.....	123
5.2. Кредити під цінні папери.....	130
5.3. Контокорентний кредит	131
5.4. Споживчі кредити	133
5.5. Іпотечні кредити.....	136
Список використаної та рекомендованої літератури.....	137

Ігор Юрійович Матюшенко
Валерій Павлович Божко

Банківські операції
Частина I

Редактор Т.Г.Кардаш

Зв.план, 2000

Підписано до друку 05.12.2000

Формат 60x84 1/16. Папір офс. №2. Офс. друк. Умовн.друк.арк. 7,7.

Облік. - вид.арк.875Т.200 прим. Замовлення 218. Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.С.Жуковського
"Харківський авіаційний інститут"
61070, Харків – 70, вул.Чкалова, 17

Ротапринт друкарні "ХАІ"
61070, Харків – 70, вул.Чкалова, 17